KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DİLBİLİMSEL ANALİZİ

Mensure SÖNMEZ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

KİSÂÎ'NİN KIRAATININ
DİLBİLİMSEL ANALİZİ

Mensure SÖNMEZ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2018

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mensure SÖNMEZ tarafından hazırlanan Kisâî'nin Kıraatının Dilbilimsel Analizi başlıklı bu çalışma __/__/2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan……

Prof. Dr. Dursun HAZER

Üye ……

Yrd. Doç. Dr. Yusuf KARATAŞ (Danışman)

Üye ……

Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL

ONAY

……/……./2018

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Enstitü Müdürü

…../…../……

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Mensure SÖNMEZ

ÖZET

KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DİLBİLİMSEL ANALİZİ

SÖNMEZ, Mensure

Yüksek Lisans-2018

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yusuf KARATAŞ

Arap dilinin en önemli gramer ekollerinden biri olan Kûfe ekolünün kurucusu Ali b. Hamza el-Kisâî dil alanında önemli bir yere sahip olup aynı zamanda meşhur yedi kıraat imamından biridir. Dil kurallarının dilciler tarafından kıraattan ilham alınarak daha sonra oluşturulmasından dolayı dil ile kıraat alanının birbirinden etkilenmesi kaçınılmaz bir durumdur. İslam âleminin meşhur yedi kıraat imamından biri olan Âsım b. Behdele ile Kisâî arasında kıraat ihtilafları bulunmaktadır. Bu çalışmada iki kıraat farklılığı filolojik açıdan incelenmiş ve anlam farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin temel amacı, kapsamı ve sınırlılıkları ile izlenen yöntem belirtildikten sonra Kisâî'nin hayatı üzerinde durulmuş, kıraat ve nahiv ilmindeki yeri ele alınmıştır. Birinci bölümde anahatlarıyla kıraat ilmi ve dil-kıraat ilişkisi konusuna yer verilmiştir.

İkinci bölümde Kisâî'nin, Âsım kıraatına göre farklı okuduğu kısımlar nahiv konuları açısından değerlendirilmeye tabi tutularak anlama etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Kıraat farklılıkları analiz edilirken önce gramer kuralları açısından değerlendirilip, irâb özellikleri verilmiş sonra filolojik tefsirlerden yararlanılarak açıklamalar yapılmıştır. Üçüncü bölümde sarf bilgisi içerisinde görülebilecek kıraat farklılıkları incelenip değerlendirilmiştir. Böylelikle kıraat ilminde dilsel hüccet olarak en çok başvurulan nahiv ve sarf ilmi açısından Kisâî'nin kıraatındaki farklılıklar incelenip değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise nahiv ve sarf açısından kıraat farklılıkları ile ilgili elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Kisâî kıraatındaki

farklılıkların anlamı kökten değiştirecek nitelikte olmadığı ancak anlam zenginliği kapsamında görülebilecek nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kisâî, Âsım, dil, kıraat, sarf, nahiv

ABSTRACT

LINGUISTIC ANALYSIS OF KISÂÎ'S RECITATION

SONMEZ, Mensure

Master Degree - 2018

Department of Basic Islamic Sciences
Field of Arabic Language and Rhetoric

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Yusuf KARATAŞ

Being the founder of one of the most important grammatical schools of Arabic language: Kufe School, Ali b. Hamza al-Kisâî has an important place in the field of the language and one of the famous seven recitation imams at the same time. It is inevitable that the language and the recitation area are influenced by each other because the language rules get inspired from recitation by the linguists afterwards. One of the famous seven recitation imams of the Islamic world, Âsim b. Behdele and Kisâî are in recitation controversy with each other. In this study, the differences between the two recitation difference are investigated from the philological point of view and the meaning differences are revealed.

This study consists of introduction, conclusion and three main sections. Following the main purpose of the thesis, the scope and limitations and the method followed were specified on the thesis in the introduction, Kisâî's life is emphasized, the place of Kisâî in the recitation and nahw is discussed. In the first section, it is outlined that the relation between recitation science and tongue-recitation.

In the second section, the parts that Kisâî recites differently according to the Âsim recitation are evaluated in terms of nahw subjects and their effect on understanding is determined. During the analysis of the differences in recitation, firstly it is evaluated in terms of grammatical rules, irab characteristics are given, and then explanations are made by using philological explanations. In the third section, the differences in the recitation that can be seen in the sarf information have been examined and evaluated. Thus, the differences between Kisâî's recitations in terms of nahw (syntax) and sarf (morphology) knowledge, which are most frequently referred to as linguistic hujjats, are examined and evaluated. In the conclusion section, the

findings obtained about the differences between recitations in terms of nahw and sarf are interpreted. It has been determined that the differences in Kisâî's recitation don't revolutionise the meaning and it can be seen within the scope of meaning richness.

Key Words: Kisâî, Âsım, Tongue, Recitation, Sarf, Nahw.

İÇİNDEKİLER

ÖZET V
ABSTRACT VII
KISALTMALAR LİSTESİ XIV
ÖNSÖZ XV
GİRİŞ 1
A. KİSÂÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ 1
A.1. HAYATI 1
A.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ 8

1.BÖLÜM

DİL - KIRAAT İLİŞKİSİ

1.1. İLK DÖNEM ARAP DİLİ ÇALIŞMALARI 22
1.2. KİSÂÎ'NİN NAHİV İLMİNDEKİ YERİ 22
1.2.1. Nahiv İlmindeki Yeri 22
1.2.2. Münazaraları 24
1.2.2.1. Sîbeveyh ile Münâzarası 25
1.2.2.2. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî ile Münâzarası 27
1.2.2.3. Ebû Yusuf ile Münâzarası 27
1.2.2.4. Muhammed b. Hasan ile Münâzarası 28
1.2.2.5. Asmaî ile Münâzarası 29
1.3. KIRAAT İLMİ 29
1.3.1. Kıraatın Lugavî ve Istılâhî Tarifi 29
1.3.2. Kıraat İlminin Konusu 31
1.3.3. Kıraat İlminin Faydası 31
1.3.4. Kıraat İlminin Doğuşu 32
1.3.5. Kıraat İlminin Gelişmesi 36
1.3.6. Kıraat İlminin Yayılması 37
1.3.7. Kıraatların Bugünkü Durumu 38
1.3.8. Bazı Kıraat Istılahları ve Tarifleri 38
1.3.9. Kıraat Çeşitleri 39
1.3.9.1. Sıhhat Bakımından Kıraatlar 40

1.3.9.1.1. Sahih Kıraatlar ve Şartları 40
1.3.9.1.2. Sahih Olmayan Kıraatlar 41
1.3.9.2. Senetleri Bakımından Kıraatlar 42
1.3.9.2.1. Mütevâtir Kıraatlar 42
1.3.9.2.2. Meşhur Kıraatlar 42
1.3.9.2.3. Âhâd Kıraatlar 42
1.3.9.2.4. Şâz Kıraatlar 42
1.3.9.2.5. Mevdû Kıraatlar 43
1.3.9.2.6. Müdrec Kıraatlar 43
1.3.10. On Kıraat İmamı, Râvileri Ve Tarîkleri 43
1.3.10.1. İmam Nâfi' 44
1.3.10.2. İbn Kesîr 45
1.3.10.3. Ebû Amr 46
1.3.10.4. İbn Âmir 46
1.3.10.5. Âsım 47
1.3.10.6. Hamza 48
1.3.10.7. Kisâî 48
1.3.10.8. Ebû Ca'fer 49
1.3.10.9. Ya'kûb 50
1.3.10.10. Halefü'l-Âşir 50
1.4. KİSÂÎ'NİN KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ 51
1.5. DİL – KIRAAT İLİŞKİSİ 54

2.BÖLÜM

NAHİV İLMİ AÇISINDAN KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

2. 1. Nahiv Açısından Fiillerin Değerlendirilmesi 59
2. 1. 1. Muzârî Fiil'in İrâbı 59
2. 1. 1. 1. Mansûb Fiilin Merfû Okunması 60
2. 1. 1. 2. Merfû Fiilin Mansûb Okunması 61
2. 1. 1. 3. Merfû Fiilin Meczûm Okunması 62
2. 1. 2. Fiilin Malûm veya Meçhûl Okunması 63
2. 1. 2. 1. Malûm Fiilin Meçhûl Okunması 64

2. 1. 2. 2. Meçhûl Fiilin Malûm Okunması 65
2. 1. 3. Fiilin Tam Fiil veya Nâkıs Olması 67
2. 1. 4. Fiil-Fâil Uyumu 68
2. 1. 4. 1. Gaib (Üçüncü Şahıs) Kipinin Mütekellim (Birinci Şahıs) Kipinde Okunması 69
2. 1. 4. 2. Mütekellim Kipinin Gaib Kipinde Okunması 69
2. 1. 4. 3. Muhatab (İkinci Şahıs) Kipinin Gaib (Üçüncü Şahıs) Kipinde Okunması 70
2. 1. 4. 4. Gaib Kipinin Muhatab Kipinde Okunması 71
2. 1. 4. 5. Muhatab (İkinci Şahıs) Kipinin Mütekellim (Birinci Şahıs) Kipinde Okunması 72
2. 2. Nahiv Açısından İsimlerin Değerlendirilmesi 72
2. 2. 1. İsmin Ref veya Nasb Olması 73
2. 2. 2. İsmin Ref veya Cer Olması 74
2. 2. 2. 1. Mansûb İsmin Mecrûr Yapılması 74
2. 2. 2. 2. İsmin İzâfetli veya İzâfetsiz (Yalın) Olması 75
2. 2. 2. 3. İsmin Takdîm ya da Tehîr Edilmesi 75
2. 3. Nahiv Açısından Harflerin/Edatların Değerlendirilmesi 76
2. 3. 1. "اِنَّ" nin "أَنَّ", "أَنَّ" nin "اِنَّ" Olarak Okunması 77
2. 3. 1. 1. "اِنْ" Muhaffefenin "اِنَّ" Olarak Okunması 78
2. 3. 1. 2. "أَنَّ" nin "أَنْ" Şeklinde Muhaffef Olarak Okunması 79
2. 3. 1. 3. "اَنْ" Masdariyyenin "اَنَّ" den Muhaffef Olarak Okunması 80
2. 3. 1. 4. "اَنْ" Edatının "اِنْ" Şartiyye Olarak Okunması 81
2. 3. 1. 5. "لَكِنْ" Edatının Okunuşu 82
2. 3. 2. "أَلاَّ" Edatının "أَلاَ" Olarak Tenbîh Edatı Şeklinde Okunması 83
2. 3. 3. "رُبَمَا" Edatının "رُبَّمَا" Şeklinde Okunması 84
2. 3. 4. "غَيْرُ" İstisnâ Edatının "غَيْرَ" ya da "غَيْرِ" Şeklinde Okunması 85
2. 3. 4. 1. "غَيْرُ" Edatının Mansûb Okunması 85
2. 3. 4. 2. "غَيْرُ" Edatının Mecrûr Okunması 86
2. 3. 5. "لَمَّا" Edatının "لَمَا" veya "لِمَا" Şeklinde Okunması 86
2. 3. 5. 1. "لَمَّا" Edatının "لَمَا" Şeklinde Okunması 87
2. 3. 5. 2. "لَمَّا" Edatının "لِمَا" Şeklinde Okunması 88

2. 3. 6. "نَعَمْ" Cevap Edatının "نَعِمْ" Şeklinde Okunması 89
2. 3. 7. "نِعِمَّا" Edatının "نَعِمَّا" Şeklinde Okunması 89
TABLO 1 Nahiv İlmi Açısından Kisâî'nîn Kıraatının Değerlendirilmesi..... 91

3. BÖLÜM

SARF İLMİ AÇISINDAN KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Sarf Açısından Fiillerin Değerlendirilmesi 109
3.1.1. Fiil Bâblarının Farklı Okunması 109
3.1.1.1. Sülâsî Mücerred "فَعَلَ" Bâbının "فعَّلَ" Bâbında Okunması 110
3.1.1.2. "فَعَلَ" Bâbının "أَفْعَلَ" Bâbında Okunması 111
3.1.1.3. "فَعَلَ" Bâbının "تَفَعَّلَ" Bâbında Okunması 112
3.1.1.4. "فعَّلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması 113
3.1.1.5. "فَعَّلَ" Bâbının "أَفْعَلَ" Bâbında Okunması 114
3.1.1.6. "فَعَّلَ" Bâbının "فَاعَلَ" Bâbında Okunması 114
3.1.1.7. "فَعَّلَ" Bâbının "تَفَعَّلَ" Bâbında Okunması 115
3.1.1.8. "أَفْعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması 116
3.1.1.9. "أَفْعَلَ" Bâbının "فَعَّلَ" Bâbında Okunması 117
3.1.1.10. "فَاعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması 118
3.1.1.11. "فَاعَلَ" Bâbının "تَفَاعَلَ" Bâbında Okunması 119
3.1.1.12. "اِفْتَعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması 120
3.1.1.13. "تَفَعَّلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması 121
3. 1. 2. Sülâsî Mücerred Bâbların Farklı Okunması 122
3. 1. 3. Bir Fiilin Resmi Mushaf-i Osmânî'ye Uygun Başka Bir Fiil Olarak Okunması 123
3. 1. 4. Bir Fiilin Farklı Yapılarda Okunması 124
3. 1. 4. 1. Fiilin Mâzî ya da Emir Olarak Okunması 125
3. 1. 4. 2. Mâzî Fiilin Muzârî Olarak Okunması 126
3. 1. 4. 3. Muzârî Fiilin Emir Olarak Okunması 127
3. 1. 5. Fiilin İsim, İsmin Fiil Olarak Okunması 128
3. 2. Sarf Açısından İsimlerin Değerlendirilmesi 130
3. 2. 1. Bir İsmin Resmi Mushaf-i Osmânî'ye Uygun Başka Bir İsim Olarak Okunması 130

3. 2. 2. İsmin Tekil veya Çoğul Olarak Okunması 131
3. 2. 3. Bir İsmin İsm-i Fâil veya İsm-i Mef'ûl Olarak Okunması 134
3. 2. 4. İsm-i Fâilin Mübâlağalı İsm-i Fâil Olarak Okunması 135
3. 2. 5. Bir İsmin İsm-i Fâil ya da Bir İsm-i Fâilin İsim Olarak Okunması..... 136
TABLO 2 Sarf İlmi Açısından Kisâî'nîn Kıraatının Değerlendirilmesi..... 138
SONUÇ 148
KAYNAKÇA..... 150

KISALTMALAR LİSTESİ

as. : Aleyhi's-selâm

b. : Bin

bkz. : Bakınız

byy. : Basım Yeri Yok

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi

m. : Milâdî

MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

nşr. : Neşreden

ö. : Ölüm Tarihi

r. : Rûmî

ra. : Radyallahu anh

s. : Sayfa

S. : Sayı

sav. : Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik Eden

trc. : Tercüme Eden

ty. : Tarih Yok

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

Kıraat ilmi Kur'ân-ı Kerîm'in korunmasına yönelik bir ilim dalı olarak âlimler nazarında her zaman önemli olmuştur. Hz. Osman (r.a.)'ın Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza edip, farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla istinsah ettirme işinden uzun bir müddet sonra kıraatlar sahih ve sahih olmayan kıraatlar diye iki gruba ayrılmıştır. Bu vech ile kıraatlar sahihliği yönünden yedi veya on kıraat olarak tasnif edilmiştir. Sahih kıraatlara belli şartlar konulmuş olup bunlardan biri de Arap diline uygunluktur. Sahih kıraatlar, kıraat imamları tarafından nakillerle desteklenmiştir.

Arap dilinin en önemli gramer ekollerinden biri olan Kûfe ekolünün kurucusu olan Ali b. Hamza el-Kisâî aynı zamanda meşhur yedi kıraat imamından biridir. Öncelikle kıraat eğitimi alan Kisâî, daha sonra nahve yönelmiş ve bu alanda da temâyüz etmişir. Hocası Hamza b. Habîb vefat ettikten sonra Kûfe kıraat imamlığı kendisinde son bulan Kisâî, kıraatını oluştururken gramer bilgisini ön planda tutmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in insanların hayatına yön vermesinden dolayı önce kıraat ilmi ortaya çıkmış, Arap dili grameri ise daha sonra kıraattan beslenip etkilenerek şekillenmiştir. Binaenaleyh dil-kıraat ilişkisi önemli bir boyut kazanmış, her zaman âlimlerin dikkatini çekmiştir. Dil-kıraat ilişkisi bağlamında eserler te'lîf edilmiş, kaynak niteliği taşıyan tefsir kitaplarında da yerini almıştır. Dil-kıraat ilişkisi kıraat ilmi ortaya çıktığı ilk zamandan bu yana tartışılmış olup hala güncelliğini korumaktadır. Kıraatlar arasında tercihte bulunulurken Arap dili bağlamında nahiv ve sarf kaideleri, belâgat konuları, lehçe farklılıkları gibi prensipler hüccet olarak kullanılmıştır. Bunlardan en önemlisi ise, nahiv ve sarf kaideleri olup en çok kullanılan hüccetlerdir.

Bu çalışmanın amacı, dil ve kıraat alanında otorite olan Kisâî'nin, Âsım b. Behdele'den farklılık gösterdiği okuyuşların dilbilimsel açıdan incelenerek tahlil edilmesidir. Ancak bu yapılırken de her bir kıraat farklılığının ayrı ayrı incelenmesinin zorluğundan dolayı farklı türlerdeki kapsayıcı örneklerden hareketle çıkarımlarda bulunulup değerlendirmeler yapılacaktır. Bu ihtilaflar her bölümün sonunda tablolar halinde sarf ve nahiv konularına göre tasnif edilmiştir. Kisâî'nin farklı okuduğu kelime tek başına verilirken Âsım'ın okuduğu kelimenin bulunduğu âyetin anlamlı kısmı

verilmiştir.

Tezin giriş kısmında Kisâî'nin hayatı geniş bir biçimde işlendikten sonra nahiv ve kıraat ilmindeki yerine değinilmiştir. Birinci bölümde kıraat ilmi ile ilgili temel bilgiler verildikten sonra dil-kıraat ilişkisine yer verilmiştir. İkinci bölümde, nahiv ilminin belli konuları açısından Kisâî'nin kıraatı tahlil edilmiş ve anlama etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, sarf kaidelerinden bazıları ele alınarak Kisâî'nin kıraatı analiz edilmiş ve anlama katkısı değerlendirilmiştir. Âyetlerin mealleri verilirken Süleyman Ateş'in "Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri" ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir" adlı eserinden istifade edilmiştir.

Tezin çalışılması sürecinde benden destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Yusuf Karataş'a ve tezin oluşum sürecinde manevi açıdan her zaman yanımda olan aileme teşekkür ederim.

Mensure SÖNMEZ

Eskişehir-2018

GİRİŞ

A. KİSÂÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A.1. HAYATI

İsmi, Künyesi ve Nisbesi

Ebu'l-Hasan künyesiyle anılan[1] kıraat imamının tam adı; Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillâh b. Osman b. Bahman b. Feyrûz el-Esedî'dir.[2] İncelenen kaynakların çoğu, Ebu'l-Hasan künyesine yer verse de İbnu'n-Nedîm (ö. 377/987) buna ilaveten Ebû Abdillah'ı da zikreder.[3]

Benî Esed'in mevlâsı olan Ali b. Hamza Fars asıllıdır, bu sebeple Esedî nisbesiyle de tanınır. Ancak daha çok Kisâî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Bu nisbeyi alış sebebiyle ilgili çok fazla muhtelif rivâyet bulunmaktadır ki, bunların hepsi Kisâî kelimesinin anlamıyla bağlantılı olup aba giymesiyle ilgilidir.[4] Hatta bilfiil kendisine

---

[1] Muhammed b. İshak İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şüveymî, C. I, Tunus, 1985, s. 72; Cemâluddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, C. II, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1986, s. 256; Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, C. I, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1932, s. 535; Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Muhammed b. Ebû Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, C. III, Dâru Sadır, Beyrut, 1977, s. 295.

[2] Ebû Bekr Muhammed b. Hasan ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır, 1984, s. 127; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, C. I, s. 72; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Barûdî, C. V, Beyrut, 1988, s. 65; Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhira*, C. I, Kahire, 1963, I-XVI, s. 130.

[3] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, C. I, s. 72; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 270; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, 1981, s. 545; Ebû Abdillah Muhammed b. Umran el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabesi'l-Muhtasar fî Ahbâri'n-Nühât ve'l-Üdebâ ve'ş-Şu'arâ ve'l-Ulemâ*, İhtisar: Yusuf b. Ahmed b. Mahmut el-Yağmûrî, Wiesbaden, 1964, s. 283.

[4] Kisâî nisbesini alış sebepleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, C. I, s. 72; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 270; ez-Zübeydî, *Tabakat* s. 139; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 7.b., Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1968, s. 172; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, C. XI, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ty., s. 404-405; Şihâbuddîn Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, C. V, Matbaatu Hindiyye, Mısır, 1923, s. 184; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, C. III, s. 296-297; Abdu'l-Hay al-Hanbelî İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb*, C. I, el-Mektebu't-Ticârî, Beyrut, ty., s. 321; Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî, Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr, C. II, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kâhire, ty., s. 41; Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, C. III, Beyrut, ty., I-III, s. 97; Abdullah b. Esad el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbratü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, thk. Abdullah el-Cubûrî, C. I, Beyrut, 1984, I-III, s. 429; Halil İbrahim Tanç, "Al-Kisâ'î Hayâtı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri" , *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*", (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1993, s. 14-16; Nevin Karabela, "Ali b. Hamza el-Kisâî ve Nahiv İlmindeki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1996, s. 11-12.

bu nisbenin sebebi sorulduğunda, geniş bir örtü ile ihrama girmesi hasebiyle verildiğini dile getirmiştir.[5]

Doğum Tarihi, Yeri ve Ailesi

Hicrî 120 (738)[6] yılı civarında Bağdat'ın kuzeyinde Evânâ ile Hazîre arasında bulunan Bâhamşâ[7] köyünde dünyaya geldiği ileri sürülen Kisâî'nin doğum yeri konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Kûfe'de[8] doğduğunu nakleden kaynaklar da vardır. Başvurulan kaynaklar neticesinde tercih edilen, Bâhamşâ'da doğup, küçük yaşta Kûfe'ye gelmiş olduğudur.[9]

Fars asıllı olan Kisâî, Hârun er-Reşîd'in oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn'a müeddiplik yaptığı sırada halifeye hitaben bir şiir yazmıştır. Şiirinde halifenin kendisine emanet ettiği oğlunun te'dibiyle çok yakından ilgilendiğini, onu canı gibi koruduğunu ifade eder. Şiirin sonunda da yalnızlığından, binek hayvanının, hizmetçisinin ve hanımının olmadığından şikâyet eder. Bunun üzerine Harun er-Reşîd, ona onbin dirhem para, güzel bir cariye, bir köle ve bir binek atı verilmesini emreder.

Bağdat'a Gelişi ve Saray Hocalığı

Kisâî, yıllarını verdiği ilim tahsilinde kıraat ve nahiv alanında çok başarılı olmuş, Kûfe'de birçok insana kıraat dersleri vermiş ve asrın imamı sayılmıştır. Nahiv alanında da yetkin hocaların ders halkalarına katılmış; birçok âlimle yaptığı

---

[5] el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 283; Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1967, s. 69; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. V, s. 66; Ebu'l-Fazl Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. IV, Beyrut, 1993,I-VI, s. 198; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'n-Nahviyyîn ve'l-Lugât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, C. II, Beyrut, ty., I-II, s. 162; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 271; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. II, s. 41; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. III, s. 297; Dayf, *el-Medâris*, s. 172; el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, C. XI, s. 404; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. V, s. 184.

[6] Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibar*, thk. Muhammed Seyyid Cadü'l-Hak, C. I, Dârü'l-Hadîse, Kahire, 1969, s. 100; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm,* C. II, Beyrut, ty., s. 306; Dayf, *el-Medâris*, s.172.

[7] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I, Beyrut, ts., I-V, s. 316; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 256; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, C. I, s. 72; ez-Zübeydî, *Tabakat*,, s. 138; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müstağribîne ve'l-Müsteşrikîn*, C. IV, XV. b, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, s. 283.

[8] Dayf, *el-Medâris*, s. 172; Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî, *Kırââtü'l-Kurrâi'l-Ma'rûfîn bi Rivâyâti'r-Ruvâti'l-Meşhûrîn*, thk. Ahmed Nasîf el-Cenâbî, Beyrut, 1985; s. 120; Kays Âli Kays, *el-İraniyyûn ve'l-Edebü'l-Arabî Ricâlü Ulûmi'l-Kur'ân*, C. I, Tahran, 1984, I-II, s. 61; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, C. IV, s. 283; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî", *DİA*, C. XVI, 2002, s. 69-70.

[9] ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 138; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I, s. 316; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 256; Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, thk., Ali Muhammed Ömer, C. I, Kahire, 1994, I-II, s. 399.

münazaralarda çoğu zaman üstün gelmiştir. Böylece Kisâî'nin şöhreti yayılmış ve Abbasî Halifesi Mehdî-Billâh (158-169/775-785) onu oğlunu yetiştirmesi için Bağdat'a davet etmiştir. el-Mehdî'nin, Kisâî'yi saraya hoca olarak davet etmesinin sebebi şu şekilde nakledilir: Mehdî'nin oğlu Harun er-Reşîd (170-194/786-809)'in eğitimini üstlenen bir hocası vardır. Bir gün halife dişlerini fırçalarken, hocayı çağırır ve "السِّوَاك" kelimesinin emir kipini sorar. O da "اِسْتَكّْ" der. el-Mehdî kızgın bir şekilde *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"* der. Sonra da daha anlayışlı birini bulmalarını emreder. Onlar da Kûfe ehlinden Kisâî adında biri olduğunu ve yakın zamanda çölden geldiğini haber verirler. Mehdî, onun Kûfe'den getirtilmesini ister. Kisâî Kûfe'den getirilip halifenin huzuruna çıkarılır. Mehdî, aynı soruyu Kisâî'ye yöneltince o " سُكْ فَاكَ" diye yanıtlar. Bu doğru cevap Mehdî'nin çok hoşuna gider ve ona on bin dirhem verilmesini emreder. Kisâî'nin Arap diline olan vukûfiyetinden dolayı Mehdî, onu oğlu Harûn er-Reşîd'e hoca olarak tayin etmiştir.[10]

Kisâî, uzun süre Harun er-Reşîd'e hocalık yapmış, büyük bir ihtimamla onun eğitimiyle meşgul olmuştur.

Harun er-Reşîd hilafete geçince, hilafetinin on üçüncü yılında hicrî 182 senesinde hocasını yanına çağırır. Oğulları Muhammed el-Emîn (ö. 198/813) ve Abdullah el-Memûn (ö. 218/833)'u imtihan etmesini ister. Kisâî de onları imtihan eder. el-Emîn ve el-Memûn, Kisâî'nin sorduğu sorulara tam ve doğru cevaplar verirler. Harun er-Reşîd, Kisâî'ye oğullarını nasıl bulduğunu sorar. Kisâî de onu ve oğullarını över. Kisâî'nin bu medihleri halifenin hoşuna gider ve ona oğullarının eğitimini üstlenmesini teklif eder, o da kabul eder. Bundan sonra Kisâî, halifenin iki oğlunun eğitimi için haftanın iki günü saraya gelip gitmeye başlar.[11]

Kendisi de Kisâî'nin tedrisinden geçen Harun er-Reşîd'in, iki oğlunu hocasına teslim etmesi ona hürmet, güven ve hoşnutluğunun göstergesidir. Müracaat edilen

[10] el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, C. XI, s. 405-406; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 71; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 259; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 174; Karabela, "Ali b. Hamza el-Kisâî", s. 14.

[11] el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 284; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 172-173; Ahmed b. Davut ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ, Beyrut, ty., s. 354; İbn Tağriberdî, *en-Nücûm*, C. I, s. 130; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, C. II, s. 306.

kaynaklarda el-Emîn ve el-Memûn'un hocaları Kisâî'ye son derece saygılı olduğu neticesine varılmıştır.

Halife Mehdî'nin isteği üzerine Bağdat'a gelerek şehzade Harun er-Reşîd'e müeddiblik yapan Kisâî, bu görevini er-Reşîd'in halifeliği döneminde iki oğlunu eğitmekle sürdürmüştür. Böylece Kisâî, yıllarca saray çevresine yakın olmuş, hatta halifenin sohbet ettiği yakın dostları arasına girmiştir. Ölene kadar hocasını yanından ayırmayan halife ona çokça mal hibe etmiş ve hürmet göstermiştir.[12]

Kisâî, yıllarca Harun er-Reşîd'in çocuklarına mürebbiyelik yapmış, halka Kur'ân okutmaya, dil ve nahiv ilmi öğretmeye devam etmiştir. Saray çevresinde seçkin bir konuma sahip olan Kisâî, alaca hastalığına yakalanmış, bunu öğrenen halife onun çocuklarına muallimlik yapmasını hoş karşılamamıştır. Ve Kisâî'ye yaşlanmış olduğunu, istirahat etmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca maaşını vermeye devam edeceğini de belirtmiştir. Bunu kendisine iletirken de gerçek sebebini söylemeden, incitmeyen sözlerle ifade etmiştir. Hocasından kendisinin yerine ilim sahibi birisini bulmasını istemiştir. Kisâî, talebeleri arasından ilim ve ahlak konusunda güvendiği öğrencisi Ali b. el-Mübarek el-Ahmer (ö. 194/809)'i tavsiye etmiştir. Böylece sohbetinde bulunduğu halifenin çocuklarını bizzat yetiştirdiği öğrencisinin tedrisine vermiş ve bundan sonra el-Emîn ve el-Memûn'un hocası el-Ahmer olmuştur.[13]

Ahlâkı

Bâhamşâ'da doğup küçük yaşta Kûfe'ye gelen Kisâî, kıraat ve nahiv bilgisini Kûfe âlimlerinden alırken onların güzel ahlâklarından da nasiplenmiştir. Bununla sınırlı kalmamış, Basra büyüklerinden de istifade etmiştir. Karakter ve davranışları da bunun neticesinde şekillenmiştir.

Müracaat edilen kaynaklardan elde edilen sonuca göre, Kisâî'nin ahlâkı ile ilgili değerlendirmeler farklılık arz etmektedir.

Kisâî, son derece mütevâzi bir kişiliğe sahipti. Kisâî, Halife Mehdî'nin isteğiyle Bağdat'a gelip Harun er-Reşîd'e eğiticilik yaptıktan sonra er-Reşîd'in

[12] Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lugati ve Envâiha*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, C. II, Beyrut, 1987, I-II, s. 416; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, C. V, s. 93; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 260.
[13] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 313-316; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 5-11.

oğulları el-Emîn ve el-Me'mun'a da mürebbiyelik yapmıştır. Rivâyete göre Kisâî el-Emîn ve el-Me'mûn'u eğittiği sırada bir gün onların yanındaydı. Harun er-Reşîd gelmiş gözetlemekte, Kisâî bunun farkında değildi. Kisâî bir ihtiyacı için nalınını giymek üzere kalktı. el-Emîn ve el-Me'mûn hemen koşarak nalınını önüne koydular. Kisâî onların alınlarını ve ellerini öptü. Sonra bunu alışkanlık haline getirmemeleri için onlara yemin ederek tenbihte bulundu. Harun er-Reşîd ilim meclisinde otururken, arkadaşlarına; "Ne dersiniz, kendisine hizmet edenler bakımından insanların hangisi daha saygındır?"dedi. Meclistekiler: "Allah aziz kılsın Müminlerin Emîri'dir" dediler. Harun er-Reşîd: "Hayır, Kisâî'dir. Ona el-Emîn ve el-Me'mûn hizmet ediyor." dedi ve olayı anlattı."[14]

el-Ferrâ (ö. 207/822)'dan Kisâî'nin dürüstlüğünü anlatan şu olay rivâyet edilmektedir: "Bir gün Kisâî ile karşılaştım. Onu ağlamaklı bir halde gördüm. Niçin ağlıyorsun? dedim." "Şu vezir Yahya b. Hâlid var ya, bana haber gönderip saraya çağırıyor. Gelince bazı şeyler soruyor. Cevap vermekte gecikirsem azarlıyor. Çabuk cevap vermeye kalkıştığımda yanılgıya düşmekten korkuyorum."el-Ferrâ devamla şöyle der: "Onu deneyerek, dedim ki; Ebu'l-Hasan! Sana kim sataşabilir?! Sen Kisâî'sin. İstediğin gibi konuş." Eliyle dilini tutarak, "Eğer bilmediğim bir şeyi söylersem o takdirde Allah bunu koparsın." dedi."[15]

Kisâî zeki, fetânet sahibi, kadri kıymeti ve fazileti yüce bir kişiydi.[16]

Harun er-Reşîd, hayatının sonuna kadar Kisâî'yi yanından ayırmamış, ona hürmette kusur etmemiş, ikramda bulunmuştur. Sultanın yakınında olması, onda elbisesinden başka bir değişiklik yapmamıştır. Bir gün arkadaşları kendisine "Ya Ebe'l-Hasan, bu süslü giyinişin nedir?" deyince o da "O bid'ate girmez, dini bir sakıncası da yoktur." cevabını vermiştir.[17]

el-Yezîdî ile Kisâî arasında rekabetten dolayı ara sıra münazaralar cereyan etmiştir. İkisi arasında geçen bir münazaranın sonunda, Kisâî'nin edepli davranışının

[14] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist,* C. I, s. 97; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ,* C. V, s. 195; el-Bağdâdî, T*arihu Bağdad*, C. XI, s. 150.
[15] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 411-412; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât,* C. II, s. 266; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ,* C. I, s. 126.
[16] Dayf, *el-Medâris*, s. 172; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 130; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 63.
[17] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad,* C. XI, s. 411; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât,* C. II, s. 266.

takdir edilip övüldüğü nakledilmektedir. er-Reşîd'in huzurunda, el-Yezîdî ile olan münazaralardan birinde Kisâî, başarısız duruma düşer. el-Yezîdî, duygularına hâkim olamayıp, başından başlığını çıkarır ve yere vurur. Sonra künyesini söyleyerek, "Ben Ebû Muhammed'im" demek suretiyle hafif hareketlerde ve konuşmalarda bulunur. Bunun üzerine er-Reşîd, "Müminlerin Emîri'nin huzurunda künyeni söylüyor ve başını mı açıyorsun? Allah'a yemin ederim ki, benim nazarımda, Kisâî'nin terbiyeli olarak hatalı cevabı, senin, terbiyesiz olarak doğru cevabından, daha makbuldür." der.[18]

Kisâî'yi övenlerin yanında onu yerenler de eksik olmamıştır. Talebesi Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbi, onun bazı ahlâkî zaaflarının olduğunu ileri sürmüştür.[19]

Ahmed b. Hâris el-Hazzâz: "Kisâî talimle özdeşleşmiş birisi idi. Çok mal kazandı, cömert ve ahlâkı güzeldi." demiştir. [20] Yine ona nispet edilen bir rivâyette eğitim öğretim işleriyle tanındığı, bunun sayesinde de çok servet kazandığı, ancak bir takım fısk-u fücûr işleriyle iştigal ettiği öne sürülmüştür.[21] Bu rivâyet el-Hazzâz'ın yukarıdaki sözüyle çeliştiği için kabul etmek imkân dâhilinde değildir.

el-Merzubânî (ö. 378/988)'nin rivâyetinde de hem öven hem de yeren bir ifade bulunmaktadır. Ebû Ömer ed-Dûrî'ye "Genel ahlâka uygun olmayan davranışlar, toplum tarafından yadırganan hareketlerde bulunduğu, açıktan şarap içtiği halde Kisâî'yle neden arkadaşlık ediyorsunuz?" diye sorulur. "Kıraatı iyi bildiği ve sağlam hıfzettiği, Arapçayı çok güzel bir şekilde konuştuğu ve doğru sözlü olduğu için onunla arkadaşlık ediyoruz." der.[22]

Nakledilen menfî rivâyetlerin, mütevâtir yedi kıraattan birinin imamı, Kûfe nahiv ekolünün kurucusu olan bir âlime nispeti kabul edilemez.

Kisâî, vera ve tevâzusuna rağmen, kendisini hafife alanlara uygun cevaplar vermekten de kaçınmamıştır. el-Yezîdî ile Kisâî arasında saray nimetlerine kavuşabilmek için çekişmeler yaşanmaktaydı. Bir gün Kisâî ve el-Yezîdî, er-Reşîd'in

[18] İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 82-83; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 178-179.
[19] el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 191.
[20] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 273.
[21] el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. V, s. 197.
[22] Ali b. Hamza el-Kisâî, *Mâ Telhanu fîhi'l-Âmme*, thk. Ramazan Abduttevvab, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, Mektebetu'r-Rifâî, Riyad, 1982, (Mukaddime: Ramazan Abduttevvab), s. 57.

huzurunda bir araya gelirler. Kur'ân'ın sesli okunduğu bir namazda, imamlık yapması için Kisâî'yi öne geçirirler. Kisâî, Kâfirûn Sûresi'ni okurken şaşırır. Selâm verince, el-Yezîdî, alaylı bir şekilde, "Kûfe ehlinin kıraat imamı, Kâfirûn Sûresi'nde şaşırıyor" der. Daha sonra başka bir zaman el-Yezîdî, Kur'ân'ın âşikâre okunduğu bir namazda, namaz kıldırması için öne geçirilir. el-Yezîdî bu namazda, Fâtiha Sûresi'ni okurken şaşırır. Selâm verince Kisâî, el-Yezîdî'ye:

"اِحْفَظْ لِسَانَكَ لاَ تَقُولُ فَتُبْتَلَى اِنَّ الْبَلاَءَ مُوَكَّلٌ بِالمَنْطِقِ"

"Dilini tut, konuşma, başın belâya girer. Zira kişinin başına gelen dili belâsıdır." beytiyle karşılık verir.[23]

Vefatı

Küçük yaşlarda tahsiline Kur'ân ve kıraat eğitimiyle başlayan Kisâî, temel bilgilerini İmam Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan almış ve onun vefatından sonra asrın imamı sayılmıştır. Kıraat eğitimiyle yetinmeyip Arap diline de vâkıf olmak isteyen Kisâî, Kûfe'deki derslerle sınırlı kalmayıp Basra'ya giderek Halîl b. Ahmed'in ders halkasına katılmıştır. İlim uğruna çöllere seyahat edip bedevî araplardan en fasih şekliyle dilin inceliklerini öğrenmiş ve nahivde de otorite olmuştur.

Kendisine ve iki oğluna mürebbiyelik yaptığı Harûn er-Reşîd, Kisâî'ye hayatının sonuna kadar hürmet etmiş ve onu yanından ayırmamıştır. Kisâî, Halife er-Reşîd ile yaptığı Horasan seyahati[24] sırasında Rey'e bağlı Ranbûye köyünde hastalanarak 189/805 yılında vefat etmiştir.[25] Ölüm tarihi konusunda on ayrı rivâyet zikredilse de ez-Zehebî, İbn Kuteybe, ez-Zirikli'ye göre bunlardan en kuvvetli olanı 189/805'tir.[26]

---

[23] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 408; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 72; İbn Tağiberdî, *en-Nücûm*, C. I, s. 130.

[24] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 414; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Enis Tabbâ, Ömer Enis Tabbâ, Beyrut, 1987, s. 459; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, C. I, s. 16.

[25] ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, C. I, s. 305; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, a. 268-269; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. III, s. 296; Dayf, *el-Medâris*, s. 175; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, C. I, s. 539; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I, s. 402; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. II, s. 42; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 545; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'a*, İstanbul, 1930, s. 7; İbnü'l-İmâd, *Şezerât,* C. II, s. 407.

[26] Kadir Kınar, "Kufe Nahiv Ekolünün Kurucusu Kisâî ve Nahivle İlgili Görüşleri (I)", *Bilimname Dergisi*, S. XIII, 2007/2, s. 171-174; Hidayet Bakkal, "Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri",

Aynı gün Ebû Hanîfe'nin talebesi büyük fakih Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/805) de vefat etmiştir. Hocasının ölümünden derin bir üzüntü duyan Harûn er-Reşîd, büyük İslam hukukçusunun vefatına da çok üzülmüştür. Bağdat'a dönünce hüznünü "Fıkhı ve nahvi aynı günde Rey'de defnettik." sözüyle ifade etmiştir.[27]

Kıraat ve dil sahasında otorite kabul edilen Kisâî'nin ölüm haberi herkesi derinden sarsmış ve üzüntüye boğmuştur. Hatta öyle ki rakipleri bile üzüntüden ona mersiyeler dizmişlerdir.

Hayattayken Kisâî'nin rakibi olan Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (202/817), ölümünün ardından ona ve İmam Muhammed'e mersiye yazmıştır. Mersiyesinde üzüntüsünü dile getirmiş ve o ikisini eşsiz âlimler olarak nitelemiştir.[28]

Harûn er-Reşîd, el-Yezîdî'nin mersiyesini duyunca "Kisâî'ye hayattayken kötülük ettiysen de, öldükten sonra ona iyilik yaptın." demiştir.[29]

A.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Tahsili, Kıraat ve Nahve Yönelişi

Bâhamşâ'da doğan Kisâî, çocukluk yıllarının bir kısmını burada geçirdikten sonra küçük yaşta Kûfe'ye taşınarak tahsilinin ilk temellerini burada atmıştır.[30]

Hem kıraat hem nahiv sahasında önemli bir yere sahip olan Kisâî, ilk olarak Kur'ân ve kıraat eğitimi almış, daha sonra nahiv ilmine yönelmiştir. Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ (ö. 148/765), İsâ b. Ömer el-Hemedânî (156/773),

---

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2012, s. 76-77, Tanç, "Kisâî Hayatı", s. 111.

[27] el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 290; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 74; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 540; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 274; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. V, s. 198; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 141; Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buharî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, C. VI, Mektebetü'l-İslamiyye, Türkiye, ty., s. 268.

[28] el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 291; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 413; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 540; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 268; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 201-202; Ebû Saîd el-Hasan b. Abdillah es-Sirâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve Merâtibühüm ve Ahzü Ba'zihim an Ba'z*, thk. Muhammed İbrahim Bennâ, Kahire, 1985, s. 61-62.

[29] el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. V, s. 199.

[30] ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 138; el-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, C. II, s. 256.

Muhammed b. Sehl, Süleyman b. Erkam, Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/809) ve Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/814) kıraatta nemalandığı hocalar arasındadır.[31]

Kisâî'nin kıraat tahsilinde temel bilgileri aldığı zat, ilk ve en önemli hocası İmam Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773)'tır.[32] Hocası Hamza'dan dört hatim indiren[33] Kisâî, ondan sonra Kûfelilerin kıraat imamı olmuştur.[34] Hocası Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'a yaklaşık 300 yerde muhalefet eden Kisâî, önceleri hocasının kıraatını okutmuş, daha sonra hocasının ve diğer bazı imamların okuyuşlarından tercihler yaparak kendi kıraatını oluşturmuştur. Ve böylelikle Kûfe'de kıraatta asrın imamı kabul edilmiştir.[35]

Kıraat ilmindeki tahsilini hitama erdiren Kisâî, nahiv sahasında yetersiz olduğunu fark etmiş ve yaşı ilerlemiş olmasına rağmen nahve yönelmiştir. Öncelikle Kûfe'de Ebû Ca'fer er-Ruâsî[36] (ö. 187/803) ve Muâz b. Müslim el-Herrâ[37] (ö. 187/803)'dan nahiv dersleri almıştır.

Bu iki zâttan bütün dersleri alıp bunları yeterli bulmayan Kisâî, daha çok nahiv tahsili için iki defa çöl yolculuğu yapar. Çünkü çöllerde bozulmamış, fasih dil konuşan bedevi Araplar bulunuyordu. Yapmış olduğu çöl seyahatlerinden birçok bilgi elde etmiş olarak Kûfe'ye döner.[38]

Kisâî yine aynı maksatla Basra'ya seyahat eder. Burada Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) ve İsâ b. Ömer el-Hemedânî (ö. 156/773)'nin

---

[31] Dayf, *el-Medâris*, s. 172; el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, C. XI, s. 403; el-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, C. II, s. 257; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, C. I, s. 120; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, C. IX, Beyrut, 1982, I-XXV, s. 131; Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kûfe ve Menhecühâ fî Dirâseti'l-Luğati ve'n-Nahv*, Beyrut, 1986, s. 106.

[32] el-Merzûbânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 268-269; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C.II, s. 216; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 261-263; ez-Ziriklî, *el-A'lâm,* C. II, s. 308; el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. II, s. 19-20.

[33] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 537; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, C. I, s. 101.

[34] Abdurrahman b. Muhammed Zencele Ebû Zur'a, *Huccetu'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Afgani, Beyrut, h. 1399/m. 1973, s. 61; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 537.

[35] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 271-272; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 536; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf, Kahire, 1972, s. 78.

[36] ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 138; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. VI, s. 480, C. VII, s. 41; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 536, C. II, s. 116; el-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, C. II, s. 270; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, C. I, s. 72.

[37] ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 136; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 404; el-Kıftî, *İnbâhü'r-Rüvât*, C. III, s. 288, 290.

[38] Dayf, *el-Medâris*, s. 172; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire, 1983, s. 203-204; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, C. I, Mısır, 1964, I-XV, s. 16.

derslerine katılır. Özellikle de Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'den istifade eder. Hocası Halîl b. Ahmed'in tavsiyesi üzerine nahiv ilminde derinleşmek için Hicaz, Necid ve Tihâme kabilelerine gitmek üzere yola çıkar. Dilin inceliklerini, fesahati en güzel şekilde öğrenir. Bu seyahatinde öğrendiklerinin bir kısmını ezberlerken bir kısmını da yazıyla kayıt altına alan Kisâî, on beş şişe mürekkep harcar. Seyahatinden son derece istifade etmiş bir şekilde Basra'ya döndüğünde Halîl b. Ahmed'in vefat ettiğini ve yerine Yunus b. Habib'in geçtiğini öğrenir. Böylelikle Yunus'un ders halkasına iştirak eder. Aralarında birçok konuda ilmî münazaralar gerçekleşir ve Yunus b. Habib, Kisâî'nin üstünlüğünü kabul ederek yerini ona devreder.[39]

Nahve Yöneliş Sebebi

Yedi kıraat imamından biri olmasının yanında meşhur bir dilci olmasının sebebini öğrencisi el-Ferrâ şöyle nakletmektedir:

"Kisâî bir gün yorgun düşünceye kadar yürüdü. Ta ki sık sık bir araya geldiği Habbârî'lerin meclisine kadar gelmişti. Yorulduğunu dile getirmek için "قَدْ عَيَّيْتُ" dedi. Onlar da onun lahnettiğini, yürümekten dolayı yorulmayı "عَيَّيْتُ" değil, "أَعْيَيْتُ" fiiliyle ifade etmesi gerektiğini söylediler. Dilde hata yapmasından dolayı vukû bulan bu olay Kisâî'yi derinden üzdü ve hemen kalkıp kendisine nahiv öğretecek birini aradı. Ona Muâz el-Herrâ'yı tavsiye ettiler. Uzun müddet ondan bütün bilgilerini öğreninceye kadar tahsiline devam etti."[40]

İlmî Şahsiyeti

Muasırları arasında seçkin bir konuma sahip olan Kisâî, sadece kıraat ve nahivle değil; lügat, fıkıh, hadis, ensab, edebiyat, belagat gibi çeşitli ilimlerle de iştigal etmiştir.

Daha önceki bölümde Kisâî'nin ölümünün ardından herkesin üzüldüğü ve rakiplerinin dahi ona mersiye yazdığı zikredilmişti. Kisâî'nin ilminin üstünlüğünü

[39] ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, C. I, s. 100; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, C. I, s. 321; Dayf, *el-Medâris*, s. 173; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 404; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. V, s. 66; el-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, C. II, s. 258; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 169; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, C. II, s. 162; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 68-69.
[40] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 258.

çağdaşlarının ve daha sonrakilerin ifadelerine yer vererek teyid etmek yerinde olacaktır.

İmam Şâfii (ö. 204/820) şöyle demiştir: "Megazîde derinleşmek isteyen, Muhammed b. İshak'a, fıkıhta Ebû Hanîfe'ye, nahivde Kisâî'ye, tefsirde Muhammed b. Mukâtil'e, şiirde Zuheyr'e muhtaçtır."[41]

Ferrâ: " Bir gün bir topluluk bana: Niçin Kisâî'ye gidiyorsun, senin ilmin de onunki gibi dediler. Nefsimin hoşuna gitti, Kisâî ile münazara ettim, hatta biraz fazla ileri gittim. Sonra anladım ki ben sanki onun ilim denizinden su içen bir kuş gibiyim" der.[42]

İbnü'l-Arabî: "Kisâî insanların en bilgilisi, Arapçayı en iyi bilen, kıraat âlimi, doğru sözlü bir kimse idi." demiştir.[43]

Sa'leb: "Bütün insanların en çok rivâyette bulunanı, ilmi en geniş olanın Kisâî olduğuna icma etmişlerdir." der.[44]

Ebû Zeyd el-Ensarî, Kisâî'nin vefat ettiğini duyunca "Allah rahmet eylesin. Onun ölümüyle birçok ilim de öldü." demiştir.[45]

Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî'den şu naklediliyor: "Bir gün Kûfe'den bir vali gelmişti. Ben devlet memurları arasında ilmen ondan daha üstün birisini görmedim. Selam vererek yanına girdim. Bana "Sizin Basra'da en âliminiz kim?" diye sordu. Ben de "el-Asmaî'nin ilminde ez-Ziyâdî, nahivde el-Mâzinî, fıkıhta Hilâl er-Re'y, hadiste eş-Şâzakûnî, ben de Kur'ân ilimlerine nisbet ediliyorum, İbnü'l-Kelbî'nin de noter işlerinde iyi olduğunu" söyledim. Vali yanındaki yazıcıya "Yarın bu zatların hepsini topla." dedi. Ertesi gün biz toplanınca vali "Hanginiz el-Mâzinî?" diye sordu. Ebû Osman "Benim." dedi. Vali: "Zıhar keffaretinde kör bir köle yeterli olur mu?" diye sordu. el-Mâzinî "Ben fıkıhçı değilim, Arapçacıyım." dedi. Sonra vali ez-Ziyâdî'ye talakla ilgili bir soru sordu. ez-Ziyâdî kendisinin bunu bilmediğini

[41] ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IX, s. 132.
[42] el-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, C. II, s. 264-272; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 409; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 192; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 125.
[43] el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 185; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, C. II, s. 163.
[44] Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1974, s. 120.
[45] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 274; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 182.

söyleyerek Hilâl er-Re'y'i işaret etti. Vali, Hilâl er-Re'y'e ise hadis ilminde senetle ilgili bir soru sordu. Hilâl "Ben bunu bilmiyorum." diyerek hadisle ilgili eş-Şâzakûnî'yi işaret etti. Vali, eş-Şâzakûnî'ye kıraat sorusu sordu. O da "Ben bunu bilmiyorum." dedi. Vali, Ebû Hâtim'e, "Basralıların başına gelen fakirlik ve felaketlere karşı mektupla, müminlerin emirinden nasıl yardım istersin?" diye sordu. Ebû Hâtim de "Ben bunu bilemem, ben kıraat hocasıyım." diyerek geri çevirdi. Vali, elli yıl ilim tahsil eden kimsenin nasıl olup da sadece bir ilmi bildiğine şaşırarak dedi ki: "Fakat Kûfe'de bir âlim var. Kisâî. Bütün bu soruların hepsine cevap verir." dedi."[46]

Diğer âlimlerden övenler olduğu gibi ilmî yönünü eleştirenler de vardır. Bunlar genel olarak nahiv bilgisinin zayıf ve karışık olması ile ilgilidir.

Ebû Zeyd el-Ensarî: "Kisâî Basra'da bize geldi. İsa, el-Halîl ve başkalarıyla karşılaştı. Onlardan nahivle ilgili birçok şey aldı. Sonra Bağdat'a geldi. Hutame Araplarıyla karşılaştı. Onlardan yanlış ve bozuk lehçeler aldı. Bununla Basra'da derlediklerinin hepsini ifsat etti." der.[47]

İbn Dürüsteveyh şöyle demiştir: "Kisâî, zarûret hali dışında caiz olmayan şâz rivâyetleri dinler, onları temel kaide yaparak bu kaideye diğerlerini kıyaslardı. "Übülle" denilen mevkide yaşayan Araplarla münasebetlerde bulunmuş bu sayede nahvi ifsat etmiştir."[48]

Ebû Hâtim er-Râzî, Kisâî'nin halifelere yakın olmasaydı meşhur olamayacağını ve ilminin temelsiz olduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte Kûfeliler arasında Arapça ve Kur'ân'ı en iyi bilen âlim olduğunu da dile getirmiştir.[49]

Suyûtî, Kisâî'nin Ebû Amr b. Alâ'dan nahiv dersi aldığını, sonrasında dili bozuk bedevîlerin yanında ilmini bozduğunu, bu sebepten ötürü de el-Ahfeş'ten Sîbeveyh'in Kitâb'ını okumaya ihtiyaç hissettiğini belirtmektedir. Buna ilaveten

[46]el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât,* C. II, s. 260-262; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 407.
[47] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât,* C. II, s. 274; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ,* C. XIII, s. 182-183.
[48] es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vuât, C. II, s. 164; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde,* C. I, s. 155.
[49] el-Lugavî, *Merâtib,* s. 74; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ,* C. XIII, s. 189-190.

Kisâî'nin Kûfe nahiv ekolünün kurucusu olup el-Ferrâ gibi bir talebesinin olması sebebiyle onun ilmî üstünlüğünün küçümsenemeyeceğini ifade etmektedir.[50]

Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, onun nahvini sonradan bozduğu öne sürülürken bununla birlikte nahivdeki üstünlüğü de vurgulanmaktadır. Buradan hareketle, Kisâî'nin Bağdat'a gelip, dili fasih olmayan Hutame Araplarıyla karşılaşıp, Basralı âlimlerden öğrendiği Arapçayı bozduğu şeklindeki rivâyetleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira Kisâî'nin çok erken yaşta ilim tahsiline başladığı, nahiv ilmini gerek Kûfe gerekse Basra'daki nahiv otoritelerinden aldığı ve Halîl b. Ahmed'in tavsiyesi üzerine çöllere gidip, Arapçayı bozulmamış formatta fasih şekilde kullanan bedevîler arasında pekiştirdiği zikredilmişti.

Ayrıca Kisâî Basra'da Yunus b. Habîb ile ilmî münazaralarda ona üstünlük sağlayınca yerini devralmış, halka dil eğitimi vermiş bir dil âlimi olarak Kûfe nahiv ekolünün kurucusu olmuş ve el-Ferrâ gibi bir talebe yetiştirmiştir. Kaldı ki İmam Şâfiî'nin nahivde derinleşmek isteyen bir kimsenin Kisâî'ye muhtaç olduğunu söylemesi, hayattayken rakibi olan el-Yezidî'nin vefatının ardından onu eşsiz âlim olarak niteleyen bir mersiye yazması ve Harun er-Reşîd'in oğullarını onun ilmine vermesi ve vefatından sonra üzülerek nahvin de onunla defnedildiğini ifade etmesi takdire şayan birkaç örnektir.

Ebû Hâtim er-Râzî ve daha birçok âlimin, Kisâî'nin büyük bir âlim olmasını ve şöhretini onun halifelere yakınlığına bağladığı görüşlere, Kisâî halifelerle hemhal olmadan önce şöhreti yayıldığından dolayı katılmak abes olur. Zira Şevkî Dayf da Kisâî'nin çöllere gidip, Arapçasını ilerlettikten sonra, Kûfe'de halka Kur'ân'ı baştan sona kadar okumaya başladığını ve insanların da mushaflarını onun kıraatına göre harekelediğini, bu şekilde Kisâî'nin şöhretinin her yere yayıldığını ve nihâyet şöhretinin Halife Mehdî'nin kulağına kadar gittiğini, neticede Bağdat'a getirilip, kendisine Harun Reşîd'in müeddipliği görevi verildiğini belirtmektedir.[51]

Kisâî, sarf ilminde de öne çıkmış olup bu alanda görüşleri ve çalışmaları mevcuttur. Bu konuda bir rivâyete yer vermek uygun olacaktır: Kisâî, arkadaşlarıyla

[50] Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Ahmet Suphi Fırat, İstanbul, 1975-1978, s. 113.
[51] Dayf, *el-Medâris*, s. 173.

tartışırken bir bedevî, onların meclislerine gelir. Kisâî'nin nahiv konusundaki tartışması hoşuna gider. Daha sonra, sarf konularında tartışmaya başlarlar. Fakat bedevî, onların sarf ilmi hakkındaki konuşmalarından hiçbir şey anlayamaz ve anlayamadığını ifade eden şu şiiri söyleyerek yanlarından ayrılır:[52]

مَازَالَ أُخْذُهُمْ فِي النَّحْوِ يُعْجِبُنِي حَتَّ تَعَاطَوْا كَلاَمَ الزِّنْجِ وَ الرُّومِ

بِمَفْعَلٍ فَعِلٍ لاَ طَابَ منْ كَلِمٍ كَأَنَّهُ زَجَلُ الْغِرْبَانِ وَ الْبُومِ

"Nahivle ilgili konuşmaları hoşuma gidiyordu. Sonunda, Zenciler ve Rumlar gibi konuşmaya başladılar.

Kargaların ve baykuşların şarkısına benzeyen "مَفْعَلٌ – فَعِلٌ" kelimelerinin hiçbir zevki ve anlamı yoktur."

Kisâî, mütevatir yedi kıraattan birinin imamıdır. Kûfe'de Hamza b. Habîb'den sonra kıraat imamlığı ona geçmiş ve kendisinde son bulmuştur. Muasır âlimler onun kıraatta otorite oluşuna delil oluşturabilecek, onu öven nakillerde bulunmuşlardır.

Ebû Bekr el-Enbârî : "Kisâî, Kur'ân ilminde en iyilerden biriydi. Çok insan ondan Kur'ân'ı noktalayıp, harekeleyip, yazmıştır. Nahiv sahasında da en iyiler arasındaydı." demiştir.[53]

Şaban ayı geldiğinde, Kisâî için bir minber kurulur ve o da minbere oturup, onun üzerinden insanlara Kur'ân okurdu. Bir gün "أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ" âyetini[54] "أَكْثَرَ" kelimesinin nasbıyla okudu. Okumayı bitirince insanlar ona yönelerek bu kelimeyi niçin mansûb okuduğunu sormaya başladılar. Halef b. Hişam fırlayarak onun adına mazeret aramak istedi ve şöyle dedi: "Kisâî fethalı okuyuşunda "إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالاً" âyetindeki[55] "أَقَلَّ" lafzı gibi olmasını düşünmüştür." dedi. Kisâî söz alarak insanlara "أَكْثَرُ" ref iledir, dedi. Nasb haliyle olanı kitaplarından sildiler. Halef'e dönerek "Benden sonra lahnden sâlim olacak birisi var mıdır? dedi. Halef: "Hayır, sen lahnden kurtulamadığına göre senden sonra kimse kurtulamaz. Sen Kur'ân'ı küçüklüğünde

[52] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye,* C. I, s. 538-539; Tanç, "Kisâî", s. 71.
[53] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 409, İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye,* C. I, s. 538; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IX, s. 132.
[54] Kehf, 18/34.
[55] Kehf, 18/39.

okudun. Büyüklüğünde insanlara okutuyorsun. Kur'ân'ı düzgün okuyabilmek için dil rivâyetlerini ve nahvi öğrenmeye yöneldin." dedi.[56]

Kıraatta bir asrın imamı olan Kisâî'nin âyetteki bir kelimeyi yanlış telaffuz etmesi insan olması hasebiyle gâyet tabiî bir durumdur. Zira insanın hata yapması, unutması kaçınılmaz bir gerçektir. Nitekim Kisâî yanlışını fark etmiş ve itiraf etmiştir. O yüzden bu tarz ufak hatalar onun değerini azaltmaz ve onu küçültmez.

Kisâî'nin şairlik yönüne gelince, ara sıra şiir söylemişse de miktarı çok az olduğu için bu şiirleri onu şair yapmamıştır. Nitekim İbnu'l-İmâd, Kisâî'nin nahiv ve Arap dilinde derin ilmiyle beraber, şiir hakkında bir bilgisinin olmadığını,[57] el-Erbilî ise, Kisâî'nin çok az şiirinin olduğunu[58] belirtmektedir.

Yâkût el-Hamevî : "Kisâî şiirle meşgul olsaydı onu kimse geçemez, ondan sonra da kimse onu bu sahada yakalayamazdı." demiştir.[59]

Hocaları

Kıraat ve lügat ilimlerinde otorite olan Kisâî, kendi döneminde alanında şöhret bulmuş âlimlerden ders almıştır. Bu bölümde ilim sahasına göre Kisâî'nin ders aldığı hocaların[60] sadece isimleri zikredilecektir.

Kisâî'nin kıraat hocaları şunlardır; Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ (ö. 148/765),[61] Ebû Hayve Şüreyh (ö. 203/818)[62] Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773),[63] Zâide b. Kudâme (ö. 161/777),[64] Süleymân b. Erkâm,[65] Ebû Bekr Şu'be b.

---

[56] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 408; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 263; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 538.
[57] İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, C. II, s. 408.
[58] Abdurrahmân Sunbut Kanitû el-Erbilî, *Hulâsatu'z-Zehebi'l-Mesbûk Muhtasar min Siyeri'l-Mulûk*, Bağdat, ty., s. 159.
[59] el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 189.
[60] Kisâî'nin hocaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tanç, "Kisâî", s. 23-42.
[61] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 535; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. IV, s. 179-181.
[62] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 535.
[63] el-Merzûbânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 268-269; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 261; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. II, s. 216; el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. II, s. 19-20; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403.
[64] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 288; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifin*, nşr. R. Bilge, Mahmud K. İnal, C. I, İstanbul, 1951-1955, I-II, s. 372.
[65] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 312; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, C. II, s. 162.

Ayyâş (ö. 193/809),[66] Ebû Abdirrahman el-Arzemî (ö. 155/772),[67] Ebân b. Tağlib (ö. 141/759),[68] Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814),[69] Îsâ b. Ömer el-Hamedânî (ö. 156/773).[70] Kisâî, kıraat ilminde en fazla Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan istifade etmiştir.

Kisâî'nin nahiv tahsil ettiği hocaları; İsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766),[71] Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/771),[72] el-Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî (ö. 175/791),[73] Ebû Abdirrahman Yunus b. Habîb ed-Dabbî (ö. 182/798),[74] Muâz b. Müslim el-Herrâ (ö. 187/803),[75] Ebû Ca'fer Muhammed b. Sâre er-Ruâsî (ö. 187/803),[76] Saîd b. Mes'ade el-Ahfeşü'l-Avsat (ö. 215/830)'tır.[77]

Kisâî, hadis ilmini şu âlimlerden tahsil etmiştir: Haccâc b. Artah (ö. 145/762),[78] Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765),[79] Süleymân b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765),[80] Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814),[81] Muhammed b. Ubeydillah (ö. 155/772).[82]

Talebeleri

Kıraat ve nahiv tahsilinde dönemin uzman hocalarından ders alan Kisâî, bu alanlarda dersler vermiş, öğrenciler yetiştirmiştir.[83]

---

[66] el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 282-283; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 325-327; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, C. II, s. 430; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 256.
[67] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 256.
[68] ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 121; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, C. I, s. 404.
[69] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 257; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 308.
[70] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 612; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. XI, s. 131.
[71]el-Kıfti, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 374; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. III, s. 486-488; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 40-45; Dayf, *el-Medâris*, s. 172-173.
[72] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 274; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. III, s. 466-470; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 288-292; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. I, s. 155.
[73] es-Sirâfî, *Ahbâr*, s. 54-56; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 404; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 275, 536.
[74] es-Sirâfî, *Ahbâr*, s. 51-54; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 51-53; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 49-51; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 274.
[75] ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 127; el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 276-277; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. III, s. 288.
[76] İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 54-55; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 125; el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 279.
[77] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 36-40; es-Sirâfî, *Ahbâr*, s. 66-67.
[78] ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 121; el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. II, s. 196.
[79] İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. I, s. 327; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 121.
[80] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 315; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 120; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, C. II, s. 217-218.
[81] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 257; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 308; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. III, s. 296.
[82] el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VII, s. 313; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, C. VII, s. 139.
[83] Kisâî'nin talebeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tanç, "Kisâî", s. 43-60.

Kisâî'den kıraat ilmi tahsil eden öğrencileri şunlardır; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/839),[84] Kuteybe b. Mihrân (ö. 200/815),[85] Yakub b. İshâk (ö. 205/821),[86] Halef b. Hişâm (ö. 229/844),[87] Muhammed b. Sa'dân (ö. 231/846),[88] Hafs b. Ömer ed-Dûrî (ö. 246/860),[89] Muhammed b. Yezîd (ö. 248/862)[90] ve Ebu'l-Hâris el-Leys b. Hâlit,[91] Hafs b. Ömer ed-Dûrî ve Ebu'l-Hâris el-Leys b. Hâlit (ö. 240/855) kıraatta râvileri olup, daha sonra bunlara genişçe yer verilecektir.

Kisâî'den nahiv dersi alan öğrencileri ise; Ali b. Mübârek el-Ahmer (ö. 194/810),[92] Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822),[93] Hişâm b. Muâviye ed-Darîr (ö. 209/824),[94] Ebû Mishal el-A'râbî (ö. 218/833),[95] Ali b. Hâzım Ebu'l-Hasan el-Lihyânî (ö. 220/835),[96] Muhammed b. Ziyâd el-A'râbî (ö. 231/845)'dir.[97] Bunlardan Ali b. Mübârek el-Ahmer ve Ferrâ hocalarına yakın olduklarından dolayı ayrıcalıklı konuma sahiptirler.

Ali b. Hâzım el-Lihyânî, dil konusunda derinleşmiş talebesi olup, Nevâdir kitabı dil alanında meşhurdur.[98]

Eserleri

Kisâî, nahiv, lügat ve kıraatlar konusunda birçok eser telif etmiştir.[99] Bu eserlerin bir kısmı kaynaklarda zikredilmekte olup, ancak bunlardan bir kaçı

---

[84] İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 136-142; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 199-202; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 257.
[85] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. III, s. 37; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 264.
[86] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. II, s. 386; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, C. III, s. 29.
[87] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 272; ed-Dânî, *Teysîr*, s. 7.
[88] İnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. II, s. 143; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. I, s. 111.
[89] ed-Dânî, *Teysîr*, s. 7; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 255; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 256.
[90] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. II, s. 280; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. III, s. 375.
[91] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. II, s. 34; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, C. III, s. 183; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 211.
[92] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 315-317; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, C. II, s. 410; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 134.
[93] ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 131-133; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 1-17; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 98-103; Dayf, *el-Medâris*, s. 192-195.
[94] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 104; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. III, s. 364; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. VI, s. 85.
[95] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 478; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 218.
[96] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 71; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, C. II, s. 410.
[97] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. III, s. 132; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, C. II, s. 70.
[98] Dayf, *el-Medâris*, s. 186-187.
[99] Kisâî'nin eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tanç, "Kisâî", s. 102-108; Karabela, "Ali b. Hamza el-Kisâî", s. 20-27; Kınar, "Kûfe Nahiv Ekolünün", ", S. XIV, 2008/1, s. 122-126.

günümüze ulaşabilmiştir. Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayıp, çöllere seyahat ederek ömrünü ilim uğrunda harcamış olan Kisâî'nin çok fazla eser bırakmış olması kaçınılmaz bir durumdur. Kisâî'nin eserlerini sıralamakla birlikte bazılarına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1) el-Âsâr fi'l-Kırâât[100]

2) Eczâu'l-Kur'ân[101]

3) Eş'âru'l-Muâyât ve Tarâikuha[102]

4) İhtilâfu Mesâhifi Ehli'l-Medîne ve Ehli'l-Kûfe ve Ehli'l-Basra[103]

5) İhtilâfu'l-Aded[104]

6) el-Hââtu'l-Meknî bihâ fi'l-Kur'ân[105]

7) Kitâbu'l-Aded: Kur'ân âyetlerinin sayısı hakkında yazılan eserler arasında zikredilmiştir.[106]

8) Kitâbu'l-Hicâu[107]

9) Kitâbu'l-Hudûd fi'n-Nahv: "Nahivde sınırlar" manasındaki bu eser, el-İnbâh'da geçmektedir.[108]

10) Kitâbu'l-Hurûf[109]

11) Kitâbu'l-Kırâât[110]

---

[100] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 257; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. V, s. 66.
[101] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 177.
[102] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 71; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539.
[103] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299.
[104] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 106.
[105] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I, s. 402.
[106] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 106; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 271; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 164.
[107] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 71; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 271.
[108] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 271.
[109] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 164; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I, s. 402.
[110] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 164; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. I, s. 156.

12) Kitâbu'l-Mesâdır[111]

13)Meâni'l-Kur'ân: Kur'ân ile ilgili eserlerdendir. Kisâî'nin talebelerinden Ebû Mishal el-A'râbî : "Bu kitabın defalarca okunsa, yine de okuma ihtiyacı duyulabilecek bir kitap olduğunu" zikrederek bu eserin değerine işaret etmektedir.[112]

14) Maktuu'l-Kur'ân ve Mevsûlüh[113]

15) Muhtasar fi'n-Nahv[114]

16) en-Nevâdiru'l-Kebîr[115]

17) en-Nevâdiru'l-Evsat[116]

18) en-Nevâdiru'l-Asğar[117]

19) Ta'lîkât alâ Sıyağı't-Talâk fî Beytin mine'ş-Şi'r: Bu eseri yalnızca Brockelmann zikretmiştir, British Museum'da bir yazma nüshası vardır.[118]

20) el-Bed'ü fî Kısasi'l-Enbiyâ: Kisâî'nin tarih ile ilgili olan bu eserini Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) ve İsmail Paşa (ö. 1339/1920) zikretmiştir.[119] Tunus'ta üç nüshası bulunan eser I. Eisenberg tarafından yayımlanmıştır.[120]

21) Müteşâbihu'l-Kur'ân: Bu eser lafzî yönden benzerlik taşıyan âyetlerle ilgili olarak yapılan ilk çalışmadır.[121] Brockelmann (2/199) bu eserin üç yazma nüshasını zikretmektedir. İlki Paris, 665/4'de "el-Müştebih fi'l-Kur'ân" adıyla; ikincisi, İstanbul

---

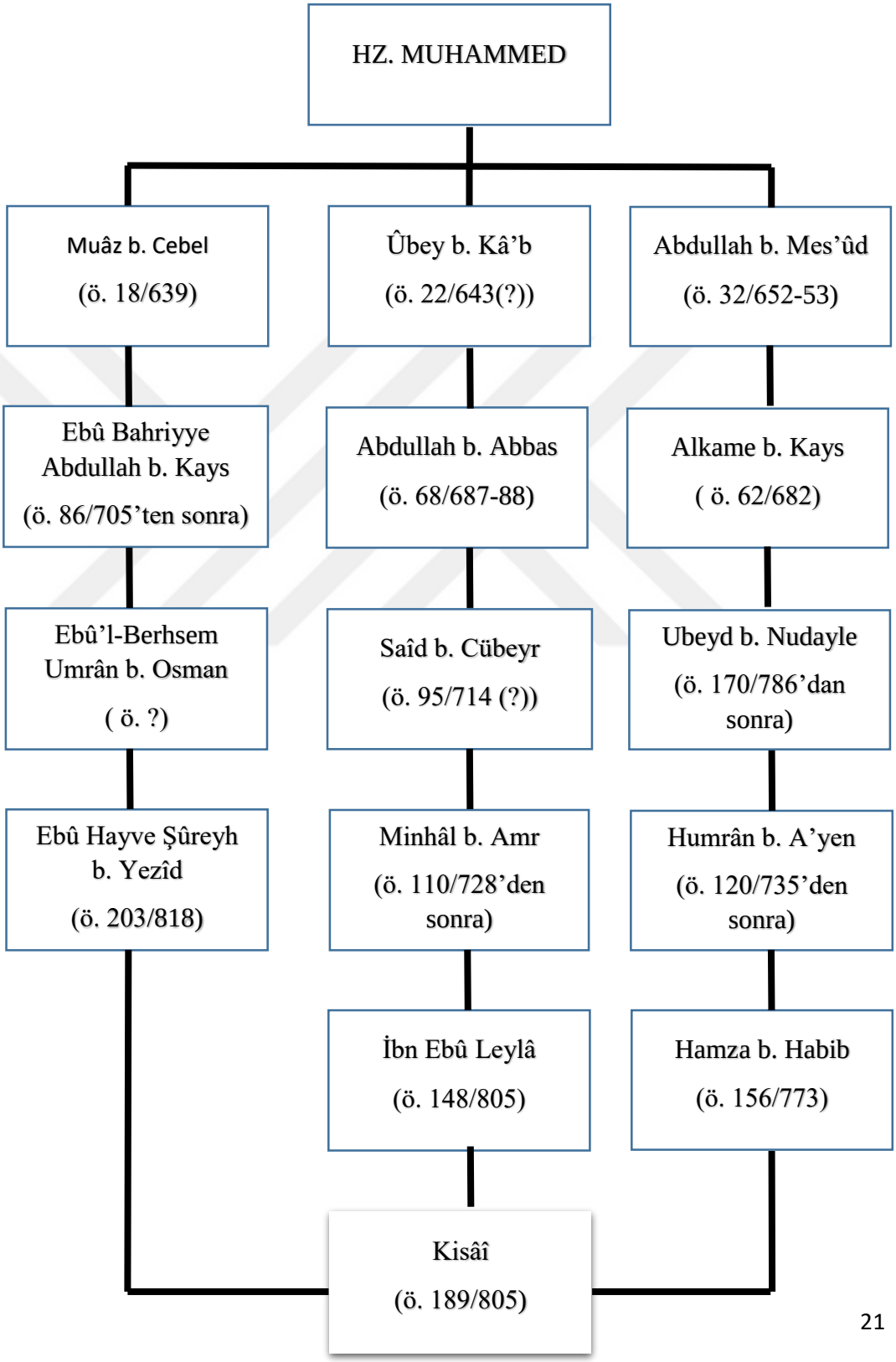
[111] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 203; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 164.
[112] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. V, s. 66; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 164; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 403, 411.
[113] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 203.
[114] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 271; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm*, C. IX, s. 133.
[115] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 164; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. I, s. 155.
[116] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 164.
[117] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 299; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 539; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. I, s. 155.
[118] Kisâî, *Mâ Telhanu*, s. 63; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband (GAL, Suppl.)*, C. I, Leiden, 1937-1939, I-II, s. 178.
[119] Mustafa b. Abdillah Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, C. II, Beyrut, 1990, I-II, s. 1328; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, C. I, s. 668.
[120] Altıkulaç, "Kisâî", s. 69-70.
[121] Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, C. III, byy., 1971, I-IV, s. 390.

Umûmi Kütüphane 436'da "el-Müştebihât fi'l-Kur'ân" adıyla; üçüncüsü, Kavala Kütüphanesi, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1/28 bölüm 15 numarada kıraatlar bölümünde "Me'ştebehe min lafzi'l-Kur'ân ve tenâzara min kelimâti'l-Furkân" adıyla kayıtlıdır.[122]

22) Mâ Telhanu fîhi'l-Avâm: Kisâî'nin lügatle ilgili olan bu eseri, halk dilinde kullanılan yanlışlıklar hakkında yazılmış bir kaynaktır. Kisâî'nin günümüze ulaşarak basılmış olan bir eseridir.[123] Bu eseri ilk olarak 1898 yılında Carl Brockelmann yayınlamıştır. Daha sonra Abdülazîz el-Meymenî er-Râckûtî tarafından 1344/1925 yılında "Selâsü Resâil" adıyla neşredilen bu eser; üç risâleden oluşmaktadır ve ikinci risâlesi Kisâî'nin eseridir. Son olarak 1982 yılında Ramazan Abdüttevvâb eseri tahkik edip "Mâ Telhanu fîhi'l-Âmme" adıyla neşretmiştir.[124]

[122] Altıkulaç, "Kisâî", s. 69-70; Kınar, "Kûfe Nahiv Ekolünün", ", S. XIV, 2008/1, s. 123.
[123] Altıkulaç, "Kisâî", s. 69-70; Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, Erzurum, 2016, s. 263-264.
[124] Altıkulaç, "Kisâî", s. 69-70; Yusuf İlyas Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arrabe,* C. II, Mısır, 1928, I-II, s. 1559.

Kisâî'nin kıraatını Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadar ulaştıran senedin şemasıdır.

1. BÖLÜM

DİL - KIRAAT İLİŞKİSİ

1.1. İLK DÖNEM ARAP DİLİ ÇALIŞMALARI

Arap dili, en doğru şekilde Cahiliye dönemi Arapları tarafından kullanılıyordu. Bu yüzden o dönemde Arap dili ve gramerinin tesbiti ve tedvini ile ilgili bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. İslamiyetin yayılmasıyla birlikte Arapça bilmeyen yabancı toplumlar Arap toplumuna girmeye başlamış ve Arapçayı öğrenmişlerdir. Ancak bunların birçoğunun Arapçayı hatalı kullanmaları sonucunda lahn denilen dil yanlışlıkları ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı bozulma tehlikesi ile karşı karşıya gelen Arap dilinin gramerini tesbit etme ihtiyacı doğmuştur. Gramer ilminin ilk defa kim tarafından ortaya konulduğu konusunda âlimler arasında çok fazla tartışma olmuştur. Ancak daha çok Ebu'l-Esved ed-Düelî öne çıkmaktadır. ed-Düelî Kur'ân'ı harekelemiş, nahivle ilgili bazı konuları tespit etmiştir. ed-Düelî'nin öğrencileri Nasr b. Âsım el-Leysî, Yahya b. Ya'mer hocalarının temellerini attığı konular üzerinde yoğunlaşarak bir adım daha ileriye taşımışlardır. Nahiv ilmiyle ilgili ilk çalışmayı yapanlar Basralı âlimlerdir. Kûfeli âlimler daha sonra nahiv ile ilgilenmeye başlamışlardır. Nahiv ilminin kurucusu Ebu'l-Esved ed-Düelî'den Halil b. Ahmed'e kadar geçen dönem nahiv ilminin ortaya çıkma, kuruluş dönemidir. Basralı Halîl b. Ahmed ile Kûfeli Ruâsî devrinde başlayıp Kûfeli İbnü's-Sikkît ile Basralı Ebû Osman el-Mâzinî'ye kadar devam eden devre gelişme dönemidir. Bu dönemde nahiv ilmi gelişmiş, birçok eser telif edilmiştir. Nahiv ilmiyle yetinilmemiş sarf kaideleri de nahiv ilmi içerisinde ele alınmıştır. Bu dönemde Fars asıllı Sîbeveyh, el-Kitâb'ıyla nahiv ilminin en önemli eserini telif etmiştir. Ebû Osman el-Mâzinî ve İbnü's-Sikkît döneminden Basralı el-Müberred ve Kûfeli Sa'leb'in zamanına kadar devam eden devre olgunlaşma dönemidir. Bu dönemde sarf ilmi telif açısından nahiv ilminden ayrılmıştır. Hicrî üçüncü asrın sonlarında Bağdat ekolünün ortaya çıkması ile başlayıp Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam'da devam ederek yeni bir boyut kazanan nahiv ilminin bu devresi tercih ve tasnif dönemidir.[125]

1.2. KİSÂÎ'NİN NAHİV İLMİNDEKİ YERİ

1.2.1.Nahiv İlmindeki Yeri

Kıraat sahasında ilim aldıktan sonra nahiv ilmine yönelen Kisâî dönemin önemli âlimlerinden ders almış, Halil b. Ahmed'in ders halkasına katılmıştır.

[125] Karabela, "Ali b. Hamza el-Kisâî", s. 32-36; İsmail Güler, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014, s. 83 vd.; İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, C. XXXII, 2006, s. 300-306.

Hocasından aldığı tavsiye üzerine iki defa çöle yolculuk yaparak, dili en fasih şekilde kullanan bedevîlerden öğrenmiştir. Kisâî ile çağdaşı olan bazı âlimler arasında dil konularında münazaralar gerçekleşmiş ve çoğunlukla Kisâî üstün gelmiştir. Kıraatta olduğu gibi nahiv ilminde de otorite olan Kisâî, döneminin âlimleri tarafından övülmüştür.

Yahya b. Maîn: "Şu iki gözümle Kisâî'den daha düzgün lehçeli birini görmedim." der.[126]

Arapçayı bozulmamış haliyle en fasih şekilde konuşan bedevîler arasında öğrenen Kisâî, zengin bir lügat bilgisine sahipti. Bir gün bir bedevî Kisâî ile karşılaşır ve ona "Yıldız nedir?" diye sorar. Kisâî de "دَرِّيٌّ", "دُرِّيٌّ", "دِرِّيٌّ" der. "الدُّرِّيُّ" *inciye benzer,* "الدَّرِّيُّ" *akıcıdır,* "الدِّرِّيُّ" *parlar,* der. Bunun üzerine bedevî ona "Araplar içinde senden daha bilgilisi yoktur." der.[127]

İshak el-Mûsılî onu şöyle tavsîf eder: "Nahivde ondan daha bilgili bir kimseyi, ondan daha iyi tefsir edeni, meseleler hususunda ondan daha uzman birini görmedim. Bir meseleden başka mesele çıkarır, bir meseleyi başkasına taşırdı."[128]

İbnü'l-Enbârî yine şöyle der: "Bağdat ve Kûfe halkının Arapça dalında Kisâî ve el-Ferrâ'dan başka âlimleri olmasa dahi onların bu ikisiyle bütün insanlara karşı övünmeye hakları vardır. Çünkü bütün ilimler bunlara dayanır."[129]

Halka nahiv dersleri veren ve el-Ferrâ, el-Ahmer gibi meşhur talebeler yetiştiren Kisâî, nahivde otorite kabul edilmiş ve Kûfe nahiv ekolünün kurucusu olmuştur. Kûfe nahiv ekolünü ise şu üç metod üzerine inşa etmiştir: Her türlü şâz şiir ve sözleri rivâyet etme, kıyasta şâz ve kalîl olanları dahi kullanma, dilde kurallaştırma yerine kullanıma önem verme, mutlak kıyasa dayanması.[130]

Kisâî, lügat kaidelerini sadece fasih Araplardan almaz, Bağdat'ta oturan Benî Abdilkays'tan, Hutame Araplarından da alırdı. Basralılar ise, şehirlerde oturanlardan almazdı.[131]

---

[126] İbnü'l-Cezerî, Gâyetu'n-Nihâye, C, I, s. 537.
[127] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât,* C. II, s. 265; el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 284.
[128] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât,* C. II, s. 272-273.
[129] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XIV, s. 152.
[130] Dayf, el-Medâris, s. 195; Tanç, "Kisâî", s. 96-101; Bakkal, "Kûfe Nahiv Ekolü", s. 76.
[131] es-Sirâfî, *Ahbâr*, s. 44.

Kisâî, kıyası çok fazla genişleten kişidir. Araplardan duyduğu her şeyi, ister şâyi' ister kalîl olsun delil kabul etmiş, kaidelerini ona dayanarak koymuş ve kıyasta da kullanmışlardır. Basralılar ise bunun aksine, lügat malzemesini muayyen kabilelerden seçerek almışlar, diğerlerini lahn karışması ihtimalinden dolayı terk etmişlerdir.[132]

Kisâî, kıyas metodu konusunda Basralı âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Ancak Kisâî'nin kıyaslar konusundaki bilgisini el-Halîl b. Ahmed ve İsa b. Ömer gibi Basralı âlimlerden almış olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Hatta kıyas konusunda meşhur olmuş bir beyti vardır:

"اِنَّمَا النَّحْوُ قِيَاسٌ يُتَّبَعْ وَ بِهِ فِي كُلِّ اَمْرٍ يُنْتَفَعْ"

"Nahiv ancak tabi olunan bir kıyastır, ondan her ilimde faydalanılır."[133]

Kisâî'nin temel üç metodundan dolayı, nahivde Kûfe ve Basra ekolleri arasında birçok konuda ihtilaflar cereyan etmiştir.[134]

Kisâî bazı görüşlerinde hem Kûfe mektebine hem de Basra mektebine aykırı düşünür. Bazen de Basralıların görüşlerini kabul edip Kûfelilere muhalefet eder.[135]

1.2.2.Münazaraları

Kisâî ile çağdaşı olan bazı âlimler arasında birtakım ilmî münazaralar vukû bulmuştur.[136] Nahiv, fıkıh ve şiir dallarında gerçekleşmiş olan bu tartışmaların çoğu nahivle ilgilidir.

Bu münazaralardan bazıları ismen bir kısmı da ayrıntısıyla aktarılacaktır.

1- Harun er-Reşîd'in meclisinde el-Asmaî ile.
2- Îsâ b. Ömer es-Sekafî ile.[137]
3- Marvan b. Saîd b. Abbad ile.[138]

---

[132] Dayf, *el-Medâris*, s. 176.
[133] Dayf, *el-Medâris*, s. 175-176; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 267; Tanç, "Kisâî", s. 99; Kınar, "Kûfe Nahiv Ekolünün", ", S. XIV, 2008/1, s. 119.
[134] Bakkal, "Kûfe Nahiv Ekolü", s. 20-64.
[135] Tanç, "Kisâî", s. 98.
[136] Kisâî'nin münâzaraları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halil İbrahim Tanç, "Kisâî'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münâzaralar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, S. 18, s. 103-122.
[137] ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, s. 201.
[138] ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, s. 186.

4- el-Ahfeş Said b. Mes'ade ile.[139]

5- Harun er-Reşîd'in huzurunda Mufaddal ed-Dabbî ile.[140]

6- Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ile.[141]

7- Yûnus b. Habîb ile.[142]

8- Ebu'd-Dînâr el-Arabî ile.[143]

1.2.2.1.Sîbeveyh ile Münâzarası

Kisâî ile Sîbeveyh arasında bazı münazaralar cereyan etmiştir. Bunlardan en önemlisi nahivde önemli yer tutan Zunbûriyye meselesidir.

el-Ferrâ'dan nakledilen olay şu şekilde vukû bulmuştur: Bir gün Sîbeveyh, Bermekîlere uğrar. Vezirlerden Yahyâ b. Hâlid, Sîbeveyh'i kendi evinde misafir eder ve onu, Kisâî ile buluşturup, münâzara ettirmeye karar verir. O gün Sîbeveyh buluşma yerine erken gelir. Kisâî'nin iki talebesi el-Ferrâ ve Ali b. el-Mübârek el-Ahmer de orada hazır bulunmaktadır. Sîbeveyh başköşeye geçer ve Yahyâ da yanına oturur. Ahmer, Sîbeveyh'e birtakım sorular sormaya başlar. el-Ahmer, Sîbeveyh'in verdiği cevapların hepsini hatalı bulduğunu söyler. Bunun üzerine Sîbeveyh, el-Ahmer'e kızar ve yaptığı şeyin doğru olmadığını ifade eder.

el-Ahmer'den sonra el-Ferrâ, Sîbeveyh'in yanına gelerek Ahmer'in aceleci olduğunu söyledikten sonra soru sormaya başlar. O da Sîbeveyh'in verdiği cevapların hepsinin yanlış olduğunu söyler. Yorulan ve morali bozulan Sîbeveyh, Kisâî gelene kadar onlarla konuşmayacağını dile getirir. Daha sonra Kisâî gelir ve Sîbeveyh'e "Sen mi bana soru soracaksın, yoksa ben mi sana soru sorayım?" der. Sîbeveyh de onun sormasını ister. Kisâî:

"قَدْ كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ الْعَقْرَبَ أَشَدُّ لَسْعَةٌ مِنَ الزُّنْبُورِ فَإِذَا هُوَ هِيَ أَوْ فَإِذَا هُوَ إِيَّاهَا"

"Akrep sokmasının eşek arısının sokmasından daha şiddetli olduğunu zannediyordum. Hâlbuki ikisi de aynıymış." ifadesinde geçen kısmın "فَإِذَا هُوَ هِيَ" mi, yoksa " فَإِذَا هُوَ

[139] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 37; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 71.
[140] ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, s. 30-34.
[141] ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, s. 162, 205-206; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 140; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, C. II, s. 163.
[142] el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 169; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 265-269; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 138.
[143] ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, s. 202.

إِيَّاهَا" mı olacağını sorar. Kisâî'nin burada sormak istediği şudur; "إِذَا" dan sonra gelen ikinci ismin hem merfû, hem de mansûb olup olamayacağıdır. Sîbeveyh "فَإِذَا هُوَ هِيَ" şeklinde merfû zamirin kullanılıp, mansûb halinin caiz olmadığını söyler. Bunun üzerine Kisâî, lahn ettiğini, "فَإِذَا هُوَ إِيَّاهَا" şeklinde mansûb olması gerektiğini söyler. Sonra da ilk cümleye benzer şu soruyu yöneltir:

"خَرَجْتُ فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ الْقَائِمَ أَوْ الْقَائِمُ" *"Dışarı çıktım, bir de baktım Abdullah ayakta."* cümlesinde, "فَإِذَا" dan sonraki kelimelerin merfû mu yoksa mansûb mu olacağını sorar. Sîbeveyh de mansûb değil merfû okunacağını söyler. Bu cevap üzerine Kisâî, Arapların hem merfû hem mansûb olarak kullandıklarını ifade eder. Sîbeveyh, buna itiraz edip Kisâî'nin görüşünü kabul etmez. Yahyâ b. Hâlid, onlara kendi çevrelerinin reisi olduklarını söyledikten sonra aralarında kimin hakem olabileceğini sorar. Kisâî de, ülkenin her tarafından gelen dilleri en fasih olan bedevîlerin hakemliğine müracaat edebileceklerini söyler. Sîbeveyh de onların hakemliğini kabul eder. Bunun üzerine Yahyâ b. Hâlid, bedevîlerin meclise getirilmesini emreder. Meclise getirilen bedevîler şunlardır; Ebû Fak'as, Ebû Disâr, Ebu'l-Cerrâh ve Ebû Servân gibi. Bu bedevîlere Kisâî ile Sîbeveyh arasında geçen meseleler sorulur. Bedevîler, Kisâî'nin söylediklerinin doğru olduğunu belirtirler. Yahyâ b. Hâlid, Sîbeveyh'e dönüp bedevîlerin söyledikleri hakkında bir itirazı olup olmadığını sorunca Sîbeveyh mahcup olur. Bunun üzerine Kisâî, Yahyâ b. Hâlid'e yönelerek Sîbeveyh'in ondan bir şeyler umarak geldiğini, onu eli boş olarak memleketine göndermemesi gerektiğini ifade eder. Kisâî'ye hak veren Yahyâ b. Hâlid, Sîbeveyh'e on bin dirhem verilmesini emreder. Sîbeveyh, İran'a gider, bir daha da Basra'ya uğramaz ve vefat edinceye kadar orada kalır.[144]

Kisâî ve Sîbeveyh arasında cereyân eden bu münâzara uzayınca, bedevîlerin hakemliğine başvurulduğu yukarıda zikredilmişti. Bedevîler Kisâî'nin söylediklerini teyid edince Sîbeveyh mağlup duruma düşmüştür. Kisâî'yi destekleyen bedevîlerin durumu ve münâzara hakkında kaynaklarda farklı rivâyetlere yer verilmektedir ki bunlar şöyledir; bedevîlere rüşvet verildiği, bedevîleri Kisâî'nin ayarladığı, bu

[144] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XII, s. 104-105; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 186; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 71; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. I, s. 154.

bedevîlerin sayıları ve dillerinin fesahati gibi…[145] Kisâî ile Sîbeveyh arasında vukû bulan zunbûriyye münazarası, Kûfe ekolünün temel prensiplerinden birini ortaya çıkarmıştır. Bu prensip, Kûfe ehlinin hem Arap dilindeki yaygın kullanıma muhalif olan, hem de Basralıların ölçülerine uymayan şâz lügatleri almalarıdır.

1.2.2.2. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî ile Münâzarası

Bir gün Hârûn er-Reşîd'in huzurunda, el-Yezîdî Kisâî'ye aşağıdaki beyitleri okur ve bu beyitlerde bir hata bulunup bulunmadığını sorar:

مَا رَأَيْنَا خَرَبًا نَقَرَ عَنْهُ الْبَيْضَ صَقْرُ

لاَ يَكُونُ الْعَيْرُ مُهْرًا لاَ يَكُونُ، الْمُهْرُ مُهْرُ

"*Bir şâhinin, içinden yavrusunu çıkarmak için yumurtasını deldiğini görmedik. Zira hiçbir zaman yaban eşeği tay olmaz. Çünkü tay taydır."*

Kisâî, şiirde hareke hatası olduğunu söyler. Yezîdî, Kisâî'den şiire tekrar bakmasını ister. Kisâî de, ikinci "الْمُهْرُ" kelimesinin "كَانَ" nin haberi olduğundan mansûb olması gerektiğini söyler. Bu cevap üzerine Yezîdî, şapkasını yere vurup, "Ben Ebû Muhammed'im." diyerek, "الْمُهْرُ مُهْرُ" ifadesinin ibtidâi cümle olması hasebiyle birinci "الْمُهْرُ" kelimesi mübteda olduğu için merfû, ikinci "مُهْرُ" kelimesinin haber olarak merfû okunması lazım geldiğini ifade eder. Yezîdî'nin bu tavrı karşısında Hârûn er-Reşîd, ona "Müminlerin Emîri'nin huzurunda künyeni söylüyor ve başını mı açıyorsun? Allah'a yemin olsun ki benim nazarımda, Kisâî'nin terbiyeli olarak hatalı cevabı, senin terbiyesiz olarak doğru cevabından daha makbuldür" der. Halifenin bu tenkidi üzerine Yezîdî, gâlibiyet sevincinin edepli davranmasına engel olduğunu söyler.[146]

1.2.2.3. Ebû Yusuf ile Münâzarası

Kisâî ile Ebû Yusuf arasında birçok münâzara vukû bulmuştur. Bunlardan Kisâî'nin ilmî üstünlüğünü gösteren sadece bir münâzara nakledilecektir.

---

[145] Bu farklı rivâyetlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Tanç, "Kisâî'nin Devrindeki", 2002, S. 18, s. 115-119; el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 288; el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XII, s. 105; Dayf, *el-Medâris*, s. 174; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, C. I, s, 154; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. III, s. 464;
[146] İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 82-83; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 178-179.

Bir gün Kisâî ile Ebû Yusuf Hârûn er-Reşîd'in huzurunda iken Halife, Ebû Yusuf'a dönerek şu soruyu sorar: "Yusuf, bir adam hanımına " اَنْتِ طَالِقٌ، اَنْتِ طَالِقٌ، اَنْتِ طَالِقٌ" *"Sen boşsun, boşsun, boşsun."* derse ne hüküm verirsin?" Ebû Yusuf da, "Bir talak vukû bulmuştur" diye cevap verir. Halife bu defa ikinci soruyu yöneltir: "أَنْتِ طَالِقٌ، أَوْ أَنْتِ طَالِقٌ، أَوْ أَنْتِ طَالِقٌ" *"Sen boşsun, veya boşsun, veya boşsun."* derse ne cevap verirsin?" Ebû Yusuf yine "Bir talak gerçekleşmiş olur." cevabını verir. Halife üçüncü soruyu sorar: "Bir adam hanımına, "أَنْتِ طَالِقٌ، ثُمَّ طَالِقٌ، ثُمَّ طَالِقٌ" *"Sen boşsun, sonra boşsun, sonra boşsun."* derse nasıl hüküm vereceksin?" Ebû Yusuf, bir talak vâki olacağını söyler. Hârûn er-Reşîd bu defa da "أَنْتِ طَالِقٌ، وَ طَالِقٌ، وَ طَالِقٌ" *"Sen boşsun ve boşsun ve boşsun."* derse ne hüküm vereceğini sorunca Ebû Yusuf yine bir talak yerine geçeceğini ifade eder. Ebû Yusuf'un cevapları üzerine Kisâî, Halifeye "Ya Emîre'l-Mü'mînin! Yusuf verdiği cevaplarda iki yerde hata, iki yerde de isabet etti" der. Çünkü "أَنْتِ طَالِقٌ، أَنْتِ طَالِقٌ، أَنْتِ طَالِقٌ" ifadesinde birinci "أَنْتِ طَالِقٌ" den sonrakiler te'kid için geldiğinden dolayı bir talak vâki olur. Bunun da " أَنْت قَائِم، أَنْت قَائِم، أَنْت قَائِم" *"Sen ayaktasın, ayaktasın, ayaktasın."* örneğine benzer olduğunu dile getirir. Kisâî devam ederek "أَنْتِ طَالِقٌ، أَوْ طَالِقٌ، أَوْ طَالِقٌ" *"Sen boşsun veya boşsun veya boşsun."* cümlesindeki ilk "tâlik" kelimesi yakîni, ikinci ifade ise şüphe ifade ettiğinden bir talak yerine geçtiğini söyler. Üçüncü ve dördüncü sorulara gelince; "أَنْتِ طَالِقٌ، ثُمَّ طَالِقٌ، ثُمَّ طَالِقٌ" *"Sen boşsun, sonra boşsun, sonra boşsun."* ifadesinde nesak atfı olduğunu, aynı şekilde "أَنْتِ طَالِقٌ، وَ طَالِقٌ، وَ طَالِقٌ" *"Sen boşsun ve boşsun ve boşsun."* cümlesinde de atıf olduğundan üç talak vukû bulduğunu dile getirerek lügat bilgisini ve ilmî üstünlüğünü göstermiştir.[147]

1.2.2.4. Muhammed b. Hasan ile Münâzarası

Bir gün Muhammed b. Hasan ile Kisâî, Hârûn er-Reşîd'in meclisinde karşılaşır. İmam Muhammed Kisâî'ye şöyle bir soru yöneltir: "Sehiv secdesinde yanılan bir kimsenin tekrar secde etmesi gerekir mi?" Kisâî, "Hayır, gerekmez." diye

[147]el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 406; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 260; Remzi Ateşyürek, "Kisâî'nin Kırâatı ve Kırâatının Hüccetleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1999, s. 42-43.

cevap verince İmam Muhammed sebebini sorar. Kisâî, "Çünkü nahivciler musağğar bir ismin tekrar tasğîr edilemeyeceğini söylemişlerdir." diye ifade eder.[148]

İmam Muhammed, bu defa da Kisâî'ye talakta ta'lik[149] konusunda ne düşündüğünü sorar. Kisâî de sahih olmayacağını söyler. İmam Muhammed bunun sebebini sorunca, Kisâî "Yağmur yağmadan sel olmaz." şeklinde cevap verir.[150]

1.2.2.5. Asmaî ile Münâzarası

Kisâî ve Asmaî, Hârûn er-Reşîd'in meclisinde bir araya geldikleri bir esnada Kisâî, aşağıdaki beyti okur.

"أَمْ كَيْفَ يَنْفَعُ مَا تُعْطِي الْعَلُوقُ بِهِ رِئْمَانُ أَنْفٍ إِذَا مَا ضَنَّ بِاللَّبَنِ"

"Sütünü vermediği halde devenin yavrusunu burnuyla koklayarak şefkat göstermesinin ne yararı olabilir?"

Kisâî, beyitteki "رِئْمَانُ" kelimesini merfû olarak okuyunca Asmaî, "رِئْمَانَ"şeklinde mansûb okunması gerektiğini söyler. Kisâî de Asmaî'yi sert bir şekilde susturduktan sonra bu kelimenin merfû, mansûb ve mecrûr olarak üç şekilde okunabileceğini ifade eder. Fail durumundaki "مَا" dan bedel olarak merfû, "تُعْطِي" fiilinin mefûlü olarak mansûb, "بِهِ" deki zamirden bedel olarak da mecrûr okunması caizdir.[151]

1.3. KIRAAT İLMİ

1.3.1. Kıraatın Lugavî ve Istılâhî Tarifi

"Kıraat" kelimesi Arap dilinde "قَرَأَ /k-r-e" kökünden türemiş bir isimdir. Bu fiil kök olarak sözlükte, "daha çok zamanın geçmesi, kadının adetli olması ve/veya adetten temizlenmesi/kesilmesi, hayvanın hamile kalması ve doğurması, bir şeyi biriktirip birbirine katmak" anlamlarına gelir. "Okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek" gibi anlamları da vardır. Ancak bu kökün "okumak" anlamındaki kullanımının

[148] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XIV, s. 151.
[149] (Ta'lik; talakın olmasını bir şarta bağlamak demektir. Mesela, seninle evlenirsem boşsun gibi…)
[150] İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. III, s. 296.
[151] el-Merzubânî, *Nûru'l-Kabes*, s. 286; ez-Zeccâcî, *Mecâlisü'l-Ulemâ*, s. 257; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 183-184; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, nşr. Ali Tevfik, Beyrut, 1984, s. 34-35.

Kur'ân'ın indirilişinden önce yaygın olmadığı bildirilmektedir. Kıraat kelimesi "قَرَاَ" fiilinden semaî mastar; "sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okumak, tilavet etmek" anlamında isim olarak gelir. Aynı fiilin diğer bir semaî masdarı olan "قُرْآنْ" kelimesi sözlükte ve Kur'ân'ın kullanımında "kıraat" ile eş anlamlıdır.[152]

Kıraat kelimesinin ıstılâhi olarak çeşitli şekillerde tanımı yapılmaktadır. Terim olarak kıraat, "Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, nakledenlere nisbet ederek bilmektir." diye tarif edilmiştir.[153] Ebû Şâme (ö.665/1267) kıraatı "Kur'ân kelimelerinin okunuş keyfiyetlerini ve ihtilaflarını rivâyet edenine isnâd ederek bilmektir."[154] şeklinde açıklamıştır.

Kıraat ilminin otoritesi İbnu'l- Cezerî (ö.833/1429), "Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları ele alan bir ilimdir."[155] şeklinde tanımlar. Taşköprüzâde (ö.968/1560) ise kıraatı "Mütevatir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm'in nazmının şekillerinden bahseden bir ilimdir."[156] diye tarif eder. Ebu'l-Bekâ (ö.1094/1683) kıraat ilmini, "Okuma esnasında kelime ve harflerden bir kısmını diğerine eklemek ve katmaktır."[157] şeklinde açıklar. Zerkâni (ö.1367/1948) kıraatı "Kur'ân-ı Kerîm kelimelerini telâffuzda, rivâyetler ve tarikler bir olmak şartı ile, kıraat imamlarından birinin diğerine karşı zıt düştüğü görüştür."[158] diye tanımlar.

Kısacası, Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağı ile ilgilenen ilim dalına kıraat denilirken kıraat imamları arasındaki farklı okuyuşlara da kıraat denilmektedir. İşte

---

[152] Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ,C. I, 3.b., Dâru's-Sadr, Beyrut, h. 1414, s. 128 ; Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, h. 1412, s. 668; Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, 8.b., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 49; Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1979, s. 19; Muhammed Abdulazîm Zerkâni, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1948, I-II, s. 405.

[153] İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 19.b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 61.

[154] Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meâni min Hırzi'l-Emâni* (thk. İbrahim Atva Avvad, Mukaddime) , Kahire, 1981, s.12.

[155] Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut, 1980, s. 3.

[156] Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Miftahü's-Sa'âde ve Misbahü's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûm*, C. II, Kahire, 1968, s.6.

[157] Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, Beyrut, 1993, s.703.

[158] ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân, C.* I, s. 405.

kıraat imamları da, bu farklı okuyuşlarıyla birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu yüzden Kisâî kıraatı, Âsım kıraatı gibi ifadeler yer almaktadır.

1.3.2. Kıraat İlminin Konusu

Daha önce kıraat ile ilgili yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, bu ilmin konusu telaffuzlarındaki ihtilaf ve edâlarındaki keyfiyet bakımından, Kur'ân'ın kelimeleridir.[159]

Ayrıca bu kelimeler üzerinde meydana gelen değişik okuyuşlar yanında hafz, isbat, fasl, vasl, tahrik ve teskin gibi mevzularda kıraat imamlarının ihtilaflarını ele alır. Kıraat ilmi bu konularla birlikte kıraatın çeşitleri, kıraat ilminin tarihi ve ekollerini de içermektedir.[160]

1.3.3. Kıraat İlminin Faydası

Kıraat ilminin birçok faydasını saymamız mümkündür. Bunlardan biri, Kur'ân'ın kelimelerini, telaffuz hususunda hatadan korumak, tahrif ve tağyirden muhafaza etmek, kıraat imamlarının kıraatını bilmek ve birbirinden ayırmaktır.[161] Kıraat ilmi sayesinde Kur'ân lafzı indiği gibi kalmış ve okunmuştur. Böylelikle Kur'ân'dan olmayan şâz okuyuşlara karşın sıhhatli okuyuş şekli güvence altına alınmıştır.

Bir diğer faydası, fıkhi hükümlerde hüccet olmasıdır. Nitekim kıraat bazen hüküm çıkarmada âlimlere delil olmaktadır. Sahabenin önde gelenlerinden Ebu'd-Derdâ bu konuda "Sen Kur'ân'ın vecihlerini öğrenmeyince fıkhın tamamını anlayamazsın."[162] diyerek kıraatın, âlimlerin hüküm çıkarmadaki dayanak ve delillerinden biri olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıca kıraatlar, Kur'ân'ın ezberlenmesinde, tefsir ve yorumlanmasında da yararlı olmuştur. Bazı müphem ifadeler kıraatlar sayesinde açıklığa kavuşmuştur.

---

[159] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 61.
[160] Ahmed b. Muhammed b. Abdi'l-Ğani ed-Dimyâtî, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbeati'l-Aşer*, İstanbul, 1865, s. 5; Ebû Şâme Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmi'n-Tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz* (thk. Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, Ankara, h. 1407/m. 1986, s. 141; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, 4.b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s.235.
[161] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri…,* s. 61.
[162] Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. II, Beyrut, 1957, s. 357.

Kıraatlar, Kur'ân'ın Allah Kelamı olduğunun en büyük delillerinden biridir. Çünkü bu kadar çeşitliliğe rağmen, onda tezat ve tenâkuz yoktur; aksine her biri, diğerini tasdik eder, birbirini açıklar. Zıtlık, bir şey hakkında hem olumlu hem olumsuz beyanda ortaya çıkar. Kıraatlarla elde edilen anlam çeşitliliği ise, farklı seçeneklerdir, zenginliktir.[163]

Kıraatların diğer önemli bir faydası da, Arap dili ve edebiyatına sağladığı katkıdır. Kur'ân-ı Kerîm sayesinde Arapça hem mükemmel bir dil haline gelmiş hem de zaman içinde yozlaşıp bozulmaktan korunmuştur. Ayrıca Arap olmayan müslümanların da öğrendiği uluslararası bir dil seviyesine yükselmiştir. Kıraatlar sayesinde birçok Arap lehçe ve şivesi korunmuş, yaşatılmış, yaygınlaşmış ve Arapça'nın zenginliği daha da artmıştır.[164]

1.3.4. Kıraat İlminin Doğuşu

Peygamberimiz (s.a.v.) kendisine vahyolunan âyetleri büyük bir dikkatle okuyor ve titizlikle vahiy kâtiplerine yazdırarak ashabına aktarıyordu. Hz. Peygamber nazil olan âyetleri her yıl ramazan ayında Cebrail'in huzurunda okuyor, bazı sahabeler de dinliyordu. Bu okuyuşların Peygamberimiz (s.a.v.)'in vefat ettiği yılın ramazan ayında iki defa gerçekleştiğine dair rivâyetler konunun önemini açıkça ortaya koymaktadır.[165]

Peygamberimiz (s.a.v.) hayatta iken sahabe Kur'ân'ı kendi durumlarına göre ya tamamen ya da bir kısmını ezberlemişlerdi. Böylece Kur'ân hem yazı hem de hafıza yöntemiyle koruma altına alınıyordu. Sahabeden hafız olanların sayısı kesin bir rakamla tespit edilmemiştir. Fakat bazı olaylar çok sayıda hafızın bulunduğunu açıkça göstermektedir. Örneğin; hicrî 4.yılda meydana gelen Bi'ru Maûne Vak'ası'nda 70,

---

[163] Adem Demir, "İbn Âmir Kıraati ve Âsım Kıraatiyle Mukayesesi", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2013, s. 3.

[164] Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ, C. I, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır, ty., I-II, s. 52-59; Celâlüddîn Abdurrahmân Suyûti, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, C. I, Beyrut, 1973, I-II, s.82; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf Ve Kıraatler*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 235-236; Demir, "İbn Âmir Kıraati", s. 3.

[165]Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1979, I-VIII, "Kitâbu Fedâilu'l-Kur'ân",bâb:4; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 33; İbn İshâk, *Siyer* (Kitâbü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğâzî), (thk. Muhammed Hamidullah), trc. Sezai Özel, Akabe Yayınları, Konya, 1981, s. 203; Bedruddîn Muhammed b. Abdillah Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), C. I, 2.b., Mısır, 1972, I-IV, s.77.

hicrî 12. yılda vukû bulan Yemame Savaşı'nda ise en az 70 hafızın şehit düştüğü kaydedilmektedir.[166]

Peygamberimiz' den sonraki dönemlerde de Kur'ân öğretimine son derece önem verilmiş ve hafızların sayısı gittikçe çoğalmıştır. Mesela sahabeden Ebu'd-Derdâ sabah namazından sonra talebelerini okutuyor, onlarla bizzat ilgileniyor, sorulan suallere cevap veriyordu. Öğrencilerinin sayısının bazen 1600 kişiye kadar ulaştığı bildirilmiştir.[167]

Rasûlullah daha Mekke'de iken sahabeden Erkam'ın evinde bizzat Kur'ân öğretimine başlamıştı. Aynı şekilde hicret etmeden iki yıl önce, birinci Akabe bey'atinden sonra, Mus'ab b. Umeyr'i, Evs ve Hazrec kabilelerinden müslüman olanlara Kur'ân öğretmek üzere Medine'ye göndermişti.[168]

Hicretten sonra da Peygamber Mescidi "dâru'l-kurrâ" gibi kullanılmış; burası müslümanlara açık bir mektep halinde Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerle dolup taşmıştı. Ayrıca hicrî 2.yılda Mehrame b. Nevfel'in evinde Dâru'l-Kurrâ adında bir Kur'ân mektebi tesîs edilmişti.[169] Bu aktiviteler sadece Medine'ye münhasır kalmamış, diğer beldelerde de devam ettirilmiştir. Örneğin; Muaz b. Cebel ve sonra İbn Abbas Mekke'de, İbn Mes'ûd Kûfe'de, Ebû Mûsa el-Eş'ari Basra'da, Ebû'd-Derdâ Şam'da, müslümanlara Kur'ân öğretiminde bulunmuşlar.[170]

Resul-i Ekrem zamanında başlatılan bu uygulama, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde de devam etmiştir.

Hz. Ebû Bekir devrinde, Rasûlullah zamanında yazılan sayfaların, bir kitap haline getirilmesi gereği duyulmuş ve Zeyd b. Sâbit sorumluluğunda bir komisyon tarafından, belirli kurallara göre bu "sahifeler" bir araya getirilip düzenlenerek cem

---

[166]Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîr)*, C. I, 3.b., Mısır, 1966, I-XX, s.10; Ebü'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân (Zeylü Tefsîri İbni Kesîr)*, (trc. Mehmed Sofuoğlu, Kur'ân'ın Faziletleri, İstanbul, 1978), Mısır, ty., s. 9; İbn Hacer Ahmed b. Ali Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, C. IX, Beyrut, ty., I-XIII, s.9; Suyûtî, *el-İtkân*, C. I, s.71; Zerkânî, *Menâhil*, I, s.242.

[167] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, C. I, Mısır, h. 1351/m. 1932, I-II, s.606-607.

[168] İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s.118.

[169] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. M. Said Mutlu-Salih Tuğ, C. II, İstanbul, 1969, I-II, s. 77.

[170] Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Mısır, 1955, s. 173, 184, 189.

edilmiş, buna el-Mushaf denilmiş ve Halife'ye teslim edilmiştir. Daha sonra bu resmî Mushaf, ikinci Halife Hz. Ömer'e, onun vefatından sonra da, Peygamberimiz 'in zevcesi, Hz. Ömer'in kızı Hafsa 'ya intikal etmiştir.[171]

Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde ise fetihler sonucu, insanlar grup grup İslam'a giriyor, müslümanlar çığ gibi çeşitli şehirlere yayılıyor ve her şehir halkı, kurrâ'dan olan bir sahabeden kıraat alıyordu.[172] Mesela Dimeşk ve Hımslılar Mikdad b. Esved'den, Kûfeliler İbn Mes'ûd'dan, Basralılar Ebû Musa'dan, Şamlılar da Übeyy b. Ka'b'dan kıraat okuyorlardı.[173]

Kur'ân-ı Kerîm'i Peygamberimiz'den öğrenen ve kendileri için özel nüsha oluşturan bazı sahabeler, şartlar gereği uzak bölgelere gidiyorlardı. Kur'ân'ın nuzûlünün devam etmesi, yedi harf ruhsatı ve Arap yazısının gelişmemiş olması gibi sebeplerle gittikleri yerlerde onların farklı okuyuşları, önceleri bir sıkıntıya yol açmazken Rasûlulullah'ın vefatını takip eden yıllarda Kur'ân kıraatı konusunda bazı ihtilaflar cereyan etmiştir.[174]

Özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'in, yedi harf üzere indirilmiş olmasına bağlı olarak, sahabenin, Kur'ân'ın bazı kelime ve harflerinin edâ ve söyleyişini türlü şekil ve keyfiyette nakil ve rivâyet etmeleri sebebiyle, müslümanların kıraat vecihleri de farklılaşıyordu. Meseleye vâkıf olmayan bazı müslümanlar bu farklılıkları görünce şaşırıyorlar, tereddüt ve şüpheye düşüyorlardı. Bunlardan bazılarının, aralarında tartıştıkları da duyulunca Halife Hz. Osman, buna bir çare olmak üzere tıpkı Hz. Ebû Bekir'in yaptığı gibi Zeyd. b. Sâbit sorumluluğunda bir komisyon kurup, Mushaf'ı istinsah etmelerini istedi. Bu komisyon, Hz. Ebû Bekir devrinde toplanan ve Hz. Hafsa'da bulunan Mushaf'ı esas alarak birkaç nüsha daha yazdı. Kur'ân'ın asıl indiği lehçe olan Kureyş lehçesi esas alınarak yazılan bu mushaflar, birisi Medine'de bırakılmak üzere Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a (bazı rivâyetlerde Yemen ve Bahreyn'e de) gönderildi.[175] Hz. Osman, mushafları istinsah ettikten sonra göndereceği her beldeye o mushafın içerdiği kıraat vecihlerini öğretecek kurrâlar

[171] Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3.
[172] Zerkânî, *Menâhil*, C. I, s. 255.
[173] Mustafa Sâdık Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğati'n-Nebeviyye*, 9.b., Beyrut, 1973, s. 36.
[174] Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *DİA*, C. XXV, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s.427.
[175] Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr ma'a Kitâbi'n-Nakt*, thk. Muhammed Ahmed Dehman, Libya, h. 1359, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s.7.

göndermiştir. Bu belde sakinleri Kur'ân kıraatını, bizzat Rasûlullah (s.a.v.)'dan öğrenmiş olan ve kendilerine mushafı getiren sahabeden almışlar ve öğrendikleri gibi de okumuşlardır.[176]

Bu mushafların harekesiz ve noktasız oluşu, çeşitli kıraatları ihtimali dâhilinde alması sebebiyle, kıraat ve Kur'ân'ı rivâyet ve telakkîde esas dayanak mushafların hattı olmuştur. Ekseriyetle Hz. Osman'ın mushaflarla gönderdiği kimselerin, götürdükleri mushaflarına uygun olan kıraatları, bulundukları beldede yayılmaya başlamıştır.[177]

Bilindiği gibi sahabenin Peygamberimiz (s.a.v.)' den kıraatı elde ediş şekilleri farklılık arz etmekteydi. Bunlar içerisinde bir kıraat alanlar olduğu gibi, iki ve daha fazla kıraat alanlar da vardı. Ashabın çeşitli beldelere gidip kıraat öğretiminde bulunduğunu daha önce zikretmiştik. Bu sahabeler, gittikleri beldelerde bildikleri kıraatları öğretiyorlar, böylece onlardan kıraat öğrenen tâbiûn ve etbâu't-tabiînin de kıraatları farklı oluyordu. Sahabeden sonra tâbiûn da etbâu't-tâbiîn de aynı yolu tutmuşlar, hatta bunlar içerisinde hayatını Kur'ân'a vakfeden, onun gerek kıraatı ve gerekse tâlimi ile meşhur olan sâhib-i itkân, sika, âdil, âlim ve âmil muhlis insanlar çıkmış ve halk tarafından müktedâ-bih olmuşlardır. Yedi veya on kıraat imamları olarak bildiğimiz muhterem zevat ile onların yolunu izleyen râvileri ve onları takip edenler bu salih zümreyi oluşturmuşlardır. Bunlardan sonra kıraat âlimleri çoğaldılar, muhtelif beldelere dağıldılar, imamlar birbirini takip etti, tabakaları bilindi, çeşitli vasıflarla birbirinden tefrik edildiler. İşin bir taraftan dirâyetli insanlar arasında devam etmesiyle birlikte, öte yandan selâhiyet sahibi olmayan kimselerin ortaya çıkıp, mütevâtir olmayan vecihlerle okuyarak müslümanların ihtilâfa düşmesine sebep oldukları görüldü. Bu durum karşısında ümmetin hâzik âlimleri ve yüce imamları duruma müdahale ederek, sahih kıraatlarla meşhur ve şâz kıraatların arasını ayıracak usuller koydular ve her birini ayrı ayrı tespit ettiler. Kıraatların senetleri, rivâyetleri, tarîkleri ve vecihleri –böylece- teayyün ve tekarrur etmiştir.[178]

---

[176] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 8; Muhammed Cemâlüddîn Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl (Tefsîru'l-Kâsımî)*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, C. I, Mısır, h. 1367/m. 1957, I-XVII, s. 295.
[177] Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, C. I, s. 406.
[178] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 9; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, C. I, s. 295 vd.; Zerkâni, *Menâhilü'l-İrfân*, C. I, s. 407; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 61-63.

1.3.5. Kıraat İlminin Gelişmesi

Başlangıçta hafızlar ve kıraat imamları tarafından ağızdan ağıza, hocadan talebeye şifahi olarak nakledilen kıraatlar, tabiun devri sonlarında kitaplarda tedvin edilmeye başlanmıştır. Kıraat ilmi ile ilgili ilk eser veren kişinin Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/828) olduğu nakledilmektedir. Onu Ebû Hâtim es-Sicistâni (ö. 255/868), Ahmed b. Cübeyr (ö. 258/871), İbnu Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) takip etmişlerdir.[179]

Hicrî ikinci asrın başlarında müslümanlar kendi kıraatlarını diğer beldelerdeki kıraatlara tercih etmeye başlayınca yedi kıraat tabiri şöhret bulmuştur. Böylece Mekke'de İbn Kesîr (ö. 210/737), Medine'de Nâfi' (ö. 169/785), Şam'da İbn Âmir (ö. 118/736), Basra'da Ebû Amr (ö.154/770) ve Ya'kub el-Hadramî (ö.205/744), Kûfe'de Hamza (ö.188/803) ve Âsım (ö.127/744) kıraatları meşhur olmuştur.[180]

Hicrî üçüncü asırda Ebû Bekr b. Mücahid (ö.324/935) kıraatları yediye tahsis etmiş, kıraat imamlarını ve temsil ettikleri kıraatları belirli usuller koyarak tesbit etmiştir.[181] Ayrıca yedi imamın yedincisi olan Ya'kub el-Hadramî' nin yerine Kisâî (ö.189/804)'yi getiren zattır.

İbn Mücahid'in bu tasnifi umum halkın kabulüne mazhar olmuş, aynı usule dayanan "kıraatı seb'a" kitapları telif olunmuştur. Bunun yanında muhakkıkinden olan bazı zevât, bu yedi imama (Nafi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî) bazı isimler eklemişlerdir. Mesela İmam el- Beğavî'nin (ö. 510/1122) bu yedi imama üç imam daha ilave etmesiyle aşere tarîki oluşmuştur. Ümmet, yukarıda adını zikrettiğimiz yedi imamın kıraatlarının doğruluğu hususunda icmâ etmişlerdir. Beğavi tarafından yedi imama eklenen diğer üç imamın (Ebû Cafer, Yakub, Halef) kıraatlarının da mütevatir olduğunu iddia ve ispat eden zât İbn Cezerî'dir.[182]

---

[179] Muhammed İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, C. I, Beyrut, 1978, s.35; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 34, Süyûti, *el-İtkân*, C. I, s. 73; *Râfiî, İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 52, Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği*, s. 220.
[180]Zerkeşî, *el-Burhân*, C. I, s. 327; Zerkâni, *Menâhilü'l-İrfân*, C. I, s.409; es-Sâlih, Mebâhis, s. 281. Ayrıca bkz. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 63.
[181] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. I, s. 330; Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 52; es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 284.
[182] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 41-46.

1.3.6. Kıraat İlminin Yayılması

Kıraat ilmi yazılıncaya dek hafızlar ve kıraat âlimleri bu kıraatları birbirlerine ara vermeksizin nakletmişlerdir. Hicrî dördüncü asırda Doğuda ve Endülüs'te Müslümanlar bu ilme büyük önem vermiş ve çeşitli eserler meydana getirmişlerdir.[183]

İbnü'l- Cezerî' nin naklettiğine göre, kıraat ilmi hicrî dördüncü asrın sonlarında Mağrib ve Endülüs'te yayılmaya başlamıştır. Kıraatları oralara ilk taşıyanın Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed et-Talamnekî (ö.429/1037) olduğu söylenmektedir. Sonra onu Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî (ö. 437/1045) takip etmiş, daha sonra da onu Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî (ö.444/1052) takip ederek mühim eserler telif etmiştir. Meşhur "et-Teysîr", "Câmiu'l-Beyân", "el-Muknî" gibi eserler Dânî' ye aittir.[184]

Burada Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Fîre eş-Şâtıbî (ö. 590/1193)'ye değinmek gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü o hıfzı ve öğretimi kolay olsun diye "et-Teysîr"i manzum olarak ve her imama ve râvîsine "ebced" hesabına dayanan birer harfi remz olarak vermek suretiyle "eş- Şâtibiyye" diye bilinen "Hırzü'l-Emânî" yi kaleme alan zâttır. Onun bu eseri halk tarafından hem ezberlenmiş hem de evlatlarına ezberletilmiş ve devamlı olarak tedris edilmiştir.[185]

Şam'a kıraat ilminin sahabeden Ebu'd-Derdâ (ö.32/652) ile girdiğinden söz edilmişti. Daha sonra bu ilmi orada İbn Âmir devam ettirmiştir.[186] Yine İbnu'l-Cezerî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. İbrahim el-Ehvâzî (ö. 446/1054)'nin de Şam'da bu ilme hizmeti bir hayli fazla olmuştur. Aynı yıllarda Ebu'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cebbâre (ö. 465/1072)'nin Endülüs'ten Doğu'ya geçmesiyle bu ilim, Mâverâü'n-Nehir, Gazne ve şarkta yayılmıştır.[187]

---

[183] Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Zâkir Kâdiri Ugan, C. II, Ankara, 1954, s. 498-501.
[184] İbn Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 34.
[185] İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, s. 501; Otto Pretzl, *et-Teysîr Mukaddimesi*, İstanbul, 1930, s. 2; Ali Muhammed ed-Dabbâ, *Şerhu'ş-Şâtıbiyye*, Matba'a Muhammed Ali Subeyh, Mısır, h. 1381/m. 1961, s. 3.
[186] Ahmed Hilmi, *Sırât-ı Müstakîm*, Mec., *Ravzatü'l-Kurrâ*, C. 6, S. 147, İstanbul, h. 1329/r. 1327, s. 267.
[187] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 35.

Türkler arasında da kıraat ilmi devamlı olarak okunmuş ve okutulmuştur. Fakat Yıldırım Beyazıd (ö.805/1402) zamanında İbnu'l-Cezerî (ö. 797/1395-8)'nin Bursa'ya gelişi ve orada "en-Neşr", "Tayyibe" ve "et-Tahbîr" isimli eserlerini yazmasıyla kıraat ilminin daha da önem kazandığı söylenebilir.[188]

1.3.7. Kıraatların Bugünkü Durumu

Biraz da günümüz dünyasında kıraatların bugünkü durumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Bugün, gerek Kıraat-ı Seb'a (Yedi Kıraat) ve gerek Kıraatı Aşera (On Kıraat) ilim olarak tatbik edilmekte ve okutulmaktadır. Bugün Müslümanların büyük çoğunluğunun kıraatı Âsım kıraatı'nın Hafs rivâyetidir. Türkiye, Suriye, Irak, Mısır, Suudi Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Afganistan gibi ülkelerin kıraatıdır. Müslümanlar arasında en fazla okunan ikinci kıraat ise Nâfi' kıraatı Kâlûn rivâyetidir. Bu kıraat, Libya ile Mısır ve Tunus'un bazı bölgelerinde okunmaktadır. Nâfi' kıraatı Verş rivâyeti de vardır ki, bu kıraat Cezayir ve Fas'ın tamamıyla Tunus ve Mısır'ın bazı bölgelerinde okunmaktadır. Sudanlıların bir bölümünün okuduğu kıraat ise Ebû Amr kıraatıdır.[189]

1.3.8. Bazı Kıraat Istılahları ve Tarifleri

Her ilimde olduğu gibi kıraat ilminde de temel ıstılahlar vardır. Kisâî'nin kıraatını incelerken konunun anlaşılması için bunlara kısaca değinilecektir.

1- **Kur'ân:** Allah tarafından Peygamberimiz'e indirilen, lafzı ile ibadet olunan ve mütevatiren nakledilmiş nazmdır.
2- **Kıraat:** Kıraat imamlarından birinin, rivâyet ve tariklerin ittifakı şartıyla, sahip olduğu mezhebidir.
3- **Kurrâ:** Lûgatta "kâri'" (okuyucu veya okuyan) kelimesinin kırık çoğuludur. Istılahta yedi veya on kıraatın kendilerine isnad olunduğu imamlara denir. Aynı manada imam (çoğulu;eimme), mukri' (çoğulu;mukriûn) tabirleri de kullanılır.

---

[188] İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, s. 501; Ahmed Hilmi, *Sırât-ı Müstakîm Mec*., C. 6, S. 147, s.267; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 63-64; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 2.b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 95-96.

[189] İsmail Hakkı İzmirli, *Târih-i Kur'ân*, İstanbul, 1956, s. 18; Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 1998, s. 288; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği*, s. 222.

4- **Mukri:** Kıraatları sağlam ve kesintisiz bir isnadla almış bir otoriteden müşafehe yoluyla (ağızdan ağıza) rivâyet eden kıraat âlimine denir.
5- **Rivâyet ve râvi:** Bir imamın râvilerinden birinin diğerine muhalif olan kıraatı veya bir râviye nisbet olunan her ihtilafa denir. Râvi ise on veya on dört imama nispet edilen kıraatlardan birini veya birkaçını o kıraatın imamından doğrudan veya vasıtalı olarak alan kimseye denir.
6- **Tarîk:** Râvilerden sonra gelenlerin ihtilâflarına veya bir râviden rivâyet edenlerden birinin –aynı seviyedeki- diğer birine muhâlif olan kıraatıdır. (Âsım kıraatının Hafs rivâyetinin Ubeyd b. es-Sabbâh tarîki gibi).
7- **Vech:** Bir kıraatın (imam, râvi ve râvisinin dışında) ehl-i edâdan birine nisbet edilmesine denir.
8- **Mushaf:** Hz. Osman (r.a.) zamanında istinsah edilen sahifeleri ihtiva eden Kur'ân nüshasıdır.
9- **Resm-i Hatt:** Hz. Osman (r.a.) mushaflarının yazılmasında esas ittihaz edilip, ashâbın ittifak ettiği kıraatta uyulması zaruri olan imlâ şeklidir.
10- **Resmi Mesâhif-i Osmânî:** Hz. Osman (r.a.) zamanında istinsah edilen mesâhif-i Osmaniyye'nin resmi hattına (kelimelerinin yazılış şekline) denir.
11- **Hazf:** Bir harfi yazıda suretini yazmaksızın yok etmeye denir.
12- **İdğâm:** İki mütemâsil (birbirinin aynı), veya mütecânis (aynı cinsten) veyahut da mütekârib (birbirlerine yakınlığı olan) harften birincisini diğerine idhâl etmeye denir.[190]

1.3.9. Kıraat Çeşitleri

Genelde kıraatlar, sıhhat bakımından ve senetleri bakımından ikiye ayrılır. Sıhhat bakımından kıraatlar, sahih kıraatlar ve sahih olmayan kıraatlar olmak üzere ikiye ayrılır. es-Suyûtî (ö. 911/1505)'nin İbnu'l-Cezerî'den naklettiğine göre kıraatlar, senetleri bakımından altı çeşittir:[191] mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevdû ve müdrectir.

[190] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 68-69; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, s. 238; Abdulhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 2.b., Emin Yayınları, Bursa, 2014, s. 26-27; Kadir Hastaoğlu, "Meşhur Kırâatlerden Ebû Ca'fer Kırâati", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 1997, s. 32-33. Tarifler için ayrıca bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. I, s. 128; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 238-240; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. II, s. 30; Zerkeşî, *el-Bürhân*, C. II, s. 125 vd.; Suyûtî, *el-İtkân*, C. I, s. 199 vd., Abdü'l-Fettâh el-Kâdı, *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşerati'l-Mütevâtira*, Kahire, h. 1375/m. 1955, s. 8 vd.
[191] Suyûtî, *el-İtkân*, C. I, s. 215 vd.

Bunları sırasıyla gözden geçirmenin kıraatları anlama açısından faydalı olacağı muhakkaktır.

1.3.9.1. Sıhhat Bakımından Kıraatlar

1.3.9.1.1. Sahih Kıraatlar ve Şartları

Sahih kıraatlar, senedi sahih olup, bir vech ile de olsa Arap dili gramerine ve hattı da, takdiren ve ihtimalen bile olsa, Mesâhif-i Osmâniyeye uygun olan kıraatlardır.[192] Başlangıcından bugüne değin, düzenli ve disiplinli bir şekilde muhafaza edilip nakledilen kıraatlar, senet zincirleriyle birlikte nakledilmiştir. Mesela Kur'ân okuyup hıfzeden bir öğrenciye verilen icâzetnâme'de hocasıyla birlikte, hocasının hocası, onun da hocası… şeklinde Peygamberimiz (s.a.v.)'e ulaşıncaya kadar isim isim kaydedilmiştir.[193]

Böylece nakledilen kıraatın sıhhati; senet ve tarik sağlamlığı ile eşdeğer olmasına dikkat çekilmiş, bunun da ancak adaletli ve güvenilir bir zatın Hz. Peygamber'e varıncaya kadar kendisi gibi bir zattan rivâyet etmesiyle mümkün olduğu dile getirilmiştir.[194] Sahih kıraatlarda aranan temel esas budur.

Kıraat âlimleri bu şartla yetinmemiş, bunun yanında iki şartın daha olması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. İlave edilen bu iki şart; nakledilen kıraatların takdiren ve ihtimalen de olsa Hz. Osman Mushaflarının resm-i hattına ve Arap gramerine uygun olmasıdır. Bu üç şartı taşıyan kıraat, red ve inkâr edilemez. Fakat bu şartlardan birisi eksik olursa buna "zayıf" veya "şâz" yahut "bâtıl" kıraat denir.[195]

Sahih kıraatların şartlarını üç madde halinde özetlemek mümkündür;

1- Kıraat, sahih ve muttasıl bir senetle Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ulaşmalıdır.
2- Kıraat, takdiren ve ihtimalen de olsa Hz. Osman Mushaflarının resm-i hattına uygun olmalıdır.
3- Kıraat, bir vech ile de olsa, Arap gramerine uygun olmalıdır.[196]

---

[192] Suyûtî, *el-İtkân*, C. I, s. 75; Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevdûâtü'l-Ulûm,* (trc. Kemâleddin Muhammed Efendi), C. II, İstanbul, h. 1313, s. 41.
[193] Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, Bursa, 1996, s.73.
[194] İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 94.
[195] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 9; Süyûti, *el-İtkân*, C. I, s. 210.
[196] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 9; Zerkâni, *Menâhil*, C. I, s. 411; Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 55-57.

Bu üç önemli şartı sıraladıktan sonra kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

Birinci şarta göre kıraat, sahih bir senetle Rasûlullah (s.a.v.)'e ulaşmalıdır. Yani sahih olan kıraat, adalet ve zabt yönü sağlam kimselerden oluşan bir rivâyet zinciri ile Peygamberimiz (s.a.v.)'e ulaşmalı, kıraat imamları tarafından da meşhur olmalı ve şâz sayılmamalıdır. Müteahhirine göre ise kıraat mütevâtiren sâbit olmalıdır.[197]

İkinci şarta göre kıraat, Mesâhif-i Osmâniyye'den birinin resm-i hattına –takdiren de olsa- uygun olmalıdır. Zira bu mushaflarda nokta ve hareke bulunmadığı ve birden fazla kıraat vechini ihtimali dâhiline alacak şekilde, özel bir imlâ ile yazıldıklarından, kıraat bu mushaflardan birine –muhakkak- uyumlu olacaktır.[198]

Üçüncü şarta göre kıraat, Arap gramerine uygun olmalıdır. Tarifteki "bir vech ile de olsa" dan maksat, gramer kurallarından herhangi birine uygunluktur. Bu kaidenin ittifak olunan veya ihtilaf edilen olup olmaması kıraat için önemli değildir. Esas olan, bu kıraatın, kıraat imamları tarafından sahih bir senetle alınmış bulunmasıdır.[199]

Zikrettiğimiz bu şartları taşıyan kıraatlar sahih kıraatlardır. Bunlardan herhangi birisinin eksik olduğu kıraatlar da şâz, zayıf veya bâtıl kıraat adını alır. Konulan bu ölçünün hükmü, ister yedi veya on imamın kıraatlarından olsun, ister başkalarından olsun, geçerliliğini muhafaza eder.

1.3.9.1.2. Sahih Olmayan Kıraatlar

Yukarıda dile getirilen sahih kıraatların şartlarından herhangi birisinin eksik olduğu kıraata sahih olmayan (gayr-i sahih) kıraat denir.[200] Anılan şartlardan birinin eksikliği sebebiyle artık bu kıraatlar, âhâd, şâz, mevdû, müdrec kıraatlar… diye adlandırılırlar.

Bu tür kıraatın, yedi veya on imamın veyahut başkalarından birinin kıraatı olması durumu değiştirmez. Bunların hükmü aynıdır, kabul edilmezler.[201]

---

[197] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 13.
[198] Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, C. I, s. 300; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü*, s. 253.
[199] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 10.
[200] Zerkeşî, *el-Bürhân*, C. I, s. 331; Süyûti, *el-İtkân*, C. I, s. 73.
[201] es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 288.

1.3.9.2. Senetleri Bakımından Kıraatlar

1.3.9.2.1. Mütevâtir Kıraatlar

Yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun kendileri gibi, diğer bir topluluktan Hz. Peygamber'e kadar muttasıl bir senetle rivâyet ettikleri kıraatlara denir. Örneğin; yedi imamın tariklerinin ittifak halinde naklettikleri kıraatlar bu şekildedir. En üstün kıraatlar, mütevâtir kıraatlardır.[202] Cumhura göre yedi imamın kıraatı mütevatirdir.[203] İbnu'l-Cezerî'nin naklettiğine göre, yedi imamla birlikte İmam Ebû Ca'fer, İmam Ya'kub ve İmam Halefü'l-Âşir'in kıraatları da ümmet tarafından mütevatir kıraatlar olarak benimsenmiştir.[204] Mütevatir kıraatlara inanmak vacip, inkâr etmek ise kesinlikle caiz değildir.

1.3.9.2.2. Meşhur Kıraatlar

Senedi sahih olan, Arap dili gramerine ve Mesâhif-i Osmaniyeye uygun düşen, kıraat imamları arasında meşhur olan ve fakat tevâtür derecesine ulaşmamış kıraatlara denir. On imamın naklinde ihtilaf ettikleri, birinin rivâyet ettiğini, diğerinin terk ettiği kıraatlar buna örnektir. Meşhur kıraatlara inanmak vacip olup, inkârı caiz değildir.[205]

1.3.9.2.3. Âhâd Kıraatlar

Senedi sahih olan, fakat Hz. Osman mushaflarına veya Arap gramerine uymayan veyahut da bahsedilen şöhrete ulaşamayan kıraatlara denir.[206] Bu tür kıraatlar okunamaz ve bunlara inanılması gerekmez. Tevbe, 9/128 "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُوْلٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ" âyetinin " لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُوْلٌ مِنْ اَنْفَسِكُم " şeklinde okunmasıyla ilgili rivâyetler bu türe misal olarak verilebilir.

1.3.9.2.4. Şâz Kıraatlar

Senedi sahih ve güvenilir olmayan kıraatlardır.[207] Şâz kıraat, mütevâtir kıraatlara mahsus üç şarttan birisi eksik olan kıraatlar şeklinde de tarif edilmiştir.[208]

---

[202] Suyûti, *el-İtkân*, C. I, s. 75; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. I, s. 423; Taşköprüzâde, *Mevdûâtü'l-Ulûm*, C. II, s. 44.
[203] Zerkeşî, el-Bürhân, I, s. 318.
[204] İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 15-16.
[205] Suyûti, *el-İtkân*, C. I, s. 75; es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 256-257; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. I, s. 423.
[206] Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. I, s. 423.
[207] Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân*, s. 88.
[208] Zerkeşî, *el-Bürhân*, C. I, s. 331; Süyûtî, *el-İtkân*, C. I, s. 73.

Bu kıraatlar kabul edilemez ve Kur'ân kıraatı sayılamazlar. Yunus, 10/92 " فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً" âyetinin "فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً" şeklinde okunması gibi…

1.3.9.2.5. Mevdû Kıraatlar

Bu nevi kıraatlar, hiçbir esasa dayanmayan ve asılsız olarak yalnız okuyanına isnad edilen kıraatlardır. Bu konuda Muhammed b. Cafer el-Huzâi (ö. 408/1017)'nin el-Münteha isimli eserindeki kıraatları asılsız olarak İmam Ebû Hanife (ö. 150/767)'ye isnad etmesi örnek olarak verilebilir. Bunlar içerisinde yer alan bir misal zikretmeye değerdir. Fâtır, 35/28 " اِنَّمَا يَخْشَى اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ" âyetinin " اِنَّمَا يَخْشَى اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ" şeklinde okunması gibi.[209]

1.3.9.2.6. Müdrec Kıraatlar

Hadis çeşitlerinden müdrece benzer. Tefsir gayesiyle ortaya çıkan kıraatlardır. Bakara, 2/198 " اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ " ilavesiyle " اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ" âyetinin "فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ" şeklinde okunması, bu kıraata örnektir.[210]

1.3.10. On Kıraat İmamı, Râvileri ve Tarîkleri

Bu kısımda mütevatir on kıraat imamı ile bunların kıraat ricâli, yani kıraatlarının kimler vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ulaştığı ve onlardan bu kıraatları nakleden meşhur ikişer râvîsinin isimleriyle birlikte bunların da ikişer tariklerine kısaca yer verilecektir.[211]

İmam, kıraat sahasında otorite ve güvenilir kimse demektir. Fakat esas itibariyle bu tabirle yedi veya on kıraatın kendilerine isnad edildiği kimseler kastedilir. Bunların her birinin naklettiği okuyuşlara da kıraat denir. Bahsi geçecek kıraat imamlarından her birinin çok sayıda râvîsi olmakla birlikte, bunlar Yedi ve On

---

[209] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 16-20.

[210] Süyûti, *el-İtkân*, C. I, s. 79; Zerkâni, *Menâhil*, C. I, s. 424. Ayrıca kıraat çeşitleri hakkında bkz. es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 256; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, s. 265; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği*, s. 230-234.

[211] On kıraat imamı için bkz.: Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 151-161; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, s. 313-323; Karaçam, *Kıraat İlminin*, s. 106-114; Hastaoğlu, "Ebû Ca'fer Kıraati", s. 30-31; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 35-41; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği,* s. 237-255; Birışık, *Kıraat İlmi*, s. 115-142; Ateş, *Bakara Suresindeki*, s. 50-74; Demir, *İbn Âmir Kıraati,* s. 17-22.

Kıraat'a dair yazılmış eserlerde iki ile sınırlandırılmış ve böylece ikişer râvî meşhur olmuştur. Her iki râvînin ortak olarak naklettikleri okuyuş İmâm'a nispet edilir ve buna kıraat denir. Bir imâmın râvîleri arasındaki kıraat farklılıklarına; başka bir ifade ile bir imamın râvîlerinden birinin diğerine muhalif olan okuyuşuna rivâyet; bu farklılığın isnad edildiği kimseye de râvî denilmiştir. Böylece râvî, bir kıraat imamından, o kıraatı doğrudan veya vasıtalı olarak nakleden ve naklettiği kıraatın uzmanı olan güvenilir kimse anlamına gelmektedir.[212]

1.3.10.1. İmam Nâfi'

Ebû Ruveym Nafi' b. Abdirrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî (ö. 169/785).[213] Medine kıraat imamıdır. Yetmiş kadar tâbiinden kıraat almıştır.[214] Kıraattaki remzi hemze (ٱ)'dir.

Kıraatını; İmam Ebû Ca'fer, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac, Şeybe b. Nisâh, Müslim b. Cündeb, Yezîd b. Rûmân'dan almış; bunlar da Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ayyâş'dan öğrenmişler; bunlar da Zeyd b. Sâbit, Übeyy b. Ka'b ve Ömer b. el-Hattâb'dan almışlar; bunlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den öğrenmiştir.[215]

Nâfi''den kıraat alanlardan bir kısmı ise şunlardır: Süleyman b. Müslim b. Cemmâz, İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesir ve kardeşi Yakub b. Ca'fer, İshak b. Muhammed b. Abdillah el-Meseyyibî, Ebû Üveys'in oğulları; İsmail ve Ebû Bekir, İsa b. Mîna (Kâlun), Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, Abdulmelik b. Kureyb el-Esmâî, Osmân b. Said (Verş), Harice b. Mus'ab Ebi'l- Haccâc vb. dir.[216]

---

[212] Demir, "İbn Âmir Kıraati", s. 15; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 68; Birışık, *Kıraat İlmi*, s. 24-27; Avnullah Enes Ateş, *Bakara Suresindeki Kıraat Farklılıklarının Dilbilimsel Analizi (Mütevâtir ve Meşhûr Kıraatler)*, Gece Kitaplığı, Aralık, 2015, s. 42-45.

[213] Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr alâ't-Tabakâti'l-Âsâr*, C. I, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, h. 1404/m. 1984, s. 107; İbn Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, C. II, s. 330.

[214] Ebu'l-Alâ Hasan b. Ahmed Hemezânî, *Gâyetu'l-İhtisâr fi Kırââti'l-Eimmeti'l-Emsâr*, thk. Eşref Muhammed, C. I, Cidde, h. 1414/ m. 1994, s. 21.

[215] Ebû Amr Osman b. Saîd Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'a*, nşr. Otto Pretzl, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 112.

[216] Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kıraat*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Kâhire, h. 1400, s. 64; Hüseyin b. Ebi'l-İzz Hemezânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, C. I, Dâru's-Sekafe, Katar, h. 1411/m. 1991, s. 15-20.

Râvîleri: Kâlûn (İsâ b. Minâ) (ö. 220/835). Remzi bâ **(ب)**' dır. Bunun da iki tarîki vardır: Ebû Neşît (ö. 258/871), el-Hulvânî (ö. 250/864). Verş (Osmân b. Said) (ö. 197/812). Remzi cim **(ج)**'dir. Verş'in de iki tarîki vardır: el-Ezrak (ö. 240/854), el-Isbahânî (ö. 296/908).[217]

1.3.10.2. İbn Kesîr

Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed- Dârî (ö. 120/737).[218] Mekke kıraat imamıdır. Tâbiûndandır. Remzi dâl **(د)**'dır.

Bu imamın kıraatında üç ayrı silsile vardır:

a) Abdullah b. es-Sâib'den, o da Übey b. Ka'b ve Ömer b. el-Hattâb'dan, onlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)' den almıştır.

b)Mücâhid b. Cebr'den, o da Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. es-Sâib'den; Abdullah b. Abbas, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit ve Ömer b. el-Hattâb'dan, onlar da Hz. Peygamber(s.a.v.)' den almıştır.

c) Dirbâs'dan, o da Abdullah b. Abbas'tan, o da Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit ve Ömer b. el-Hattâb'dan, onlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almıştır.[219]

İbn Kesîr'den kıraat alanlar ise şunlardır: Şibl b. Abbâd, İsrail b. Abdillah b. Kostantin, Maruf b. Müşkân, Hammâd b. Selem, Ebû Amr, İbn A'la, Halil b. Ahmed, Kurre b. Halid, Cerîr b. Hazm, Sadaka b. Abdillah İbn Kesîr ve Ebû Bekir Muttarif b. Ma'kil en-Nehdî (eş-Şakrî) dir.[220]

Râvileri: el-Bezzî (Ahmed b. Muhammed el-Bezzî) (ö. 250/864). Remzi ha **(ه)** harfidir. İki tariki vardır: Ebû Rebî'a (ö. 294/906), İbnu'l-Habbâb (ö. 301/913). Kunbül (Muhammed b. Abdirrahman) (ö. 291/903). Remzi zel **(ز)** dir. Kunbül'ün de iki tarîki vardır: İbn Mücâhid (ö. 324/935), İbn Şenbûz (ö. 328/939).[221]

---

[217] Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kıraâati'l-Aşr*, thk. İbrahim Atve, Mısır, 1961, s. 57-58.
[218] Zehebî, *Ma'rife*, C. I, s. 86 vd.; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire*, s. 85-86.
[219] Dânî, *et-Teysîr*, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 112.
[220] İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 66.
[221] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 59-61.

1.3.10.3. Ebû Amr

Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/770).[222] Basralıların kıraatta imamı addedilen Ebû Amr, kıraat almak için Mekke, Medine, Basra ve Kûfe şehirlerinin hepsini gezmiştir. Kendisinden birçok kişi kıraat öğrenmiş ve rivâyette bulunmuştur. Bunlar arasında Sibeveyh de bulunmaktadır.[223] Remzi hâ **(ح)** harfidir.

Kıraatını; Mücâhid b. Cebr, İkrime, Atâ b. Ebî Rebâh, Saîd b. Cübeyr, İbn Kesîr, İbn Muhaysın, el-A'rac, Ebû Ca'fer, Şeybe b. Nassâh, Hasen Basrî, Yahya b. Ya'mer, Nasr b. Âsım, Abdullah b. Ebî İshak'dan; bunlar da Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsa el-Eş'ari, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib'den; bunlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almıştır.[224]

Râvileri: ed- Dûrî (Hafs b. Ömer ed-Dûrî) (ö. 240/854). Remzi tâ **(ط)**'dır. İki tarîki vardır: Ebu'z-Za'ra'(ö. 280/893), İbn Ferah (ö. 303/915). es-Sûsî (Sâlih b. Ziyâd es-Sûsî) (ö. 261/874). Remzi yâ **(ي)** dır. es-Sûsî'nin de iki tarîki vardır: İbn Cerîr (ö. 316/928), İbn Cumhûr (ö. 300/912).[225]

1.3.10.4. İbn Âmir

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el- Yahsubî (ö. 118/736). Şam kıraat imamıdır. Tâbiûndandır. Remzi kâf **(ك)** tır. Kıraatını; Muğîre b. Ebî Şihâb'dan, o da Osman b. Affân'dan ayrıca Ebu'd-Derdâ'dan bu ikisi de Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almıştır.[226]

Kendisinden kıraat öğrenenler arasında İsmail b. Abdillah b. Ebi'l-Muhâcir, Ebû Ubeydullah Müslim b. Mişkem ve Yahya b. Hâris ez-Zimârî gibi isimler bulunmaktadır.[227]

---

[222] Zehebî, *Ma'rife*, C. I, s. 100.
[223] İbnü'l- Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, C. I, s. 290.
[224] Dânî, *et-Teysîr*, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 133.
[225] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 62-63.
[226] Dânî, *et-Teysîr*, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 144.
[227] Ahmed b. Ali el- Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, m. 1984/h. 1404, s. 240 vd.

Râvileri: Hişam (Hişam b. Ammâr) (ö. 254/868). Remzi lâm **(ل)** dır. Bunun da iki tarîki vardır: Hulvânî (ö. 250/864), Dâcûnî (ö. 324/935). İbn Zekvân (Abdullah b. Ahmed b. Bişr b. Zekvân) (ö. 242/856). Remzi mim **(م)** dir. İbn Zekvân'ın da iki tarîki vardır: el-Ahfeş (ö. 292/904), es-Sûrî (ö. 307/919).[228]

1.3.10.5. Âsım

Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 128/745).[229] Kûfe kıraat imamıdır. Tâbiûndandır. Remzi nûn **(ن)** dur.

Kıraatını; a) Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den, o da Abdullah b. Mes'ud, Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Übeyy b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'ten, bunlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almıştır.

b)Zirr b. Hubeyş'den, o da Abdullah b. Mes'ud'dan, Osman b. Affân'dan ve Ali b. Ebî Tâlib'den, bunlar da Hz. Peygamber (s.a.v)'den almıştır.

c) Ebû Amreş-Şeybânî'den; o da Abdullah b. Mes'ud'dan, o da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den öğrenmiştir.[230]

Âsım'dan kıraat almış olan birçok kimse bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: Ebû Amr b. el-A'lâ, Hamza b. Hubeyb, Halil b. Ahmed, Süleyman et-Teymî, Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Ebân, Şeybân, Ebû Avâne ve Süfyân b. Uyeyne.[231] Ancak onun okuyuşunu nakleden talebeleri arasında ikisi meşhur olmuştur. Bunlar ise Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş Sâlim (ö. 93/808)[232] ve Hafs ismi ile maruf olan Âsım'ın üvey oğlu Hafs b. Süleyman b. Muğîre (ö. 180/796)'dir.

Râvileri: Ebû Bekr Şu'be (Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş) (ö. 193/808). Remzi sâd **(ص)** harfidir. İki tarîki vardır: Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818), el-Uleymî (ö. 243/857). Hafs (Hafs b. Süleyman) (ö. 180/796). Remzi ayn **(ع)**'dır. Hafs'ın da iki tarîki vardır: Ubeyd b. es-Sabbâh (ö. 235/849), Amr b. es-Sabbâh (ö. 221/835).[233]

---

[228] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 64-65.
[229] Zehebî, *Marife*, C. I, s. 88.
[230] Dânî, *et-Teysîr*, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 155.
[231] Zehebî, *Ma'rife*, C. I, s. 89; Hemezânî, *Gâyetü'l-İhtisâr*, C. I, s. 52-55; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 156-158.
[232] Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. I, s. 370.
[233] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 66-68.

1.3.10.6. Hamza

Ebû Ammâre Hamza b. Habîb b. Ammâre ez-Zeyyât el-Kûfî (ö. 156/772).[234] Kûfe kıraat imamıdır. Yaşı itibariyle sahabeye yetişmiş olma ihtimali vardır.[235] Remzi fâ **(ف)**'dır.

Kıraatını; el-A'meş ve Yahya b. Vessâb kanalıyla Alkame, Esved b. Yezîd, Ubeyd b. Nadle, Zirr b. Hubeyş ve Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'den; ayrıca İbn Ebî Leyla, Humrân b. A'yan, Ebû İshak es-Sübey'î, Mansûr b. el-Mu'temir, Muğîre b. Miksem ve Cafer es-Sâdık'dan; bunlar kanalıyla da Alî b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Mes'ud'dan, onlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almıştır.[236]

Râvileri: Halef (Halef b. Hişam) (ö. 229/843).Remzi dâd **(ض)**'dır. Halef'in dört tarîki vardır: İbn Osman (ö. 344/955), İbn Miksem (ö. 354/965), İbn Sâlih (ö. 350/961), Mutavve'î (ö. 371/981). Hallâd (Hallâd b. Hâlid) (ö. 220/835). Remzi kâf **(ق)**'tır. Hallâd'ın ise dört tarîki vardır: İbn Şâzân (ö. 286/899), İbnu'l- Heysem (ö. 249/863), el-Vezzân (ö. 250/864), et-Talhâ (ö. 252/886).[237]

1.3.10.7. Kisâî

Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî (ö. 189/805).[238] Kûfe kıraat imamıdır. İmam Hamza'dan sonra Kûfe'de reîsü'l-kurrâlık kendisinde son bulmuştur. Remzi râ **(ر)**'dır.

Kıraatını; İmam Hamze b. Habîb ez-Zeyyât, İsa b. Ömer el-Hadramî ve İbn Leyla'dan almıştır. İmam Hamze'den kıraat aldığı için, isnadı Hamze ile aynı olur ki, yukarıda zikredilmiştir. Böylece onun kıraatı da Abdullah b. Mes'ud, Osman b. Affan ve Ali b. Ebî Tâlib kanalıyla Peygamberimiz (s.a.v.)'e ulaşmaktadır. Ayrıca Ebû Bekr

[234] İbnü'l- Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, C. I, s. 261.
[235] Dânî, *et-Teysîr*, s. 6-9; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, C. I, s. 261-263; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 165-166; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, thk. Dr. İhsân Abbas ve Dr. Nâsıru'd-Dîn el-Esed, Dârü'l-Maârif, Mısır, ty.,s. 270; Zerkeşî, *el-Bürhân*, C. I, s. 328; Zerkânî, *Menâhil*, C. I, s. 453; el-Kâdı, *el-Büdûru'z-Zâhira*, s. 7.
[236] Dânî, *et-Teysîr*, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 165.
[237] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 69-70.
[238] İbn Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, C. I, s. 530.

b. Ayyâş kanalıyla İmam Âsım'dan; İsmail b. Ca'fer kanalıyla İmam Nâfi'nin hocası olan Şeybe b. Nassâh'dan da kıraat rivâyet etmiştir.[239]

Kisâî de kıraat sahasında pek çok talebe yetiştirmiştir. Yetiştirdiği talebeler arasında, aşağıda zikredilecek iki râvîsinden başka Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi kimseler de vardır. Râvileri: Ebu'l-Hâris (Ebu'l-Hâris Leys b. Hâlid) (ö. 240/854). Remzi **(ت)** harfidir. İki tarîki vardır: Muhammed b. Yahyâ (ö. 288/900), Seleme b. Âsım (ö. 270/883). Dûrî (Hafs b. Ömer ed-Dûrî) (ö. 240/854). Remzi sîn **(س)**'dir. İki tarîki vardır: Ca'fer en-Nasîbî (ö. 307/919), Ebû Osman ed-Darîr (ö. 310/922).[240] Esas çalışma konusu olduğundan Kisâî'nin hayatı bölümünde onunla ilgili daha geniş bilgilere yer verilecektir.

1.3.10.8. Ebû Ca'fer

Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747).Medine kıraat imamıdır. Tâbiûndandır.[241] Remizleri cim-ayn **(جع)**, se **(ث)** ve hemze **(ا)**'dir.

Kıraatını; Abdullah b. Ayyâş b. Rebîa, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hureyre'den; bu üçü de Übeyy b. Ka'b'dan; ayrıca Ebû Hureyre ve Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit'ten; Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Ka'b da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almıştır.[242]

Talebeleri arasında aşağıda zikredilecek iki râvîsinin yanında, Nâfi' ve Ebû Amr da bulunmaktadır. Râvîleri: İsâ b. Verdân (ö. 160/776). Remizleri ayn-yâ **(عي)**, hâ **(خ)** ve bâ **(ب)**'dır. İki tarîki vardır: el-Fadlü'bnü Şâzân (ö. 290/903) ve Hîbetüllah b. Ca'fer (ö. 350/961). Süleymân b. Cemmâz (ö. 170/786). Remizleri cîm-mîm **(جم)**, zâl **(ذ)** ve cîm **(ج)**'dir. İki tarîki vardır: Ebû Eyyûb el-Hâşimî (ö. 219/834) ve ed-Dûrî (ö. 246/860).[243]

---

[239] Dânî, *et-Teysîr*, s. 10; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 172.
[240] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 71-72.
[241] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 56-58; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, C. V, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, h. 1413, s. 287-388; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, C. I, s. 382-384; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 178-179; Zerkânî, *Menâhil*, C. I, s. 373.
[242] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 178.
[243] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 73-74.

1.3.10.9. Ya'kûb

Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî (ö. 205/820). Basra kıraat imamıdır. Remizleri yâ-ayn **(يع)**, zâ **(ظ)**, ve hâ **(ح)**'dır. Kıraatını; Ebu'l-Münzir Sellâm b. Süleyman, Şihâb b. Şurnufe, Ebû Yahya Mehdî b. Meymûn ve Ebu'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân'dan; bunlar da İmam Âsım, İmam Ebû Amr, Hasan Basrî, Abdullah b. Abbas, Yahya b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Ebu'l-Âliye'den; bunlar da Ebû Mûsa el-Eş'arî ve Übeyy b. Ka'b'dan, onlar da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den almıştır.[244]

Kendisinden ise Hamza ez-Zeyyat, Şu'be, Hârun b. Mûsa, Selim b. Hayyân, Hemmâm b. Yahya gibi kârîler kıraat dinlemişlerdir.[245]

Râvîleri: Ruveys (Muhammed b. Mütevekkil) (ö. 238/852). Remizleri yâ-sin **(يس)**,ğayn **(غ)** ve tâ **(ط)**'dır. Dört tarîki vardır: en-Nahhâs (ö. 368/978), Ebu't-Tayyib (ö. 350/961), İbn Miksem (354/965), el-Cevherî (ö. 340/951). Ravh (Ravh b. Abdilmü'min) (ö. 235/849) . Remizleri hâ-he **(حه)**, şîn **(ش)** ve yâ **(ي)**'dır. İki tarîki vardır: İbn Vehb (ö. 270/883) ve ez-Zübeyr (ö. 300/912).[246]

1.3.10.10. Halefü'l-Âşir

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî (ö. 229/843). Kûfe kıraat imamıdır. Kıraat İmamlarının onuncusu olduğu için bu isimle anılır. Aynı zamanda İmam Hamze (156/773)'nin birinci râvîsidir. Remizleri hâ-lâm **(خل)** ve fâ **(ف)**'dır. Kıraatını; Süleym kanalıyla İmam Hamze'den; Ebû Bekr, el-Mufaddıl ve Ebân ashabı kanalıyla İmam Âsım'dan almış; ayrıca İmam Kisâî'den de rivâyette bulunmuştur.[247]

Râvîleri: İshak (İshak b. İbrahim) (ö. 286/889). Remizleri sin-hâ **(سح)** ve dâd **(ض)**'dır. İki tarîki vardır: es-Sûsencerdî (ö. 402/1011), Bekr b. Şâzân (ö. 402/1011). İdris (İdris b. Abdilkerîm) (ö. 292/904). Remizleri sin-he **(سه)** ve kaaf **(ق)**'tır. Dört

[244] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 185.
[245] Zehebî, *Ma'rife*, C. I, s. 157.
[246] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, C. I, s. 234 vd.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 180 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, C. II, s. 234-235.
[247] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 191.

tarîki vardır: eş-Şattî (ö. 370/980), Mutavve'î (ö. 371/981), İbn Bûyân (ö. 344/955), el-Katî'î (ö. 368/978).[248]

1.4. KİSÂÎ'NİN KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ

Kisâî, İmam Hamza'dan sonra Kûfe'de reîsü'l-kurrâlık kendisinde son bulan Kûfe kıraat imamıdır. Remzi râ **(ر)**'dır.

Kıraatının isnâdı şu şekildedir; İmam Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773), İsa b. Ömer el-Hadramî (ö. 156/773) ve İbn Leyla (ö. 148/765)'dan almıştır. İmam Hamza'den kıraat aldığı için, isnadı Hamza ile aynı olur ki, bu da on kıraat imamları kısmında zikredilmişti. Böylece onun kıraatı da Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652), Osman b. Affan (ö. 35/655) ve Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/660) kanalıyla Peygamberimiz (s.a.v.)'e ulaşmaktadır. Ayrıca Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 193/809) kanalıyla İmam Âsım (ö. 127/745)'dan; İsmail b. Ca'fer (ö. 180/796) kanalıyla İmam Nâfi (ö. 169/785)'nin hocası olan Şeybe b. Nassâh (ö. 130/747)'dan da kıraat rivâyet etmiştir.[249]

Kisâî kıraat sahasında pek çok talebe yetiştirmiştir. Yetiştirdiği talebeler arasında, aşağıda zikredilecek iki râvîsinden başka Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Muîn, İsmail b. Medân, Îsâ b. Süleyman el-Hicâzî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Muhammed b. Kudâme gibi kimseler de vardır. Râvileri: Ebu'l-Hâris (Ebu'l-Hâris Leys b. Hâlid) (ö. 240/854). Remzi **(ت)** harfidir. İki tarîki vardır: Muhammed b. Yahyâ (ö. 288/900), Seleme b. Âsım (ö. 270/833). Dûrî (Hafs b. Ömer ed-Dûrî) (ö. 240/854). Remzi sîn **(س)**'dir. İki tarîki vardır: Ca'fer en-Nasîbî (ö. 307/919), Ebû Osman ed-Darîr (ö. 310/922).[250] Şimdi bu iki râvisi ile ilgili bilgi verilecektir.

Ebu'l-Hâris (ö. 240/854), tam ismi Ebû'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Mervezî'dir. Kisâî'nin önde gelen ashabından olup, sika ve zabt sahibidir. Remzi **(ت)** te'dir. Kendisinden kıraat okuyanlar arasında, Seleme b. Âsim, Muhammed b. Yahya

[248] İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, s. 75-79.

[249] Dânî, *et-Teysîr*, s. 10; Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ, C. I, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-II, Mısır ty., s. 172; ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 120.

[250] Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. İbrahim Atve, Mısır, 1961, s. 71-72.

Kisâî, Fadl b. Şâzân bulunmaktadır. Kisâî'nin kıraatını doğrudan kendisinden rivâyet eden Ebu'l-Hâris'in iki tarîki vardır:

a) Muhammed b. Yahya (ö. 288/900)

b) Seleme b. Âsım (ö. 270/883)[251]

ed-Dûrî (ö. 240/854), tam ismi Hafs b. Ömer b. Abdi'l-Azîz b. Subhân el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. Bağdat'ta Dûr denilen yere nispet edilerek kendisine Dûrî lakabı verilmiştir. Sika ve zabt sahibi bir râvîdir. İbnü'l-Cezerî, ed-Dûrî'yi kıraatları ilk defa şahsında toplayan zât olarak beyan etmiştir.[252] Remzi **(س)** sin'dir. Aynı zamanda Ebû Amr b. Alâ'nın ilk ravisi olan ed-Dûrî'nin iki tarîki vardır:

a) Ca'fer en-Nasîbî (ö. 307/919)

b) Ebû Osman ed-Darîr (ö. 310/922)[253]

Meşhur yedi imam arasında zikredilen Kisâî, nahiv sahasında güçlü olduğu kadar kıraatta da otoritedir. On kıraat imamı bölümünde de bahsedilen Hamza'dan dört hatim indiren[254] Kisâî, hocasından sonra Kûfelilerin kıraat imamı olmuştur.[255] Kıraat ilminin temellerini aldığı hocası Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'a yaklaşık 300 yerde muhalefet eden Kisâî, önceleri hocasının kıraatını okutmuş, daha sonra hocasının ve diğer bazı imamların okuyuşlarından tercihler yaparak kendi kıraatını oluşturmuştur. Ve böylelikle Kûfe'de kıraatta asrın imamı kabul edilmiştir.[256] Mekkî'ye göre, Kisâî'yi hicrî üçüncü asırda yedi imam arasına dâhil eden İbn Mücâhid'dir.[257]

Kisâî, Kûfe'de ilminin üstünlüğü ile şöhret bulmuş, insanlar onun bilgisinden istifade etmek için etrafında toplanmışlardır. Birçok insana Kur'ân ve kıraat dersleri vermiş, onu dinleyen insanlar mushaflarını onun kıraatına göre harekelemişlerdir.

---

[251] Muhammed Abdulazîm Zerkâni, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, C. I, Mısır, 1948, I-II, s. 150; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 172-173; Dânî, *et-Teysîr*, s. 7.
[252] İbnü'l-Cezerî, en-*Neşr*, C. I, s. 134-135.
[253] İbnü'l-Cezerî, en-*Neşr*, C. I, s. 134-135; Dânî, *et-Teysîr*, s. 5; ez-Zerkânî, *Menâhil*, C, I, s. 453; Sirâceddin Öztoprak, *Kur'ân Kıraatı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 215.
[254] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 537; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, C. I, s. 101.
[255] Ebû Zur'a, *Huccetu'l-Kırâât*, s. 61; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 537.
[256] el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 271-272; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 536; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a,* s. 78.
[257] Bedruddîn Muhammed b. Abdillah Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), 2.b., C. I, Mısır, 1972, I-IV, s. 477; Dânî, *et-Teysîr*, s. 7.

Yedi mütevâtir kıraat imamından biri olan Kisâî'nin kıraat ilmi hakkında âlimler onu öven sözler söylemişlerdir. Bunların çoğuna "Kisâî'nin İlmî Şahsiyeti" bölümünde yer verilmiştir.

İbn Mücâhid: "Kisâî kendi asrında kıraatta insanların imamı idi. O, insanlara okur, onlar da onun lafızlarını aynen alırlardı." der.[258]

Ebû Ubeyd, "el-Kırâat" isimli eserinde Kisâî hakkında şunları söylemiştir: "Kisâî kıraatları seçerdi. Hamza'nın kıraatını aldı, bazısını terk etti. O kıraat ehlindendi. Kıraat onun ilmi ve sanatı idi. Biz zabtı ondan daha iyi, kıraatı daha düzgün olan bir kimsenin meclisinde bulunmadık."[259]

Ebû Bekr el-Enbârî: "Kisâî'de başkalarında bulunmayan özellikler toplanmıştır. İnsanların Kur'ân okumak üzere çokça başvurdukları bir âlimdir. O Kur'ân okuyacak olan insanları toplar, kendisi de bir kürsü üzerine otururdu. Daha sonra Kur'ân'ı baştan sona okurdu. İnsanlar onu dinlerken bazıları onun okumasına göre mushaflarını harekeler, bazıları da durduğu ve başladığı yerleri takip ederek ellerindeki kitaplara ona göre işaretler koyarlardı. Ayrıca Kisâî nahivde ve garip kelimeler hususunda da bilgili idi."[260] ifadesiyle Kisâî'nin kıraat sahasındaki önemini belirtmiştir.

Halife er-Reşîd, kıraat ve lügat bilgisinden dolayı, Kisâî'ye hürmet gösteriyor, sohbetlerinde onu yanından ayırmıyordu. Çoğu namazda da Kisâî'yi imam tayin ediyordu. Kisâî, kıraat konusunda ilmî üstünlüğünden dolayı halifenin güvenini kazanmıştı.

Burada bizzat Kisâî'nin rivâyetine yer verilerek bu konu delillendirilecektir: "Hârûn er-Reşîd'e namaz kıldırıyordum. Kıraatım da hoşuma gitmişti. Hiçbir çocuğun bile asla yanlışlık yapmayacağı âyette[261] yanlışlık yaptım, "لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ" demek isterken "لَعَلَّهُمْ يَرْجِعِينَ"dedim. Vallahi Hârûn er-Reşîd bana yanıldın demeye cesaret

[258] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. I, s. 538; Kadir Kınar, "Kufe Nahiv Ekolünün Kurucusu Kisâî ve Nahivle İlgili Görüşleri (II)", *Bilimname Dergisi*, S. XIV, 2008/1, s. 115.
[259] ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, C. I, s. 121-122, Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 41.
[260] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 409; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XIII, s. 195.
[261] Yusuf, 12/62.

edemedi, selam verince bana: "Kisâî! Bu hangi lehçedir? dedi. Ben: "Müminlerin Emîri! Bazen küheylan da tökezler" dedim. "Öyleyse tamam." dedi."[262]

Ahmed b. Sehl, Kisâî'nin Peygamberimiz (s.a.v.)'i rüyasında gördüğünü şu şekilde nakletmiştir: "Peygamberimiz, Kisâî'ye, "Sen Kisâî misin?" diye sorar. Kisâî de "Evet Ya Rasûlallah!" diye cevap verir. Peygamberimiz "Ali b. Hamza, sen misin?" diye sorar. Kisâî de, "Evet Ya Rasûlallah!" şeklinde cevap verir. Peygamberimiz (s.a.v.) devamla, "Önceki gün ümmetime Kur'ân okutan kişi sen misin?" diye sorar. Kisâî de "Evet Ya Rasûlallah!" şeklinde cevap verince, Peygamberimiz (s.a.v.) ondan, kendisine Kur'ân okumasını ister. Kisâî de o anda, Saffat Sûresi'nden, " وَ الصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا " âyetlerini[263] okur ve Peygamberimiz (s.a.v.) Kisâî'nin okuyuşunu beğenir. Sonra, Peygamberimiz Kisâî'den okumaya devam etmesini ister, o da "فَأَقْبَلُوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ" âyetine[264] kadar okur. Peygamberimiz (s.a.v.), Kisâî'ye güzel okuduğunu "يَزِفُّونَ" kelimesini, "يَزُفُّونَ" şeklinde okumamasını söyler. Sonunda Peygamberimiz (s.a.v.), Kisâî'ye kendisiyle meleklere karşı övüneceğini söyleyerek iltifat eder."[265]

1.5. DİL – KIRAAT İLİŞKİSİ

Hz. Osman'ın istinsah işinden sonra ortaya çıkan sahih kıraat şartlarından birinin Arap diline bir vech ile de olsa uygunluk olması sebebiyle Arap dili-kıraat ilişkisi hep gündemde olmuş, âlimlerin tartışma konusu olmuştur.

Müslümanların rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm metni, âlimlerin her zaman dikkatini çekmiş, çalışma alanlarını oluşturmuştur. Bu âlimlerden Kur'ân'ı dil yönüyle ele alan dilciler onu harf harf, kelime kelime incelemişlerdir. Çünkü Ebû Amr b. el-A'lâ, Yunus b. Habib, Halil b. Ahmed gibi ilk nahiv âlimlerinin çoğu aynı zamanda kurrâ idi. Bu nahivciler kıraat farklılıklarına yönelmiş, Arap dili nazmı ve nesri açısından uygunluk olup olmadığını tespit etmeye çalışmışlardır. Basra ve Kûfe ekolleri arasında farklılıklar artmaya başlayınca âlimler kıraatlara yönelmişlerdir. Her

[262] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 407-408; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. X, Beyrut, 1966-1967, I-XIV, s. 202.
[263] Saffât, 37/1-3.
[264] Saffât, 37/94.
[265] el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, C. XI, s. 409-410; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. II, s. 264.

ekol kendi görüşüne destek olup, bir diğer ekolün görüşünü reddedecek kıraat şeklini bulmak için bir hayli uğraşmıştır. Böylece kıraatlar nahiv kitaplarında yerini almıştır.

Kıraatların gramer kaidelerinin tespitinde hüccet olup olmayacağı konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri farklılık göstermiştir. Basra nahivcileri kıraatı çok nadir olarak hüccet kabul etmiştir. Kûfe nahivcileri ise isnâdının Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ulaşması sebebiyle kıraatları temel hüccet olarak görmüşlerdir. Kıraatların dil kurallarına hüccet olarak kabul edilmesi Arap diline her açıdan zenginlik katmıştır.

Önce kıraat ilmi ortaya çıkmış, daha sonra ilk dilcilerin kurrâ olması sebebiyle gramer kaideleri oluşmuştur. Bu sebeple dil ile kıraat iç içe iki ilimdir. Sahih kıraatlar Arap diline bir vech ile de olsa uygunluk arz ettiği için, kıraatların hepsinin Arap dilinde bir temeli olduğu görülmektedir. Dil-kıraat ilişkisi eserlerin telif edilmesinde de etkili olmuştur. Sibeveyh'in el-Kitâb, Ferrâ'nın Meâni'l-Kur'ân, Ahfeş'in Meâni'l-Kur'ân'ı ile İ'râbu'l-Kur'ân adlı bazı tefsir kitaplarında kıraatların filolojik tahlilleri bulunmaktadır. Kıraatların filolojik tahlillerinin Kur'ân'ın tefsirinde etkili olduğu kaçınılmaz bir gerçektir.[266]

[266] İsmail Durmuş, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kıraatlar", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-37*, İstanbul, 2002, s. 447-450.

KIRAAT İMAMLARI VE RÂVÎLERİ							
Sıra	**Belde**	**Kâri**	**Rümuz**	**Vefat**	**Râviler**	**Rümuz**	**Vefat**
1	Medine	Nâfi	ا	169/785	1.Kâlûn	ب	220/835
					2.Verş	ج	
2	Mekke	İbn Kesîr	د	120/738	1.Bezzi	ه	197/812
					2.Kunbül	ز	
3	Basra	Ebû Amr	ح	154/771	1.Dûrî	ط	250/864
					2.Sûsî	ى	
4	Şam	İbn Âmir	ك	118/736	1.Hişâm	ل	291/901
					2.İbn Zekvân	م	
5	Kûfe	Âsım	ن	127/745	1.Ebû Bekir	ص	246/860
					2.Hafs	ع	
6	Kûfe	Hamza	ف	156/773	1.Halef	ض	261/874
					2.Hallâd	ق	
7	Kûfe	Kisâî	ر	189/805	1.Ebu'l-Hâris	س	245/859
					2.Dûri	ت	
8	Medine	Ebû Câfer	جع	130/748	1.İbn Verdân	عى	242/857
					2.İbn Cemmâz	جم	
9	Basra	Ya'kûb	يع	205/821	1.Ruveys	يس	193/808

					2.Ravh	حه	
10	Kûfe	Halef	خل	229/844	1.İshak	سح	292/905
					2.İdrîs	سه	

2. BÖLÜM

NAHİV İLMİ AÇISINDAN KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hz. Osman (r.a.)'ın istinsah faaliyetinden uzun bir süre sonra ortaya çıkan sahih kıraat şartlarından biri olan "Arap diline bir vech ile de olsa uygunluk" şartı sebebiyle Arap dili-kıraat ilişkisi ortaya çıkmıştır. Kıraatların mahiyetini düşündüğümüzde bu uygunluğun sağlanması tabii bir gerekliliktir.

Sahih kıraatlar arasından tercihte bulunulurken en çok kullanılan dilsel hüccet nahiv ve sarf kaideleridir. Bunlar ferşî okumalar denilen alandaki hüccetleri içermektedir. Ferşu'l-hurûf, literatürde "okunuşunda ihtilaf vâki olan, üzerine kıyas yapılamayan cüziyyâta" denir. Daha çok kelimenin irâbında, harfinde, harekesinde veya kalıbında görülen değişikliklerdir.[267] Bu çalışmada hem Kûfe nahiv ekolünün kurucusu hem de Kûfe kıraat ekolünün imamı olan Kisâî (ö. 189/805)'nin kıraatı dilsel hüccetlerin en önemlilerinden nahiv ve sarf ilmine göre tasnif edilip incelenecektir.

Arap diline uygunluk sahih kıraatta bulunması gereken üç şarttan biri olmasından dolayı kıraat imamları okuyuşlarında nahiv kurallarını da göz önünde bulundurmuşlardır. Keza, nahiv kurallarında meydana gelen farklılıklar anlamı etkilemekte ve metnin tefsirinde değişikliğe yol açmaktadır.

Nahiv (söz dizimi), bir kelimenin cümle içindeki konumu, cümlenin düzgün bir şekilde kuruluşu ve kelimelerin son harflerinde meydana gelen hareke değişikliklerini görmemizi sağlayan bir bilim dalıdır.[268] Buna bağlı olarak da nahiv ilminin temel konusu bizatihi kelimenin kendisi değil, kelimenin cümle içerisindeki işlevi ve anlamın belirlenmesidir.

Nahiv yönünden ortaya çıkan ihtilaflar, fiiller, isimler ve harfler /edatlar olmak

---

[267] Yaşar Akaslan, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun, 2017, S. 4, s. 8.

[268] Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-Îdâh fî İleli'n-Nahv*, thk. Mâzîn el-Mubârek, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979, s. 91; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 20. b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 13; Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 23. b., Akdem Yayınları, İstanbul, 2015, s. 204; Hüseyin Günday, Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Dilbilgisi*, 10. b., Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. XI (Önsöz).

üzere üç bölümde değerlendirilebilir. Bu bölümde Kisâî'nin kıraatındaki nahiv ihtilafları fiil, isim ve harf /edat başlıkları altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak bu yapılırken de her bir kıraat farklılığının ayrı ayrı incelenmesinin zorluğundan dolayı farklı türlerdeki kapsayıcı örneklerden hareketle çıkarımlarda bulunulup değerlendirmeler yapılacaktır. Böylelikle Kisâî'nin kıraatının nahiv ilmi açısından temel görünümleri belirlenip bunlar üzerinde yorum yapabilme imkânı oluşacaktır.

2. 1. Nahiv Açısından Fiillerin Değerlendirilmesi

Fiil, zamana ve şahsa bağlı olarak bir iş veya oluş bildiren kelimedir.[269] Aynı zamanda Arapça'da fiil cümlesinin en temel ögelerinden birisidir.

Dolayısıyla cümlede bulunan fiilin malûm (etken çatı) veya meçhûl (edilgen çatı) olarak okunması ve fiillerin merfû, mansûb veya meczûm olarak okunması cümlenin yapısında değişikliğe yol açmakta ve anlamı etkilemektedir. Aşağıda sırasıyla fiillerdeki nahiv ihtilafları ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak mâzî ve emir fiilin irâbıyla ilgili bir kıraat farklılığı bulunmadığından dolayı burada muzârî fiilin irâbı üzerinde durulmaktadır.

2. 1. 1. Muzârî Fiil'in İrâbı

Bir işin şimdiki ve geniş zamanda yapıldığını gösteren fiil, muzârî fiil olarak tanımlanmaktadır. Bu fiil istikbâl (gelecek) anlamı da içerir.[270]

Muzârî fiilin irâbı üç şekilde olmaktadır. Muzârî fiili etkileyen herhangi bir âmil yok ise merfû, kendisinden önce onu nasb eden bir edat varsa mansûb, cezm eden bir edat varsa meczûm olur.[271] Dilci olması hasebiyle Kisâî, bu özelliklerin her birine

---

[269] Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ,C. XI, 3.b., Dâru's-Sadr, Beyrut, h. 1414, s. 528; Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, h. 1412, s. 640; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitabevi, Konya, 1989, s. 33; Erkan Avşar, *Arapça Dilbilgisine Giriş-1 Sarf*, 5. b., Elif Yayınları, Kasım 2012, s. 63; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 25. b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 89.

[270] Çörtü, *Sarf*, s. 122; Hüseyin Günday, Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Sarf Bilgisi*, 10. b., Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 7; Bekir Topaloğlu, Hayreddin Karaman, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 12. b., Ensar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 71.

[271]Ebû Abdillah Cemaleddin b. Hişâm el-Ensârî İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire, h. 1383, s. 50 vd.; Çörtü, *Nahiv*, s. 285-293, 298-310; Günday ve Şahin, *Nahiv Bilgisi*, s. 99-105.

dikkat etmiş ve onları kıraatında göstermiştir.

2. 1. 1. 1. Mansûb Fiilin Merfû Okunması

Kisâî, Âsım (ö. 128/745)'ın altı yerde mansûb okuduğu fiili merfû okumuştur.

و ve ف harflerinin bitiştiği ve şart cümlesinin cevabına atfedilen muzârî fiillerin irâbı üç şekilde değerlendirilmektedir. Birincisi, isti'naf cümlesi kabul edilip merfû, ikincisi atıf yapılip meczûm, üçüncüsü ise gizli bir "أَنْ" masdariyyenin takdir edilmesi sebebiyle mansûb okunmasıdır. Sîbeveyh, şart ve cevap cümlesinden sonra gelen cümlede ثُمَّ، ف، و harflerinden biri bulunursa bu harflerin bitiştiği fiilin merfûluk ve meczûmluğunun imkân dâhilinde olduğunu ancak و ve ف harflerinden sonra ise mansûbluğun da olabileceğini ifade etmektedir.[272] Bu durum Kisâî'nin kıraatında da görülmektedir.

Örnek 1:

ÂYET	ÂSIM KIRAATI	KİSÂÎ KIRAATI
Bakara, 2/245	﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا **فَيُضَاعِفَهُ** لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾	﴿**فَيُضَاعِفُهُ**﴾

"Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder."

Âsım "فَيُضَاعِفَهُ" lafzındaki "ف" harfini mansûb okumuştur. Bu ifadeyi âyetteki istifhamın cevabı kabul etmiştir. Kisâî ise, bu fiili "فَيُضَاعِفُهُ" şeklinde merfû okumuştur.[273] Merfû okunması "يُقْرِضُ" kelimesine atfedilmiş olmasından dolayıdır.[274] Kisâî'nin kıraatı doğrultusunda âyetin anlamı: "*Allah'a güzel bir borç*

[272] Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, C. III, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988, s. 90; Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 1. b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 199.

[273] Ahmed Muhtar Ömer, Abdülâl Sâlim Mekrem, *Mu'cemu'l-Kırââti'l-Kur'âniyye*, C. I, Kuveyt: Camiatü Kuveyt, 1988, s. 188; Abdüllatîf Muhammed el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kırâât*, C. I, Dâru Sa'deddîn, Dımeşk, 2000, s. 342.

[274] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, C. V, 1. b., Müessesetü'r-Risâle, h. 1420/m. 2000, s. 288; Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzur ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettah İsmail eş-Şelebî, C. I, 1. b., Dâru'l-Mısriyye, Mısır, ty., s. 57;

verip *Allah'ın kendisine kat kat karşılık* ***verdiği o kişi kimdir****?"* şeklinde olur.

Örnek 2:

Nisâ, 4/80 ﴿أَوْ يَذَّكَّرُ **فَتَنْفَعَهُ** الذِّكْرَى﴾ ﴿**فَتَنْفَعُهُ**﴾

"Yahut o öğüt alacak da öğüt kendisine fayda verecekti."

Âsım "فَتَنْفَعَهُ" ifadesini önceki âyette geçen "لَعَلَّهُ يَزَّكَّى" ifadesinin cevabı olarak "فَتَنْفَعَهُ" şeklinde mansûb okumuştur. Ayrıca "ف" sebebiyye olarak da görülmektedir.[275] Kisâî bu fiili "فَتَنْفَعُهُ" şeklinde merfû okumuştur.[276] Bu ifadenin merfû okunmasının sebebi "يَذَّكَّرُ" kelimesine atfedilmesidir.[277] Merfû okunduğunda âyetin anlamı: *"Umulur ki o öğüt* ***alır*** *ve öğüt ona fayda* ***verir.****"* şeklinde olur.

2. 1. 1. 2. Merfû Fiilin Mansûb Okunması

Kisâî, Âsım'ın merfû okuduğu iki fiili mansûb okumuştur.

Örnek 3:

Nahl, 16/40 ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ **فَيَكُونُ**﴾ ﴿**فَيَكُونَ**﴾

"Biz bir şeyi istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sadece ona "ol!" dememizdir; derhal oluverir."

Âsım "فَيَكُونُ" lafzını merfû okumuştur. Âsım'ın merfû okumasının sebebi, "فَإِذَا قُلْنَا ذَالِكَ فَهُوَ يَكُونُ" takdiri, mahzûf şart cümlesinin cevabının haberi hükmünde olmasıdır.[278] Kisâî bu ifadeyi "فَيَكُونَ" şeklinde mansûb okumuştur.[279] Mansûb okunmasının iki gerekçesi olabilir. Birincisi, bu fiilin emrin cevabı hükmünde olmasıdır. İkincisi ise "أَنْ نَقُولَ لَهُ" lafzına atfedilmesi dolayısıyla mansûb olabilir.

Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Beyânuhu*, C. I, el-Yemame, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk-Beyrut, h. 1412/m. 1992, s. 317.

[275] ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. VIII, s. 218.

[276] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. VIII, s. 72; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. X, s. 240.

[277]Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXIV, s. 219; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. VIII, s. 218.

[278]ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. IV, s. 246-247.

[279] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 280; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. IV, s. 631-632.

"كُنْ" ise "أَنْ نَقُولَ لَهُ" ifadesinin mekûlüdür ve mahallen mansûbtur.[280] Bu durumda anlam ***"****Biz bir şeyi istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sadece ona "ol!"* ***dememiz ve onun da derhal oluvermesidir****."* şeklinde olur.

Kisâî'nin merfû fiili mansûb okuduğu bir diğer fiil ise, Yasin, 36/82 âyetindeki "يَكُونُ" ifadesidir. Taberî, Zemahşerî (ö. 538) gibi tefsircilerin bu ifadeyi yukarıdaki Nahl, 16/40 âyetindeki ifadeyle tamamen örtüşmesinden dolayı irâbıyla ilgili bir açıklama yapmadıkları görülmüştür. Ancak Dervîş bu "فَيَكُونُ" ifadesinin mahzûf bir mübtedanın haberi olmasından dolayı mahallen merfû okunması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda "أَنْ يَقُولَ" ifadesine de atfedilmesinden dolayı mansûb okunduğunu belirtmektedir.[281] Kisâî'nin bu kıraatında anlama etkisi yukarıdaki âyetin anlamıyla aynıdır.

2. 1. 1. 3. Merfû Fiilin Meczûm Okunması

Kisâî, Âsım'ın üç yerde merfû okuduğu fiili meczûm okumuştur.

Örnek 4:

Bakara, 2/284 ﴿ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ **فَيَغْفِرْ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ** مَنْ يَشَاءُ﴾ ﴿**فَيَغْفِرْ وَ يُعَذِّبْ**﴾

"İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder."

Âsım "فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ" ifadesinin başına "هُوَ" takdir edip "ف" isti'nafî kabul ederek merfû okumuştur. Kisâî "فَيَغْفِرْ" ve "وَ يُعَذِّبْ" şeklinde meczûm okumuştur.[282] Zira bu iki fiili şart cümlesinin cevabı olan meczûm "يُحَاسِبْكُمْ" kelimesine atfetmiştir.[283] Kisâî'nin kıraatına göre âyetin anlamı: *"İçinizdekini açığa*

---

[280]Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVII, s. 205; Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni't-Te'vîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, C. II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, h. 1433/ m. 2012, s. 553; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. IV, s. 246-247.

[281] ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. VI, s. 357; Ebû Ca'fer en-Nehhâs Ahmed en-Nahvî, *İ'râbu'l-Kur'ân,* C. II, 1. b, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1421 s. 250.

[282] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 229; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 429-430.

[283] ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, C. I, s. 308; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, C. I, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, s. 548; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. I, s. 384.

vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan ***hesaba çekip dilediğini bağışlar dilediğine azab eder****.”* şeklinde olabilir.

Örnek 5:

﴿**يَرِثُنِي وَ يَرِثُ**﴾ ﴿وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا * **يَرِثُنِي وَيَرِثُ** مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾ Meryem, 19/5-6

*“Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım (ın isyankar olmaların)dan korkuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi katından; * bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl.”*

Âsım ‘‘يَرِثُنِي وَيَرِثُ’’ ifadesindeki fiilleri sırasıyla ‘‘وَلِيًّا’’ kelimesinin sıfat cümlesi olarak değerlendirmiş ve merfû okumuştur. Zira sıfat hükmündeki cümlelerin irâbı mahallen yapılmaktadır. Kisâî bu fiilleri ‘‘يَرِثْنِي وَ يَرِثْ’’ şeklinde meczûm okumuştur.[284] Birinci cezm, dua amaçlı kullanılan emir fiilin cevabı ya da mukadder bir şartın cevabıdır. İkinci fiilin cezm edilmesi ise, meczûm bir fiile atfedilmesinden dolayıdır.[285] Kisâî’nin okuyuşuna göre âyetin anlamı: “*Bana kendi katından;* ***bir çocuk bağışla ki bana ve Yakub hanedanına varis olsun.****”* şeklinde olur.

2. 1. 2. Fiilin Malûm veya Meçhûl Okunması

Arap dilinde fiil cümlesi fiil, fâil ve mefûl olmak üzere üç ögeden oluşmaktadır. Fâilin (özne) zikredilip zikredilmemesi bakımından fiil ikiye ayrılır. Malûm (etken) fiil, fâili belli olandır. Meçhûl (edilgen) fiil ise, fiilin edilgen çatı formunda kullanılıp, fâili zikredilmeyen hatta çeşitli amaçlarla fâili hazfedilen fiildir.[286] Fiilin malûm ve meçhûl okunması kıraat ihtilafları arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira bir fiilin malûm veya meçhûl olması cümlenin -metnin- anlamını doğrudan etkilemektedir. Dilci olması hasebiyle Kisâî’nin kıraatında bu tür yapılara dikkat ettiği

[284] Ömer, Mekrem, *Mu’cem*, C. IV, s. 31; el-Hatîb, *Mu’cemu’l-Kırâât*, C. V, s. 339-340.

[285] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. III, s. 6; el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, C. II, s. 161-162; ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, C. IV, s. 572-573.

[286] Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabiyye*, 28. b, C. I, nşr. el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, h. 1414/m. 1993, s. 49; Çörtü, *Nahiv*, s. 82, 98-101; Bekiroğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 153, 159; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 252, 255-257.

görülmektedir.

2. 1. 2. 1. Malûm Fiilin Meçhûl Okunması

Kisâî, Âsım'ın malûm yapıda okuduğu on üç farklı fiili meçhûl formda okumuştur.

Örnek 6:

﴿**نُزِّلَ**﴾ ﴿وَقَدْ **نَزَّلَ** عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾ Nisâ, 4/140

"Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'ân'da) "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın." diye hüküm indirmiştir."

Âsım "نَزَّلَ" fiilini malûm yapıda okumuştur. Bu durumda "Allah'a" delalet eden mustatir zamir "**هُوَ**" fâil hükmündedir. Kisâî "نُزِّلَ" şeklinde meçhûl okumuştur.[287] Nâib-i fâil ise âyetin devamında yer alan "أَنْ إِذَا سَمِعْتُم" ifadesidir.[288] "أَنْ" muhaffefe ve ismi zamîru'ş-şe'n ise mahzûf durumdadır.[289] Kisâî'nin okuyuşunda anlam: "*Oysa size Kitap'ta (Kur'ân'da) "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayınız." diye hüküm* ***indirilmiştir.****"* şeklinde olur.

Örnek 7:

﴿**لَتُرَوُنَّ**﴾ ﴿**لَتَرَوُنَّ** الْجَحِيمَ * ثُمَّ **لَتَرَوُنَّهَا** عَيْنَ الْيَقِينِ﴾ Tekâsür, 102/6, 7

*"Mutlaka cehennemi göreceksiniz. * Sonra onu kesin olarak gözle göreceksiniz."*

Âsım "لَتَرَوُنَّ" fiilini "لَتَرَوُنَّ" şeklinde malûm okumuştur. Malûm olarak okunmasının sebebi bir sonraki âyette yer alan "ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ" ifadesindeki fiilin malûm formda olmasına bağlanmıştır. Kisâî ise, bu fiili "لَتُرَوُنَّ"şeklinde meçhûl

[287] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 171; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 176.

[288] Âyetin mâ kabli için bkz. En'âm, 6/68; Taberî, Câmiu'l-Beyân, C. IX, s. 322-324; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, C. I, s. 538.

[289] Ahmed Ubeyd ed-De'âs, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm,* C. I, 1. b, Dâru'l-Münîr, Dımeşk, h. 1423, s. 229.

okumuştur.[290] Hemen sonra gelen "ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ" âyetinin fiilini bütün kârîler malûm okumuştur. Çünkü burada "muhatabların cehennemi bizatihi görecekleri" anlatılmaktadır. Kisâî'nin kıraatı doğrultusunda bu iki âyeti şöyle anlamak mümkündür: "Cehennem ehline melekler ya da görevliler tarafından önce cehennem gösterilir, sonra cehennemi bizatihi kendileri görürler." Bu açıdan âyet Türkçe'ye şöyle çevrilebilir: *"Önce size cehennem* ***gösterilir****, sonra onu bizatihi gözlerinizle kesin siz görürsünüz.*"[291]

Örnek 8:

﴿**قُضِيَ - المَوْتُ**﴾ ﴿ اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي **قَضَى** عَلَيْهَا **الْمَوْتَ وَ يُرْسِلُ** الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ﴾ Zümer, 39/42

"Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır."

Âsım'ın malûm yapıda okuduğu "قَضَى" fiilini Kisâî meçhûl yapıda "قُضِيَ" şeklinde okumuştur.[292] Bu durumda "المَوْتُ" ifadesi nâib-i fâil olur.[293] Kisâî'nin kıraatı doğrultusunda âyetin anlamı *"Onlara* ***ölüm takdir edildiğinde*** *onların ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır."* şeklinde olur.

2. 1. 2. 2. Meçhûl Fiilin Malûm Okunması

Kisâî, Âsım'ın meçhûl okuduğu yirmi fiili malûm yapıda okumuştur.

Örnek 9:

﴿**تَرْجِعُ**﴾ ﴿وَإِلَى اللَّهِ **تُرْجَعُ** الْأُمُورُ﴾ Bakara, 2/210

"Hâlbuki bütün işler tekrar Allah'a döndürülür."

---

[290] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. VIII, s. 225; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. VIII, s. 399.

[291] Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ, C. II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-II, Mısır ty., s. 403; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. XI, s. 178; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. III, s. 288.

[292] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. VI, s. 21; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VIII, s. 166.

[293] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXI, s. 299; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C.II, s. 420.

Âsım "تُرْجَعُ" fiilini nâib-i fâili "الْأُمُور" olacak şekilde meçhûl sîgayla okumuştur. Kisâî ise, bu fiili "تَرْجِعُ" şeklinde malûm formda okumuştur.[294] Kisâî'nin kıraatı doğrultusunda fâil "الْأُمُورُ" kelimesidir ve âyetin anlamı: *"Bütün işler Allah'a döner."* şeklinde olur.[295] Kisâî bu okuyuşuna "الا اِلَى الله تَصِيرُ الْأُمُور" *"Dikkat edin bütün işler sonunda Allah'a döner."* âyetini hüccet olarak kabul etmiştir.[296]

Örnek 10:

﴿يَصْرِفْ﴾ ﴿مَنْ **يُصْرَفْ** عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ﴾ En'âm, 6/16

"O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah onu esirgemiştir."

Âsım "يُصْرَفْ" fiilini meçhûl formda okumuştur. Fiilden önce gelen şart ismi "مَنْ" mübteda hükmündedir. Fiilin nâib-i fâili ise "مَنْ" şart edatına dönen zamîri mustatir "هُوَ" dir. Kisâî bu fiili "يَصْرِفْ" şeklinde malûm yapıda okumuştur.[297] Bu durumda fâil Allah lafzına dönen mustatir zamir "هُوَ" dir. Aynı şekilde Taberî de bu fiilin malûm şekliyle okunmasının daha uygun olacağını belirtmiş, bu görüşünü ise âyetin devamında yer alan "فَقَدْ رَحِمَهُ" ifadesindeki fiilin etken olmasıyla delillendirmiştir. Şâyet birinci fiil edilgen olsaydı "رَحِمَ" fiili de mansûb muttasıl zamir olmaksızın edilgen yapıda olurdu. Dolayısıyla ikinci fiilin etken olması birincisinin de etken olmasının delili olarak öne sürülmüştür. Bu durumda âyetin anlamı: *"Allah kıyamet gününde kimden azabı* ***çevirir, uzaklaştırırsa,*** *onu esirgemiştir."* şeklinde olur.[298]

Örnek 11:

﴿تَخْرُجُونَ﴾ ﴿قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا **تُخْرَجُونَ**﴾ A'râf, 7/25

[294] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 161; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 287-288.

[295] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 237; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. II, Merve Yayınları, İstanbul, 2001, s. 66.

[296] Şûra, 42/43.

[297] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 258; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 397-398.

[298] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. VII, s. 160; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 12; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. III, s. 282; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 339.

"Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız."

Âsım "تُخْرَجُونَ" fiilini nâib-i fâili takdir ederek meçhûl formda okumuştur. Nâib-i fâil ise bu fiile bitişen muttasıl merfû zamirdir. Kisâî bu fiili "تَخْرُجُونَ"şeklinde malûm olarak okumuştur.[299] Bu durumda anlam: *"Oradan **çıkarsınız**."* şeklinde olur. Bu okuyuşun delili ise "ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ"[300] *"Sonra sizi yerden bir tek davetle çağırdığı zaman bir de bakarsınız ki (kabirlerinizden) **çıkıyorsunuz**."* âyetidir.[301]

2. 1. 3. Fiilin Tam Fiil veya Nâkıs Olması

"كَانَ" isim cümlesinin başına gelerek, ismini ref haberini nasb eden nâkıs bir fiil olarak amel ettiği gibi aynı zamanda tam bir fiil olarak da kullanılmaktadır.[302] Kisâî, Âsım'ın nâkıs olarak okuduğu fiili bir yerde tam fiil olarak okumuştur.

Örnek 12:

﴿**تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ**﴾ ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ **تِجَارَةً حَاضِرَةً** تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ﴾ Bakara, 2/282

"Yalnız aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur."

Âsım "تِجَارَةً حَاضِرَةً" ifadesini "تَكُونَ" fiilinin mahzûf takdiri " إلا أن تكون التجارة تجارة" ifadesinin haberi olarak mansûb okumuştur. Kisâî bu ifadeyi " تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ" şeklinde merfû okumuştur.[303] Kisâî, bu okuyuşta "تَكُونَ" fiilini tam bir fiil, "تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ" ifadesini de fâil kabul ederek merfû okumuştur. Kisâî'nin kıraatı

[299] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 350; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. III, s. 24-25.

[300] Rûm, 30/25.

[301] Abdurrahman b. Muhammed Zencele İbn Zur'a, *Huccetu'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Afgani, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, h. 1402/m. 1982, s. 280.

[302] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XIII, s. 363; el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 730; Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye (İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed en-Neccâr), *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, Dâru'd-Da'vet, s. 805; Çörtü, *Nahiv*, s. 126-138; Günday, Şahin, *Nahiv Bilgisi*, s. 227-239.

[303] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 225; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 420-421.

doğrultusunda âyetin anlamı: *"Aranızda çevirdiğiniz **peşin bir ticaretin bulunması** dışında…"* şeklinde olur.[304]

2. 1. 4. Fiil-Fâil Uyumu

Arapça'da fiil cümlesinde fiil ve fâil arasında uyum olması gerekmektedir. Bu uyum, müzekkerlik-müenneslik (cinsiyet), tekillik-ikillik-çoğulluk (sayı) bakımından gerçekleşir. Kıraat imamları da okuyuşlarında fiil-fâil arasındaki bu insicama riâyet etmişlerdir. Bu tür ihtilaflar Arap dili edebiyatının iltifat konusu dâhilinde değerlendirilmektedir.

İltifat, sözlükte "döndürmek, sapmak, çevirmek, alışılmış üslûbun dışına çıkmak"[305] anlamlarına gelir. Terimsel olarak ise, cümlenin anlamını değiştirmemek şartıyla, anlama zenginlik katmak ve ek anlamlar kazandırmak amacıyla, isim ve fiil cümlesi gibi cümle yapıları arasında cümlenin bağlamına göre şahıs zamirlerinde, zaman kiplerinde birinden diğerine geçişin yapıldığı bir sanattır. İltifat sanatının kullanılmasının sebebi, sözü tekdüzelikten çıkarıp renklendirmek, dinleyenin dikkatini canlı tutmak, heyecanını tazelemektir.[306]

Kur'ân'da iltifat sanatıyla ilgili kıraat tevcihlerine sıkça rastlanmaktadır. Gaib (üçüncü şahıs) sîgası içeren bir fiille başlayan âyetin devamının muhatab (ikinci şahıs) sîga ile bitirilmesi iltifat sanatının en tipik örneklerinden birisidir.

Kipler arasında bu tür farklılıklar fâil değiştiğinden doğrudan irâbı ve anlamı etkilemektedir. Bu konu, şahıs kiplerine göre tasnif edilip, her bir kip için örnekler verilerek incelenecektir.

---

[304]ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 303; İbn Zur'a, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 151; ed-De'âs, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm,* C. I, s. 120; Avnullah Enes Ateş, *Bakara Suresindeki Kıraat Farklılıklarının Dilbilimsel Analizi (Mütevâtir ve Meşhûr Kıraatler)*, Gece Kitaplığı, Aralık, 2015, s. 191.

[305] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. II, s. 84; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 743; Necdet Çağıl, "Kur'ân Belâgati ve Fonetiği Yönünden Kıraatler", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002, s. 322.

[306] Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, C. II, byy., 1971, I-IV, s. 902; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 258.

2. 1. 4. 1. Gaib (Üçüncü Şahıs) Kipinin Mütekellim (Birinci Şahıs) Kipinde Okunması

Kisâî, Âsım'ın gaib (üçüncü şahıs) sîgada okuduğu on üç fiili mütekellim (birinci şahıs) kipinde okumuştur.

Örnek 13:

﴿**نَأكُلُ**﴾ ﴿ أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ **يَأْكُلُ** مِنْهَا﴾ Furkân, 25/8

"Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya!"

Âsım "يَأْكُلُ" fiilini gaib kipinde okumuştur. Bu fiilin öncesinde gelen fiiller gaib sîgada geldiği için Âsım bu şekilde okumayı tercih etmiştir. Bu okuyuşta *"yeme"* işi, mustatir "هُوَ" zamiri ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nisbet edilmiştir. Kisâî ise, bu fiili "نَأْكُلُ" şeklinde mütekellim (üçüncü çoğul şahıs) kipinde okumuştur.[307] Kisâî'nin okuyuşunda ise *"yeme"* işi mustatir "نَحْنُ" zamiri ile müşriklere nispet edilmiştir. Bu kelimenin mütekellim kipinde okunmasının sebebi, iltifat sanatıyla müşriklerin büyüklük taslamasına ve aşırı tahakkümüne işaret etmektir. Bu doğrultuda âyetin anlamı: *" ...veya ürününden **bizim yiyeceğimiz** bir bahçesi olsaydı ya!"* şeklinde olur.[308]

2. 1. 4. 2. Mütekellim Kipinin Gaib Kipinde Okunması

Kisâî, Âsım'ın mütekellim kipinde okuduğu on iki fiili gaib sîgada okumuştur.

Örnek 14:

﴿**وَ يَرَى** – **فِرْعَوْنُ- هَامَانُ- جُنُودُهُمَا**﴾ ﴿وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ* وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ **وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا** مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ﴾ Kasas, 28/5, 6

"Biz istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım ve onları

---

[307] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. IV, s. 275; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VI, s. 321 -322; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. V, s. 331.

[308] ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, C. III, 243; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XIX, s. 240; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C.II, s. 263.

(ötekilerin mülküne) mirasçı kılalım. Ve onları o yerde iktidara getirelim de Firavun'a, Haman'a ve onların askerlerine, onlardan (yani ezdikleri zümreden) korktukları şeyi gösterelim."*

Âsım "وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا" ifadesindeki fiili "نُرِيَ" şeklinde mütekellim kipi ve if'âl bâbında, devamındaki kelimeleri de mansûb okumuştur. Fâil "نُرِيَ" fiilinde mustatir olan ve Allah'a delalet eden "نَحْنُ" zamiridir. Nasb okunan ilk isim fiilin birinci mefûlün bihi, diğer iki isim atıf yoluyla birinci mefûlün bih hükmüne tabidir. Devamındaki "مَا" ise ikinci mefûlün bih durumundadır. Bu okuyuş bir önceki âyetin başında "...وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ" ifadesiyle insicam oluşturmaktadır. Kisâî aynı fiili "يَرَى" şeklinde gaib sîgası ve sülâsî bâbında, devamında gelen kelimeleri de merfû okumuştur.[309] Bu okuyuşla, fiilden sonra gelen "Firavun", "يَرَى" fiilinin fâili, diğer iki isim atıf yoluyla fâil hükmüne tabidir. "مَا" da mefûlün bihi olmaktadır.[310] Bu durumda âyetin anlamı "*Ve yeryüzünde onları (ezilenleri) iktidara getirelim de **Firavun, Hâmân ve askerleri**, çekinip durdukları şeyleri (yakında) **görsünler**."* şeklinde değişmektedir.

2. 1. 4. 3. Muhatab (İkinci Şahıs) Kipinin Gaib (Üçüncü Şahıs) Kipinde Okunması

Kisâî, Âsım'ın muhatab (ikinci şahıs) sîgada okuduğu on üç fiili gaib (üçüncü şahıs) kipinde okumuştur.

Örnek 15:

﴿**يَعْبُدُونَ**﴾ ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا **تَعْبُدُونَ** إِلَّا اللَّهَ﴾ Bakara, 2/83

"Biz İsrail oğullarından şöyle söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz."

---

309 Ömer, Mekrem, Mu'cem, C. V, s. 6; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VII, s. 6; Ahmed İsa el-Ma'sarâvî, *el-Kâmilu'l-Mufassal fi'l-Kırââti'l-Erbeati Aşer*, Dârü'l-İmamu'ş-Şâtıbî, Kahire, 2009, s. 386.

310 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XIX, s. 519; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 302; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân,* C. V, s. 572.

Âsım "تَعْبُدُونَ" fiilini muhatab sîgada okumuştur. Çünkü âyette Benî İsrail'den söz alındığı zikredilmektedir. Zira söz alma fiili ise kavil manası içermekte olup, muhatab kipinde gelmesi daha uygun görülmüştür. Âyetin devamında gelen " ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ" *"Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz."* ifadesinde muhatab kipinin kullanılması bu okuyuşun hücceti olarak ileri sürülmüştür. Kisâî bu fiili "يَعْبُدُونَ" şeklinde gaib kipinde okumuştur.[311] Kisâî'nin bu kıraatı tercih etmesinin sebebi, Benî İsrail'in gaib lafzıyla zikredilmiş olmasıdır. Bu kıraatın hücceti, "قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ"[312] *"Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır."* âyetinde kavilden sonra gaib sîganın kullanılmasıdır.[313] Bu durumda âyetin anlamı: *"Biz İsrail oğullarından Allah'tan başkasına kulluk* ***etmesinler*** *diye söz almıştık."* şeklinde olur.

2. 1. 4. 4. Gaib Kipinin Muhatab Kipinde Okunması

Kisâî, Âsım'ın gaib kipinde okuduğu yirmi iki fiili muhatab kipinde okumuştur.

Örnek 16:

Bakara, 2/144 ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا **يَعْمَلُونَ**﴾ ﴿**تَعْمَلُونَ**﴾

"Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir."

Âsım "يَعْمَلُونَ" fiilini gaib sîgada okumuştur. Gaib okuyuşu tercih etme sebebi, bu cümlenin, hemen öncesinde yer alan şu ifadeye " وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ" atfedilmesidir. Kisâî "تَعْمَلُونَ" şeklinde muhatab kipinde okumuştur.[314] Bu okuyuşta hitap, mü'minleredir. Âyette geçen "وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ"

[311] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 78; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 138; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 12.

[312] Enfal, 8/38.

[313] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 150-151; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. II, s. 288; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 54; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. I, s. 132-133.

[314] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 124; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 210; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 22.

ifadesine atfen bu okuyuşu tercih etmiştir.[315] Bu durumda âyetin anlamı: *"Allah,* ***sizin*** *yapıp ettiklerinizden gafil değildir."* şeklinde olur. Bu kıraatta iltifat sanatıyla Allah'ın müminlerin yanında olduğu ve yapıp ettiklerini bildiği ve onları desteklediği vurgusu ön plana çıkmaktadır.

2. 1. 4. 5. Muhatab (İkinci Şahıs) Kipinin Mütekellim (Birinci Şahıs) Kipinde Okunması

Kisâî, Âsım'ın muhatab (ikinci şahıs) sîgada okuduğu iki fiili mütekellim (birinci şahıs) sîgada okumuştur.

Örnek 17:

﴿**عَلِمْتُ**﴾ ﴿قَالَ لَقَدْ **عَلِمْتَ** مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ﴾ İsrâ, 17/102

Mûsâ ise, "İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir."

Âsım "عَلِمْتَ" fiilini muhatab kipinde okumuştur. Bu kıraata göre "Musa, Firavun'un Allah'ın, yerin ve göğün Rabbi olduğunu bildiğini ama inatçılığı ve zalimliğinden dolayı bunu inkâr ettiğini" vurgulamaktadır. Kisâî "عَلِمْتُ" şeklinde mütekellim kipinde okumuştur.[316] Bu okuyuşa göre, sözü söyleyen Musa (a.s.) olur. Hz. Musa, Firavun'a *"Gerçekten iyi* ***biliyorum ki****, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir."* demiş olmaktadır. Ferrâ tefsirinde Hz. Ali'nin bu fiili mütekellim kipinde okuduğunu nakletmiştir.[317]

2. 2. Nahiv Açısından İsimlerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde Kisâî'nin kıraatında yer alan isimlerdeki farklılıklar nahiv açısından değerlendirilecektir.

---

[315]ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 189-190; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. III, s. 184; İbn Zur'a, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 117.

[316] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 340; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. V, s. 128-129; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 292.

[317] ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 636; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVII, s. 568; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 132; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. IV, s. 419.

İsim, zamana bağlı olmadan kendi başına bir mânâsı olan kelimedir.[318] Burada isimler cümlede kendilerine yüklenen görev ve işlevleri bakımından değerlendirilecektir. Zira kurrâ, isimlerin merfû, mansûb veya mecrûr, izâfetli ya da yalın, takdîm veya tehîrli okunması konusunda da ihtilafa düşmüştür. Kisâî'nin kıraatındaki bu farklılıklar aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilebilir.

2. 2. 1. İsmin Ref veya Nasb Olması

Kisâî, Âsım'ın mansûb okuduğu on iki ismi merfû, merfû okuduğu dört ismi mansûb okumuştur.

Örnek 18:

﴿وَصِيَّـةً﴾ ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا **وَصِيَّةً** لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾ Bakara, 2/240

"İçinizden ölüp geriye eşler bırakan (erkek) ler, eşlerinin (evlerinden) çıkarılmadan bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."

Âsım "وَصِيَّةً" kelimesini mansûb okumuştur. Bu okuyuşta âyete mahzûf takdiri bir "فَلْيُوصُوا" fiilinin mefûlü mutlakı olarak "وَصِيّةً" lafzını mansûb okunmuştur. İbn Mesûd'un âyeti bu şekilde okuması hüccet kabul edilmiştir. Kisâî "وَصِيَّةٌ" şeklinde merfû okumuştur.[319] Merfû okunmasıyla ilgili iki hüccet ileri sürülmüştür;

a) "وصِيَّةٌ" cümle başında olduğundan mübteda, "لِأَزْوَاجِهِمْ" kelimesi ise haber olarak kabul edilmiştir.

b) "وَصِيَّةٌ" lafzı, mukaddem mübteda, haberi ise mahzûf "عَلَيْهِمْ" ifadesidir. Bu durumda ise ibare "فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ" şeklinde olur. Bu durumda âyetin anlamı: *"İçinizden ölüp geriye eşler **bırakan (erkek) le**rin, eşlerinin (evlerinden) çıkarılmadan bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını **vasiyet etmeleri** gerekir."*[320] şeklinde olur.

---

[318]Çörtü, *Sarf*, s. 81-88; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 27; Akdağ *Arap Dili*, s. 33; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 63.

[319] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 186; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 338-340; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 39.

[320] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 270; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. V, s. 251; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 156; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. I, s. 313.

2. 2. 2. İsmin Ref veya Cer Olması

Kisâî, Âsım'ın merfû okuduğu on ismi mecrûr, mecrûr okuduğu üç ismi merfû okumuştur.

Örnek 19:

﴿أَلِيمٍ﴾ ﴿ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ﴾ Sebe', 34/5

"Âyetlerimizi geçersiz kılmak için yarışırcasına çaba harcayanlar var ya; işte onlar için elem dolu çok kötü bir azap vardır."

Âsım "أَلِيمٌ" kelimesini "عَذَابٌ" kelimesinin sıfatı olarak merfû okumuştur. Çünkü sıfat mevsûfuna irâb yönünden uyar. Kisâî bu kelimeyi "أَلِيمٍ" şeklinde "رِجْزٍ" kelimesinin sıfatı yaparak mecrûr okumuştur.[321] "رِجْزٍ" ise "سُوءُ الْعَذَابِ" anlamındadır.[322] Bu durumda âyetin anlamı: "***Acı verici kötülükten bir azap*** vardır." şeklinde olur.

2. 2. 2. 1. Mansûb İsmin Mecrûr Yapılması

Kisâî, Âsım'ın mansûb okuduğu dört ismi mecrûr okumuştur.

Örnek 20:

﴿وَالْكُفَّارِ﴾ ﴿لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ **وَالْكُفَّارَ** أَوْلِيَاءَ ﴾ Mâide, 5/57

"Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin."

Âsım "وَالْكُفَّارَ" kelimesini "الَّذِينَ اتَّخَذُوا" ifadesine atfen mansûb okumuştur. Kisâî ise, "مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ" ifadesine atfen mecrûr okumuştur.[323] Bu okuyuşa göre âyetin yapısı "من الذين أوتوا الكتاب من قبلكم ومن الكفارِ أولياءَ" şeklinde değerlendirilebilir.

---

[321] Ömer, Mekrem, Mu'cem, C. V, s. 143; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VII, s. 333; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 428; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. VI, s. 214.

[322]Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XX, s. 351; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 351.

[323] Ömer, Mekrem, Mu'cem, C. II, s. 220; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 297-298; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 117; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 255.

Übeyy b. Ka'b'ın "من قبلكم وَالْكُفَّارِ" şeklinde okuması bu okuyuşun hüccetidir.[324]

2. 2. 2. 2. İsmin İzâfetli veya İzâfetsiz (Yalın) Olması

Kisâî, Âsım'ın izâfetli okuduğu iki ismi izâfetsiz, izâfetsiz okuduğu dört ismi izâfetli okumuştur.

Örnek 21:

﴿**كُلّ**﴾ ﴿قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ **كُلٍّ** زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ Hûd, 11/40

"Nuh'a dedik ki: "Her şeyden birer çifti gemiye yükle."

Âsım "كُلٍّ" kelimesini izâfetsiz olarak tenvinli okumuştur. Bu okuyuşta "زَوْجَيْنِ" lafzı mefûlün bih, "اثْنَيْنِ" de te'kîdi olur. Kisâî bu ifadeyi izâfetli dolayısıyla tenvinsiz okuyarak, "زَوْجَيْنِ" lafzını muzâfun ileyhi yapmış, "اثْنَيْنِ" kelimesini de mefûl olarak mansûb okumuştur.[325] Bu kıraatta âyetin anlamı şöyle olur: " فَاحْمِلْ اِثْنَيْنِ مِنْ كُلّ زَوْج" *"**Her çiftten iki adet** yükle."*[326]

2. 2. 2. 3. İsmin Takdîm ya da Tehîr Edilmesi

Cümle içerisindeki önemine vurgu amaçlı bir unsur bir diğer unsura takdîm edilebilir. Böylelikle takdîm edilen isme vurgu yapılarak muhatabın dikkati çekilmiş olur. Kurrâ kıraatlarında takdîm-tehîr olgusuna dikkat etmişlerdir.[327]

Kisâî'nin kıraatında bir yerde nâkıs fiilin isminin haberine takdîm edildiği görülmektedir. Kûfe nahiv ekolü, kâne ve benzerlerinin haberinde isme râci olan bir zamir olması nedeniyle, isme takdîmini caiz görmemişlerdir. Basra ekolü ise, haberin mübtedânın önüne geçmesine kıyasla kâne ve benzerlerinin de haberinin isminin

---

[324]ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 606; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. X, s. 431; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 313.

[325] Ömer, Mekrem, Mu'cem, C. III, s. 110; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. IV, s. 50; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 226; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. III, s. 424.

[326] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XV, s. 324; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 14; ed-De'âs, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm,* C. II, s. 56.

[327]Halil İbrahim Kaçar, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu (Takdîm-Te'hîr)*, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 24-25.

önüne geçirilmesine cevâz vermişlerdir.[328]

Örnek 22:

﴿**البِرُّ**﴾ ﴿**لَيْسَ الْبِرَّ** أَنْ تُوَلّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾ Bakara, 2/177

" Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir."

Âsım "لَيْسَ الْبِرَّ" ifadesindeki "الْبِرَّ" kelimesini mansûb okumuştur. Bu kıraata göre, "الْبِرَّ" ifadesi "لَيْسَ" fiilinin öne geçmiş (mukaddem) haberi, "أَنْ تُوَلُّوا" lafzı da tehîr edilmiş ismi olur. Kisâî bu ifadedeki "الْبِرُّ" kelimesini merfû okumuştur.[329] Kisâî, bu kelimeyi "لَيْسَ" fiilinin ismi kabul ederek merfû, "أَنْ تُوَلُّوا" ifadesini de haberi olarak mahallen mansûb okumuştur.[330] Bu kıraata göre âyetin anlamı: *"**İyilik**, yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz **değildir**."* şeklinde olur.

2. 3. Nahiv Açısından Harflerin/Edatların Değerlendirilmesi

Önceki bölümlerde kelimenin isim ve fiil yapısı üzerinde durulmuş, bu bölümde ise kelimenin üçüncü kısmı olan harf/edat türü ele alınacaktır. Harften kastedilen alfabedeki her bir gösterge değil, Arapça'da yalnız başına bir anlam ifade etmeyen ancak isim ve fiillerle beraber bulunduğunda bir anlam ifade eden edatlardır.[331] Kisâî, kıraatında nahiv açısından kimi harflere işlerlik kazandırırken bazen de amel ettirmediği görülmektedir. Bunu da elbet bir nakle dayalı yapıyor olmalıdır. Ayrıca Kisâî'nin, dilci olması hasebiyle bu nakilleri Arap dil kaideleriyle desteklediği düşünülmektedir. Aşağıda edatlar, nevâsıhtan inne ve benzerleri başta olmak üzere sırasıyla ele alınacaktır.

Nevâsıh ise, isim cümlesinin başına gelip, mübtedanın ve haberin irâbını değiştiren fiil ve harflere denir. Nevâsıhtan olan "إِنَّ" ve benzerlerine "الْحُرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ" *"fiile benzeyen harfler"* de denir. Bu harfler/edatlar, isim cümlesinin

[328]Kaçar, *Arap Dilinde*, s. 71-72.

[329] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 137; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 239-243; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 27.

[330]ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 203; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. III, s. 337; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 103.

[331] Ğalâyinî, *Câmiu'd-Durus*, s. 25; Çörtü, *Sarf*, s. 91-92; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 27; Akdağ *Arap Dili*, s. 34.

mübtedasını merfû iken mansûb yaparlar, haberi de merfû olarak kalır. Başka bir deyişle isimlerini nasb haberlerini ref ederler. Bunlar, "اِنَّ، أَنَّ، كَأَنَّ، لَكِنَّ، لَيْتَ، لَعَلَّ" olmak üzere altı tanedir.[332] Kisâî'nin kıraatında bu edatlardan "لَكِنَّ" "اِنَّ" "أَنَّ" ile ilgili farklılıklar görülmektedir. Bu yüzden sadece bu üç edat sırasıyla değerlendirilecektir.

2. 3. 1. "اِنَّ" nin "أَنَّ", "أَنَّ" nin "اِنَّ" Olarak Okunması

Nevâsıh edatlarından inne ve enne te'kîd edatı olarak kullanılmakla birlikte inne çoğunlukla cümle başında gelirken ennenin cümle ortasında kullanıldığı bilinmektedir. Cümle başında, "حَيْثُ" dan ve "اِذْ" den sonra, sıla cümlesinin, yeminin cevabının, hâl cümlesinin, sıfat cümlesinin başında gelmesi halinde "اِنَّ" okunur. Fâil, nâib-i fâil, mefûl, cer konumunda "أَنَّ" okunur.[333] Kisâî, Âsım'ın inne okuduğu edatı dört yerde enne, enne okuduğu edatı ise altı yerde inne okumuştur.

Örnek 23:

Âl-i İmrân, 3/19 ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ ﴿اَنَّ﴾

"Kuşkusuz Allah katında din İslam'dır."

Âsım "إِنَّ الدِّينَ" ifadesini yeni bir cümleyle (isti'naf cümlesi) başladığını düşünmesinden dolayı "إِنَّ" nin kesrasıyla okumuştur. Kisâî ise, bu edatı "اَنَّ" şeklinde fethayla okumuştur.[334] Bir önceki âyette zikredilen "شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ"âyetindeki "أَنَّهُ" ifadesi fetha olarak gelmiştir. Kisâî'nin "إِنَّ الدِّينَ" ifadesindeki inneyi fethalı okumasının sebebi bu ifadeyi bir önceki âyetteki "أَنَّهُ" diye başlayan ifadenin bedeli olarak görmesindendir. Bu durumda âyetin anlamı: *"Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına ve Allah katında tek dinin İslam* ***olduğuna*** *şahitlik etmiştir."* şeklinde

[332] Ali Tevfik Hamed, Yusuf Cemîl ez-Za'bî, *Mu'cemu'l-Vâfî fî Edevâti'n-Nahvi'l-Arabî*, 2. b, Dâru'l-Emel, Ürdün, h. 1414/ m. 1993, s. 81-86; Günday, Şahin, *Nahiv Bilgisi,* s. 561-582.

[333] Hamed, ez-Za'bî, *Mu'cemu'l-Vâfî*, s. 81-86; Günday, Şahin, *Nahiv Bilgisi*, s. 561- 582; Akdağ, *Arap Dili*, s. 352-360; Akdağ, *Arap Dili*, s. 350-351; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 5. b., Tekin Kitabevi, Konya, 1999, s. 100-108.

[334] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 15; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 463; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 52.

olur.[335]

Örnek 24:

﴿إِنَّ﴾ ﴿ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ Âl-i İmrân, 3/171

"(Şehitler) Allah'ın nimetine, keremine ve Allah'ın, mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler."

Âsım "أَنَّ اللَّهَ" ifadesini "بِنِعْمَةٍ" ve "فَضْلٍ" lafızlarına atfettiğinden dolayı fethalı okumuştur. Kisâî ise, bu lafzı "اِنَّ" şeklinde elifin kesrasıyla okumuştur.[336] Çünkü bu lafzı yeni bir cümlenin başlangıcı olarak kabul etmiştir. İbn Mes'ûd'un " والله لا يضيع"şeklindeki okuyuşu bu kıraatın hücceti olarak kabul edilmektedir.[337] Bu durumda âyetin anlamı: *"(Şehitler) Allah'ın nimetine, keremine sevinirler. Zira **Allah**, mü'minlerin ecrini **zayi etmez**."* şeklinde olur.

2. 3. 1. 1. "اِنْ" Muhaffefenin "اِنَّ" Olarak Okunması

İsmini nasb haberini ref eden innenin ismi tesniye olduğunda mansûbluğu "ye" ile yapılır.[338] Ancak tesniyenin bu şekilde irâb edilmesiyle ilgili lehçeler arasındaki farklılığın kıraatlar arasında da farklılıklara yol açtığını söylemek mümkündür. Kisâî, Âsım'ın in muhaffefe edatı ile okuduğu bir yeri inne şeklinde okumuştur.

Örnek 25:

﴿إِنَّ﴾ ﴿قَالُوا إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ﴾ Tâhâ, 20/63

" Dediler ki: "Bunlar iki büyücüden başka bir şey değil."

Âsım "إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ" ifadesini "إِنْ" şeklinde "اِنَّ" den tahfif etmiş böylece âmillikten düşürmüş ve "هَذَانِ" kelimesini merfû okumuştur. Kisâî ise, bu ifadeyi "اِنَّ"

[335]ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 322; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. I, s. 410.

[336] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 84; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 621-622; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 72.

[337] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 347; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. I, s. 576.

[338] Günday, Şahin, *Nahiv Bilgisi*, s. 251-263; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 170-174; Akdağ, *Arap Dili*, s. 349-365.

şeklinde şeddeli, ismini "هَذَيْنِ" olması beklenirken "هَذَانِ" şeklinde merfû okumuştur.[339]

Ferrâ'nın belirttiğine göre Kinâne, Rebîa'nın bazı kolları, Bekr b. Vâil, Hemdân vb. kabileler tesniye isimleri nasb, cer ve ref halinde her zaman elif ile irâb yapmışlardır.[340] Taberî bu duruma Arap şiirinden örnek vererek delil sunmuştur:

"فاَطْرَقَ اِطْرَاقَ الشُجَاعِ وَ لَوْ رَأَى – مَسَاغًا لِنَابَاهِ الشُجَاعُ لَصَمَّمَا"

"Cesur bir kimse gibi başını uzattı. O kimse eğer dişlerini geçirebileceği bir yer görse, hemen ısırırdı."

Altı çizili tesniye kelime harfi cerden dolayı "ye'li olması gerekirken "elif'li gelmiştir. Arap dilinde kullanılan böyle bir irâb şeklinin varlığı Kisâî'nin kıraatına delil teşkil etmektedir.[341]

2. 3. 1. 2. "أَنَّ" nin "أَنْ" Şeklinde Muhaffef Olarak Okunması

İsim cümlesinin başına gelip ismini nasb haberini ref eden edatlardan birisi olan "أَنَّ" nin "أَنْ" şeklinde tahfif edilmesi caiz görülmüştür. Bu durumda başına geldiği isim cümlesinin irâbını etkilemeyip fiil cümlesinin başına da gelebilirler.[342] Kisâî, Âsım'ın enne okuduğu edatı bir yerde en şeklinde okumuştur.

Örnek 26:

﴿اَنَّ لَعْنَةَ﴾ ﴿فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ **أَنْ لَعْنَةَ** اللَّهِ عَلَى الظّالِمِينَ﴾ A'râf, 7/44

"Ve aralarından bir duyurucu, "Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun!" diye seslenir."

[339] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. IV, s. 90; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. V, s. 448-453; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 315.

[340] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 284; Necattin Hanay, "Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2015, s. 191-193.

[341] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVIII, s. 328; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. V, s. 475; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. III, s. 66.

[342] Çörtü, *Nahiv*, s. 163; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 173; Akdağ, *Arap Dili*, s. 350-351; Akdağ, *Edatlar*, s. 96.

Âsım "أَنْ لَعْنَةُ" ifadesindeki "أَنْ" i muhaffefe olarak ve "لَعْنَةُ" kelimesini amel etmeyecek şekilde merfû okumuştur. Kisâî ise, bu ifadedeki "أَنْ" harfini şeddeli okumuştur.[343] Dolayısıyla "لَعْنَةَ" kelimesini bu edatın ismi yaparak mansûb okumuştur. Her iki okuyuş arasında belirgin bir anlam farklılığından söz edilemez.[344]

2. 3. 1. 3. "اَنْ" Masdariyyenin "اَنَّ" den Muhaffef Olarak Okunması

Yukarıdaki kısımda "اَنَّ" nin "أَنْ" şeklinde muhaffef okunması ele alınmıştır. Burada Âsım'ın "انْ" masdariyye olarak okuduğunu Kisâî'nin "enne" nin muhhaffefi olarak "en" şeklinde okuması örneklendirilerek açıklanmaktadır. Kisâî, Âsım'ın en masdariyye okuduğu edatı bir yerde enneden muhaffef olarak okumuştur.

Örnek 27:

﴿تَكُونُ﴾ ﴿وَحَسِبُوا أَلَّا **تَكُونَ** فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا﴾ Mâide, 5/71

"Bir fitne kopmayacak sandılar, kör oldular, sağır kesildiler."

Âsım "أَلَّا تَكُونَ" ifadesindeki "أَنْ" edatını masdariyye olarak düşünmüş, fiili de bu yüzden "تَكُونَ" şeklinde mansûb okumuştur. Kisâî ise, bu ifadeyi "تَكُونُ" şeklinde ref ile okumuştur.[345] Merfû okumasının sebebi, "أَنْ" in "أَنَّ" edatının muhaffefi olarak değerlendirilmesidir. Böyle düşünüldüğünde ifadenin aslı " أَنَّهُ لاَ تَكُونُ فِتْنَةٌ" şeklinde olur. Ancak "أَنَّ" tahfif edilmiş ve zamîru'ş-şe'n de düşürülmüştür.[346] Burada Kisâî'nin kıraatında zamîru'ş-şe'nden dolayı Âsım'ın kıraatına göre vurgulu olmakla birlikte bunun Türkçe'ye aktarılması zordur. Türkçe açısından her iki okuyuşta da anlamda açık bir farklılık oluşmamaktadır.

---

[343] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 363; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. III, s. 58-59; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 156.

[344] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 100; ed- Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 557.

[345] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 231; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 323-324; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 120.

[346] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 618; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 271; Mustafa İzci, "el-Mâide Sûresi'nin Kırâat Açısından İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1996, s. 88.

2. 3. 1. 4. "اَنْ" Edatının "اِنْ" Şartiyye Olarak Okunması

"أَنْ" edatı, muzârî fiilin başına gelerek onu irâb bakımından nasb eder. Mâzî veya emir fiilin başına geldiğinde ise, mebnî olduklarından, onların irâbına etki etmez. Kendisinden sonra gelen fiilin zamanı ne olursa olsun onu mastara çevirir. " اَلْغِيبَةُ أَنْ تَذْكُرَ اَخَاكَ (ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ" *(Gıybet, kardeşini, kendisinin hoşlanmadığı bir şey ile anmandır.)* misalinde olduğu gibi.[347]

"اِنْ" şart edatı, bir eylemin gerçekleşmesini belirli bir şarta bağlayan, cezm eden şart edatlarından biridir. Şart edatlarından sonra birincisi şart, ikincisi cevap cümlesi olmak üzere iki cümle gelir. İkinci cümlede bildirilen durum veya eylemin gerçekleşmesi birinci cümledeki koşula bağlıdır.

Kisâî, bir yerde "أَنْ" i masdariyyeyi "اِنْ" i şartiyye olarak okumuştur.

Örnek 28:

﴿اِنْ﴾ ﴿ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا **أَنْ** كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ﴾ Zuhruf, 43/5

"Siz, kıymet bilmez bir topluluksunuz diye biz de sizi Kur'ân'la uyarmaktan vaz mı geçelim?"

Âsım "أَنْ كُنْتُمْ" ifadesini "أَنْ" harfinin elifiyle masdariyye olarak okumuştur. Bu kıraata göre âyet, "لِأَنْ كُنْتُمْ" (oldunuz diye) şeklinde takdir edilip geçmiş zaman kastedilir. Kisâî ise, bu ifadeyi "اِنْ" şeklinde elifin kesrasıyla okumuştur.[348] Başka bir ifadeyle masdariyye değil de şartiyye olarak okumuştur. Bu durumda anlam istikbale yöneliktir ve âyetin anlamı şöyle olur: *"Şâyet siz haddi aşan kimseler **olacaksanız**, sizi Kur'ân'la uyarmaktan vaz mı geçeceğiz?"* Bu şekilde okunmasının hücceti olarak da "فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى أَثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا" âyeti[349] *"Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helak*

[347] Günday, Şahin, *Nahiv Dilbilgisi*, s. 99-104; Akdağ, *Arap Dili*, s. 466-469; Hüseyin Yazıcı, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40; Hüseyin Günday, Şener Şahin, *Arapça 'da Bağlaçlar*, 3. b., Emin Yayınları, Bursa, 2013, s. 131-141.

[348] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. VI, s. 101; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VIII, s. 348-349; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 489.

[349] Kehf, 18/6.

edeceksin." kabul edilmiştir.[350]

2. 3. 1. 5. "لَكِنْ" Edatının Okunuşu

Arapça'da nevâsıh olarak adlandırılan edatlardan biri de "لَكِنْ" dir. " لَكِنَّ " "ama, fakat, lâkin, ancak, ne var ki, şu kadar var ki, mâmâfih" gibi anlamlara gelir. İstidrâk harfidir. İstidrâk, "düzeltme, doğrultma, yanlış anlamayı önleme, eksikliği giderme, tashih etme" demektir. Mesela; "خَالِدٌ غَنِيٌّ لَكِنَّهُ بَخِيلٌ" *(Hâlid zengindir, fakat o, cimridir.)* ifadesinde Hâlid ile ilgili olumlu bir nitelik belirtilmiş aynı zamanda fakat/lakin edatıyla düzeltme yapılarak olumsuz bir vasıf yüklenmiştir.

"لَكِنَّ" edatı tahfif edildiğinde amelden düşerek hem isim hem de fiil cümlesinin başına gelir, ayrıca önüne (و) getirilir.[351] Kisâî, Âsım'ın lakinne şeklinde okuduğu edatı üç yerde lakin şeklinde olarak okumuştur.

Örnek 29:

﴿وَلَكِنِ الشَّيَاطِينُ﴾ ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ **وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ** كَفَرُوا﴾ Bakara, 2/102

"Gerçek şu ki Süleyman küfre girmedi, fakat şeytanlar kâfir oldular."

Âsım "لَكِنَّ" edatını ismini nasb haberini ref eden edatlardan olması hasebiyle şeddeli ve amel ettirerek okumuştur. "لَكِنَّ" nin ismi mansûb halde "الشَّيَاطِينَ" haberi ise mahallen merfû halde "كَفَرُوا" cümlesidir. Kisâî ise, bu ifadeyi " وَلَكِنِ الشَّيَاطِينُ" şeklinde "لَكِنَّ" nin tahfifi ile okumuştur.[352] Kisâî tahfif ile okuduğundan "لَكِنَّ" amel etmemiş ve bu yüzden " الشَّيَاطِينَ" mansûbluğunu yitirmiş, mübteda olarak merfû olmuştur. Bu iki okuyuş arasında belirgin bir anlam farklılığından bahsedilemez.[353]

---

[350] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. III, s. 27; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXI, s. 568; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. VIII, s. 61-62.

[351] Günday, Şahin, *Nahiv Bilgisi*, s. 251-263; Çörtü, *Nahiv*, s. 153-168; Akdağ, *Edatlar*, 5. s. 367-369; Yazıcı, *Bağlaçlar*, s. 305-308.

[352]Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 94; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 164; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 16.

[353]el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 64; ed-Dervîş, *İrâbu'l-Kur'ân*, C. I, s. 149.

2. 3. 2. "أَلاَّ" Edatının "أَلاَ" Olarak Tenbîh Edatı Şeklinde Okunması

"أَلاَّ" edatının iki şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Birincisi tek kelime halinde olan edatın bu şekli devamlı fiillerden önce gelir ve muzârî fiilin başına gelirse teşvik anlamı ifade eder. İkincisi bir nasb edatı olan "أَنْ" ile nefî veya nehiy edatı olan "لا" harfinin birleşiminden oluşan türüdür.[354]

"أَلاَ" edatının cümle içinde üç türü vardır. Bunlardan birincisi başlangıç (istiftah), tenbîh edatı olan "أَلاَ" dır. Konuşmacı dinleyenlerin dikkatini çekmek, onları uyarmak ve söylediği sözün önemli olduğunu belirtmek için, konuşmasına bu edatla başlar. Bu yüzden bu edata "istiftah" ve "tenbîh" edatı adı verilmiştir. Bulunduğu cümlede başka bir görevi yoktur. "Dikkat edin, iyi bilin, bakın, hey!" anlamlarına gelir. İkincisi bir soru edatı olan hemze ile, nefi cins "لاَ" sının bileşiminden oluşur. Üçüncüsü soru edatı hemze ile, nefi cins "لاَ" sı dışında herhangi bir "لاَ" dan oluşan türüdür.[355]

Örnek 30:

﴿أَلاَ﴾ ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ * **أَلَّا يَسْجُدُوا** لِلَّهِ﴾ Neml, 27/24-25

*"Secde etmesinler diye, *şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar."*

Âsım "أَلَّا يَسْجُدُوا" ifadesini "أَلَّا" şeklinde şeddeli okumuştur. Bu edat "أَنْ" masdariyye ve nasb, la en-nâfiye (olumsuzluk) den meydana gelmektedir. "أَلَّا يَسْجُدُوا" ifadesi bir önceki âyette geçen "أَعْمَالَهُمْ" un bedeli olarak görülmüştür.[356] Ayrıca bu ifadeden önce mahzûf lâmu't-ta'lîl (sebep bildiren lam) takdir edilerek ifadenin " لِئَلاَّ

[354] Hamed, ez-Za'bî, *Mu'cemu'l-Vâfî*, s. 58; Günday, Şahin, *Arapça'da Bağlaçlar*, s. 131; Akdağ, *Edatlar*, s. 67-68; Yazıcı, *Bağlaçlar*, s. 19.

[355] Hamed, ez-Za'bî, *Mu'cemu'l-Vâfî*, s. 53-54; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XV, s. 434; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 24; Akdağ, *Edatlar*, s. 58-59; Yazıcı, *Bağlaçlar*, s. 18.

[356] ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. V, s. 505-506.

يَسْجُدُوا " şeklinde olduğu da ifade edilmektedir.[357]

Kisâî ise, bu edatı "أَلاَ" şeklinde "lam" ın tahfifi ile okumuştur.[358] Bu durumda edatın başına geldiği fiile herhangi bir etkisi olmayan ibtidaiyye ve tenbîh edatı olduğu öngörülmüş olur. Ferrâ'nın ifade ettiğine göre "أَلَا يَسْجُدُوا" ifadesi " أَلاَ يَا هَؤُلاَءِ اسْجُدُوا لِلَّهِ" anlamındadır. Bu durumda âyetin anlamı: *"**Dikkat ediniz!** Ey insanlar, Allah'a secde ediniz."*[359] şeklinde olur.

2. 3. 3. "رُبَمَا" Edatının "رُبَّمَا" Şeklinde Okunması

"رُبّ" "Belki, olur, nice, bazen" anlamlarında kullanılan bir cer harfidir. Kendisinden sonraki ismi mecrûr yapar. Bu edatın sonuna "مَا" i kâffe gelerek "رُبَّمَا" şekline dönüşebilir. Edat bu durumda hareke etkisini kaybettiğinden isim ve fiil gözetmeksizin her ikisinden önce gelebilir. Bu kelimenin "رُبَمَا" şeklinde muhaffef kullanımı da vardır. Tahfif ile okunması anlamda bir değişikliğe sebep olmaz.[360] Kisâî, Âsım'ın "رُبَمَا" şeklinde okuduğu edatı bir yerde "رُبَّمَا" şeklinde okumuştur.

Örnek 31:

﴿رُبَّمَا﴾ ﴿رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ Hicr, 15/2

"Bir zaman gelir ki, nankörlük edenler: "Keşke Müslüman olsaydılar! diye arzu ederler."

Âsım "رُبَمَا" lafzını tahfif ile okumuştur. Bu da kelimenin iki kullanımından biridir. Kisâî bu lafzı "رُبَّمَا" şeklinde şeddeli okumuştur.[361] Kelimenin aslı şeddeli

---

[357] en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. III, s. 141; Daha geniş bilgi için bkz. Çağıl, "Kur'ân Belâgati", s. 291-293; Hanay, "Kur'ân Tefsirinde", s. 229-232.

[358]Ömer, Mekrem, Mu'cem, C. IV, s. 346; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VI, s. 504-506; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 379; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. V, s. 501-502.

[359]ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* C. III, s. 332; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XIX, s. 448; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 290.

[360] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. I, s. 408; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 851; Akdağ, *Edatlar*, s. 236; Yazıcı, *Bağlaçlar*, s. 142; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015, s. 341.

[361] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 249; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. IV, s. 532-533; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 262.

olduğundan Kisâî, bu şekilde kullanmıştır.[362] Her iki okuyuşta anlam aynıdır.

2. 3. 4. "غَيْرُ" İstisnâ Edatının "غَيْرَ" ya da "غَيْرِ" Şeklinde Okunması

"غَيْرُ" istisnâ edatlarından biridir. İstisnâ kurallarına göre "غَيْرُ" dan sonraki müstesnanın alması gereken irâbı -müstesnâ muzâfun ileyh olacağından- "غَيْرُ" alır. Nekra bir isimden sonra gelirse sıfat, belirli bir isimden sonra gelirse hâl olur.[363]

2. 3. 4. 1. "غَيْرُ" Edatının Mansûb Okunması

Kisâî "غَيْرُ" edatını Âsım'ın merfû okuduğu bir yerde mansûb olarak okumuştur.

Örnek 32:

﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **غَيْرُ** أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ﴾ Nisâ,4/95 ﴿**غَيْرَ**﴾

"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar."

Âsım "غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ" ifadesindeki "غَيْرُ" kelimesini merfû okumuştur. Zira "غَيْرُ" edatı "الْقَاعِدُونَ" nin bedeli olarak görüldüğünde merfû olur. Ancak Zemahşerî "غَيْرُ" yu kendisinden önce nekra bir isim olmadığı halde nahve aykırı olarak "الْقَاعِدُونَ" nin sıfatı şeklinde değerlendirmiştir. Kisâî ise, bu edatı "غَيْرَ" şeklinde mansûb okumuştur.[364] Bu kıraatının sebebi, "غَيْرَ" istisnâ edatını "الْقَاعِدُونَ" nin istisnâsı ya da hâli olarak mansûb okumasıdır. Bu doğrultuda âyetin anlamı: "لاَ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ اِلاَّ أُولِي الضَّرَرِ فَاِنَّهُمْ يُسَاوُونَ" *"Özrü olmaksızın cihattan geri kalıp oturanlar mücahidlerle denk değildir.* ***Ancak özürlü olanlar mücahidlerle denktir****."*[365] şeklinde olur.

---

[362] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 519; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVII, s. 60-61

[363] Hamed, ez-Za'bî, *Mu'cemu'l-Vâfî*, s. 213-215; Akdağ, *Edatlar,* s. 294-295;

[364] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 155; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 134-135; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 94.

[365] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IX, s. 87; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 283; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 515; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, C. III, s. 400; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 91.

2. 3. 4. 2. "غَيْرُ" Edatının Mecrûr Okunması

Kisâî "غَيْرُ" edatını Âsım'ın merfû okuduğu on yerde mecrûr olarak okumuştur.

Örnek 33:

﴿غَيْرِهِ﴾ ﴿فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ A'râf, 7/59

"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."

Âsım "غَيْرُهُ" lafzını "إِلَهٍ" kelimesinin mahallen sıfatı olarak merfû okumuştur. "إِلَهٍ" kelimesi ise mahallen muahhar mübtedadır. "مِنْ" ise zaid harfi cer hükmündedir. Bu kıraatın hücceti, "وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ"[366] *"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."* âyetidir.[367] Kisâî ise, bu kelimeyi "غَيْرِهِ" şeklinde mecrûr okumuştur.[368] Kisâî bu edatı "إِلَهٍ" kelimesinin lafzî sıfatı veya ondan bedel olduğu için mecrûr okumuştur.[369] Her iki kıraatta da aslında "غَيْرُ" "إِلَهٍ" in sıfatı olarak görülmüştür. Âsım mahallen sıfat olarak görürken Kisâî lafzen sıfatı olarak değerlendirmiştir. Âyetin anlamı her iki durumda da aynıdır.

2. 3. 5. "لَمَّا" Edatının "لَمَا" veya "لِمَا" Şeklinde Okunması

"لَمَّا" edatı mâzî fiilden önce gelen, "-dığı zaman, -dığında, yapınca" anlamlarını taşıyan, cezmetmeyen şart edatıdır. Hem şart hem cevap fiili mâzî olmalıdır. Muzârî fiilden önce geldiğinde fiilin anlamını geniş zamandan geçmiş zamana çeviren, cezmeden ve olumsuz anlam katan edattır. "لَمَّا يَكْتُبْ" *(Henüz yazmadı.)* misalinde olduğu gibi...[370]

---

[366] Âl-i İmran, 3/62.

[367] Ahmed b. Muhammed b. Abdi'l-Ğani ed-Dimyâtî, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbeati'l-Aşer*, Matbaayı Amire, İstanbul, m. 1285/h. 1865, s. 269; Mehmet Adıgüzel, "Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1998, s. 210.

[368] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C, II, s. 375; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. III, s. 82-83; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 158; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 569.

[369] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 106; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XII, s. 498; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 382.

[370] Hamed, ez-Za'bî, *Mu'cemu'l-Vâfî*, s. 286-287; Akdağ, *Edatlar*, s. 377-378.

“لِمَا” ise “-dığından, -dığından dolayı, -dığı için” anlamlarına gelir. “لِ” sebep bildiren harfi cer, “مَا” ise mevsûliyye “ma”sıdır.[371]

2. 3. 5. 1. “لَمَّا” Edatının “لَمَا” Şeklinde Okunması

“لَمَّا” edatı mâzî fiilden önce gelen, “-dığı zaman, -dığında, yapınca” anlamlarını taşıyan, cezmetmeyen şart edatıdır. Hem şart hem cevap fiili mâzî olmalıdır.[372] Kisâî, Âsım’ın “لَمَّا” şeklinde okuduğu edatı dört yerde “لَمَا” olarak okumuştur.

Örnek 34:

﴿لَمَا﴾ ﴿وَإِنَّ كُلًّا **لَمَّا** لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ﴾ Hûd, 11/111

“Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerinin karşılığını tam verecektir.”

Bu âyeti kerîme irâbı bakımından oldukça müşkil bulunan âyetlerden birisidir. Kurrâ tarafından burada hem “إِنَّ” muhaffef ve şeddeli hem de “لَمَّا” nın mimi muhaffef ve şeddeli olarak okunmuştur. “لَمَّا” “إِنْ” den sonra geldiğinde “إِلاَّ” anlamında okunabilmektedir. Bunun için “إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ” “*Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın.”* âyeti[373] delil gösterilmiştir.[374]

Âsım bu edatı “لَمَّا” şeklinde şeddeli okumuştur. Bu şekilde okunduğunda en uygun açıklamalardan biri şudur: “لَمَّا” mahzûf bir muzârî fiilin (لَمَّا يُوَفَّوْا) cezm eden edatı olarak kabul edilmiş, bu durumda âyetin anlamı *“İşlerinin **henüz karşılığını vermedi ama kesinlikle verecek**.”* şeklinde olur. *“Verecek”* anlamı da kasemin cevabı olan “لَيُوَفِّيَنَّ” ifadesinden çıkarılmaktadır.[375]

---

[371] Hamed, ez-Za’bî, *Mu’cemu’l-Vâfî*, s. 287.

[372] İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. XII, s. 553; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 746; Çörtü, *Nahiv*, s. 299-302; Akdağ, *Edatlar*, s. 377-379; Akdağ, *Arap Dili*, s. 482; Yazıcı, *Bağlaçlar*, s. 309.

[373] Târık, 86/4.

[374] ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, C. III, s. 489; Ebû İshak ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, 1. b, C. III, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, h. 1408/m. 1988, s. 81.

[375] Ahmed b. Muhammed el-Harat Ebû Bilâl, *el-Müctebâ min Müşkili İ’râbi’l-Kur’ân*, nşr. Mecmeu’l-muluk, C. II, Medine, h. 1426, s. 487.

Kisâî ise, bu edatı "لَمَا" şeklinde mimin tahfifi ile okumuştur.[376] Şöyle ki; "ل" harfi "اِنَّ" edatının haberinin başında bulunan lâmu'l-muzahlekadır. "مَا" zâid kabul edilmiştir. "لَيُوَفِّيَنَّهُمْ" lafzındaki "lam" ise, hazfedilmiş olan kasemin cevabının başına gelen lamdır. Kasem ise, "inne"nin haberi olarak görülmüştür. Buna göre ifade " وَ اِنَّ كُلاًّ لَأُقْسِم لَيُوَفِّيَنَّهُمْ" şeklinde olur. Bu durumda âyetin anlamı: *"**Andolsun ki** onlardan her birine yaptıklarının karşılığını **mutlak** verecektir."* şeklinde olur.[377] Aslında her iki okuyuşta da anlam arasında bir farklılık görülmemektedir.

2. 3. 5. 2. "لَمَّا" Edatının "لِمَا" Şeklinde Okunması

Âsım'ın mâzî fiilden önce gelip cezmetmeyen şart edatı olarak okuduğu "لَمَّا" edatını Kisâî bir yerde "لِمَا" şeklinde okumaktadır.

Örnek 35:

﴿لِمَا﴾ ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا **لَمَّا** صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾ Secde, 32/24

"Sabredip âyetlerimize kesin olarak inandıkları zaman, içlerinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık."

Âsım "لَمَّا صَبَرُوا" ifadesindeki "لَمَّا" edatını mâzî fiilin başına gelen, cezmetmeyen şart edatı olarak şeddeli okumuştur. Kisâî ise, bu ifadeyi "لِمَا" şeklinde lamın kesresi, manın tahfifi ile okumuştur.[378] "لَمَّا" ile okunduğunda anlam " حِينَ صَبَرُوا" olurken, "لِمَا" da ise, "لصبرهم عن الدنيا وشهواتها" olur. Zira lam sebebiyet ifade ederken, ma da mevsûliyedir. Bu durumda âyetin anlamı: *"**Sabırlarından dolayı** onları önderler olarak yetiştirdik."* şeklinde olur.[379]

---

[376] Ömer, Mekrem, *Mu'cem,* C. III, s. 136; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. IV, s. 144; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 234.

[377] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 397; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XV, s. 498; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 29; en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 185.

[378] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. V, s. 104; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VII, s. 235-236; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 417.

[379] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. III, s. 475; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XX, s. 194; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. III, s. 332.

2. 3. 6. "نَعَمْ" Cevap Edatının "نَعِمْ" Şeklinde Okunması

"نَعَمْ" cevap harfidir. Cümlede tasdik amaçlı kullanılır. "Evet, doğrusu" anlamına gelir. Kelime daha çok ayn harfinin fethası ile okunur.[380] Kisâî'nin, Kureyşlilerin bir kısmının, tasdik anlamındaki bu cevap harfini "نَعِمْ" şeklinde kullandıklarını ifade ettiği aktarılmaktadır.[381] Aynı şekilde bazı hadislerde de Peygamberimiz (s.a.v.)'in bu kelimeyi aynın kesrasıyla zikrettiği belirtilmiştir.[382] Kisâî, Âsım'ın "نَعَمْ" şeklinde okuduğu cevap edatını dört yerde "نَعِمْ" şeklinde okumuştur.

Örnek 36:

A'râf, 7/44 ﴿فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا **نَعَمْ**﴾ ﴿**نَعِمْ**﴾

" Siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenirler. (Onlar da): "Evet." dediler."

Âsım "نَعَمْ" cevap harfini aynın fethasıyla meşhur fasih lehçeye göre okumuştur. Kisâî ise, bu lafzı "نَعِمْ" şeklinde aynın kesrasıyla okumuştur.[383] Katâde şöyle bir rivâyette bulunmuştur: "Bir adam, Mina'da Nebi'ye rastlar ve ona: "Zannederim ki sen Nebi'sin." diye sorar. Rasûlullah da "نَعِمْ" şeklinde cevap verir.[384] Kisâî kıraatına bu rivâyeti hüccet olarak kabul etmiştir.

2. 3. 7. "نِعِمَّا" Edatının "نَعِمَّا" Şeklinde Okunması

"نَعِمَ" edatının dört ayrı veçhesinin olduğu belirtilmiştir. Bunlardan biri, nûnun kesrası ve aynın kesrasıyla, diğeri nûnun fethası ve ayının kesrası iledir. Kisâî ve el-

[380] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XII, s. 539; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. III, s. 458; Akdağ, *Edatlar*, s. 426; Yazıcı, *Bağlaçlar*, s. 374; Mutçalı, *Sözlük*, s. 922.

[381] Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 935.

[382] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XII, s. 539.

[383] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 363; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. III, s. 56-57; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 156; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 557.

[384] Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, C. V, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1932, s. 84.

A'meş'e göre, "نِعْمَ" nin aslı "نَعِمَ" şeklindedir.[385] Bu kelime "Rahat/müreffeh bir hayat sürmek, yaşamı olmak, hoşlanmak, memnun olmak" anlamlarına gelir. "نِعْمَ" ise bundan türetilen bir bağlaçtır. Medh (övgü) için kullanılan, isim cümlesinin başına gelen, çekimsiz bir bağlaçtır. "Ne kadar da güzeldir, mükemmeldir!" anlamı taşır. "نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ" ifadesi *"Zeyd ne de iyidir!"* şeklinde çevrilebilir. "نِعْمَ" bağlacına "مَا" bitiştirilerek elde edilen, "نَعِمَّا" ifadesi de medh için kullanılmaktadır. "نَعِمَّا" ifadesindeki "مَا" nekre olup, ismi mevsûl ya da mevsûf değildir. Kisâî, Âsım'ın "نِعِمَّا" şeklinde okuduğu edatı iki yerde "نَعِمَّا" şeklinde okumuştur.

Örnek 37:

﴿**فَنِعِمَّا**﴾ ﴿إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ **فَنِعِمَّا** هِيَ﴾ Bakara, 2/271

"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel!"

Âsım "فَنِعِمَّا" kelimesini lügattaki "نِعِمَ" fiilinden müştak olarak nûnun ve aynın kesrasıyla okumuştur. Kisâî bu lafzı "فَنَعِمَّا" şeklinde nûnun fethasıyla okumuştur.[386] Her iki okuyuşta anlam aynıdır.[387]

[385] Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi'n-Nahv*, nşr. Muhammed İzzeddîn es-Saidî, C. VII, Beyrut, h. 1410/m. 1990, s. 128.

[386] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 210; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 393-394; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 46.

[387] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 296; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. I, s. 362-363.

TABLO 1

NAHİV İLMİ AÇISINDAN KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Nahiv Açısından Fiillerin Değerlendirilmesi

Muzârî Fiil'in İrâbı

Mansûb Fiilin Merfû Okunması

ÂYET	**ÂSIM KIRAATI (HAFS RİVÂYETİ)**	**KİSÂÎ KIRAATI (DÛRÎ RİVÂYETİ)**
Bakara, 2/245	﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا **فَيُضَاعِفَهُ** لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾	﴿**فَيُضَاعِفَهُ**﴾
Hadîd, 57/11	﴿**فَيُضَاعِفَهُ**﴾	﴿**فَيُضَاعِفَهُ**﴾
Âl-i İmrân, 3/80	﴿وَ**لَا يَأْمُرَكُمْ** أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا﴾	﴿**يَأْمُرُكُمْ**﴾
En'âm, 6/27	﴿فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ **وَلَا نُكَذِّبَ** بِآيَاتِ رَبِّنَا **وَنَكُونَ** مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾	﴿**نُكَذِّبُ - نَكُونُ** ﴾
Nisâ, 4/80	﴿أَوْ يَذَّكَّرُ **فَتَنْفَعَهُ** الذِّكْرَى﴾	﴿**فَتَنْفَعُهُ**﴾
Mü'min, 40/37	﴿أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ **فَأَطَّلِعَ** إِلَى إِلَهِ مُوسَى﴾	﴿**فَأَطْلِعُ**﴾

Merfû Fiilin Mansûb Okunması

Nahl, 16/40	﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ **فَيَكُونُ**﴾	﴿**فَيَكُونَ**﴾
Secde, 36/82	﴿**فَيَكُونُ**﴾	﴿**فَيَكُونَ**﴾

Merfû Fiilin Meczûm Okunması

﴿**فَيَغْفِرْ وَ يُعَذِّبْ**﴾	﴿وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ **فَيَغْفِرُ** لِمَنْ يَشَاءُ وَ**يُعَذِّبُ** مَنْ يَشَاءُ﴾	Bakara, 2/284
﴿**يَرِثُنِي وَ يَرِثُ**﴾	﴿وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا* **يَرِثُنِي وَيَرِثُ** مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾	Meryem, 19/5-6
﴿**يُصَدِّقَنِي**﴾	﴿فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا **يُصَدِّقَنِي**﴾	Kasas, 28/34

Fiilin Malûm veya Meçhûl Okunması

Malûm Fiilin Meçhûl Okunması

﴿**نُزِّلَ**﴾	﴿وَقَدْ **نَزَّلَ** عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾	Nisâ, 4/140
﴿**اسْتُحِقَّ**﴾	﴿إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ **اسْتَحَقَّ** عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ﴾	Mâide, 5/107
﴿**حُرِّمَ**﴾	﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا **حَرَّمَ** عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ﴾	En'âm, 6/119
﴿**تُقَطَّعَ**﴾	﴿لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ **تَقَطَّعَ** قُلُوبُهُمْ﴾	Tevbe, 9/110
﴿**أَذِنَ**﴾	﴿وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ **أَذِنَ** لَهُ﴾	Sebe', 34/23
﴿**قَضِيَ- الْمَوْتُ**﴾	﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي **قَضَى** عَلَيْهَا **الْمَوْتَ وَ يُرْسِلُ** الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾	Zümer, 39/42

﴿**يُعَذِّبُ**﴾	﴿فَيَوْمَئِذٍ لَا **يُعَذِّبُ** عَذَابَهُ أَحَدٌ﴾	Fecr, 89/25
﴿**تَرْضَى**﴾	﴿وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ **تَرْضَى**﴾	Tâhâ, 20/130
﴿**خُسِفَ**﴾	﴿لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا **لَخَسَفَ** بِنَا﴾	Kasas, 28/82
﴿**لَتَرَوُنَّ**﴾	﴿**لَتَرَوُنَّ** الْجَحِيمَ* ثُمَّ **لَتَرَوُنَّهَا** عَيْنَ الْيَقِينِ﴾	Tekâsür, 102/6, 7
﴿**يُوثِقُ**﴾	﴿وَلَا **يُوثِقُ** وَثَاقَهُ أَحَدٌ﴾	Fecr, 89/26
﴿**يُغَلَّ**﴾	﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ **يَغُلَّ**﴾	Âl-i İmrân, 3/161
﴿**تَرَى**﴾	﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا **تَرَى**﴾	Sâffât, 37/102

Meçhûl Fiilin Malûm Okunması

﴿**تَرْجِعُ**﴾	﴿وَإِلَى اللَّهِ **تُرْجَعُ** الْأُمُورُ﴾	Bakara, 2/210
﴿**تَرْجِعُ**﴾	﴿**تُرْجَعُ**﴾	Âl-i İmrân, 3/190; Enfâl, 8/44; Hûd, 11/123; Hac, 22/76; Mü'minûn, 23/115; Kasas, 28/39; Fâtır, 35/4; Hadîd, 57/5
﴿**اَحْصَنَّ**﴾	﴿فَإِذَا **أُحْصِنَّ** فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ﴾	Nisâ, 4/25
﴿**يَصْرِفْ**﴾	﴿مَنْ **يُصْرَفْ** عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ﴾	En'âm, 6/16
﴿**تَخْرُجُونَ**﴾	﴿قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا **تُخْرَجُونَ**﴾	A'râf, 7/25

﴿**فَيُقَتَّلُونَ- يَقْتُلُونَ**﴾	﴿يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ **فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ**﴾	Tevbe, 9/111
﴿**أُذِنَ- يُقَاتَلُونَ**﴾	﴿**أُذِنَ** لِلَّذِينَ **يُقَاتَلُونَ** بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا﴾	Hac, 22/39
﴿**تَخْرُجُونَ**﴾	﴿وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ **تُخْرَجُونَ**﴾	Rûm, 30/19
﴿**تَخْرُجُونَ**﴾	﴿وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ **تُخْرَجُونَ**﴾	Zuhruf, 43/11
﴿**يَخْرُجُونَ**﴾	﴿ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا **يُخْرَجُونَ** مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ﴾	Câsiye, 45/35
﴿**يَصْعَقُونَ**﴾	﴿فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ **يُصْعَقُونَ**﴾	Tûr, 52/45
﴿**تَرَى - مَسَاكِنُهُمْ**﴾	﴿تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا **يُرَى** إِلَّا **مَسَاكِنُهُمْ** كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾	Ahkâf, 46/25

Fiilin Tam Fiil veya Nâkıs Olması

﴿**تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ**﴾	﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ **تِجَارَةً حَاضِرَةً** تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ﴾	Bakara, 2/282

Fiil-Fâil Uyumu

Gaib (Üçüncü Şahıs) Kipinin Mütekellim (Birinci Şahıs) Kipinde Okunması

﴿**نُكَفِّرْ**﴾	﴿وَ**يُكَفِّرُ** عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾	Bakara, 2/271
﴿**نُعَلِّمُهُ**﴾	﴿وَ**يُعَلِّمُهُ** الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾	Âl-i İmrân, 3/48
﴿**فَنُوَفِّيهِمْ**﴾	﴿وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **فَيُوَفِّيهِمْ** أُجُورَهُمْ﴾	Âl-i İmrân, 3/57
﴿**نُؤْتِيهِمْ**﴾	﴿أُولَئِكَ سَوْفَ **يُؤْتِيهِمْ** أُجُورَهُمْ﴾	Nisâ, 4/152

﴿**نَحْشُرُهُمْ**﴾	﴿وَيَوْمَ **يَحْشُرُهُمْ** جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ﴾	En'âm, 6/128
﴿**نُفَصِّلُ**﴾	﴿مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ **يُفَصِّلُ** الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾	Yûnus, 10/5
﴿**نَحْشُرُهُمْ**﴾	﴿وَيَوْمَ **يَحْشُرُهُمْ** كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ﴾	Yûnus, 10/45
﴿**نَأْكُلُ**﴾	﴿أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ **يَأْكُلُ** مِنْهَا﴾	Furkân, 25/8
﴿**نَحْشُرُهُمْ**﴾	﴿وَيَوْمَ **يَحْشُرُهُمْ** وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ﴾	Furkân, 25/17
﴿**نَحْشُرُهُمْ**-**نَقُولُ**﴾	﴿وَيَوْمَ **يَحْشُرُهُمْ** جَمِيعًا ثُمَّ **يَقُولُ** لِلْمَلَائِكَةِ أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ﴾	Sebe', 34/40
﴿**لِنَجْزِيَ**﴾	﴿قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ **لِيَجْزِيَ** قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾	Câsiye, 45/14
﴿**لِنُوَفِّيَهُمْ**﴾	﴿وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَ**لِيُوَفِّيَهُمْ** أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾	Ahkâf, 46/19
﴿**لِنَسُوأَ**﴾	﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ **لِيَسُوءُوا** وُجُوهَكُمْ﴾	İsrâ, 17/7

Mütekellim Kipinin Gaib Kipinde Okunması

﴿**يَكْتَلْ**﴾	﴿فَأَرْسِلْ مَعَنَا أَخَانَا **نَكْتَلْ**﴾	Yûsuf, 12/63
﴿**يُوحِي**﴾	﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا **نُوحِي** إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى﴾	Yûsuf, 12/109
﴿**يُوحِي**﴾	﴿**نُوحِي**﴾	Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7
﴿**يُفَضِّلُ**﴾	﴿وَ**نُفَضِّلُ** بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ﴾	Ra'd, 13/4

﴿**لَيَجْزِيَنّ**﴾	﴿وَ**لَنَجْزِيَنّ** الّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾	Nahl, 16/96
﴿**وَيَرَى- فِرْعَوْنُ- وَهَامَانُ-وَ جُنُودُهُمَا**﴾	﴿وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ* وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ **وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا** مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ﴾	Kasas, 28/5, 6
﴿**يَشَأ-يَخْسِفْ- يُسْقِطْ**﴾	﴿إِنْ **نَشَأ نَخْسِفْ** بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ **نُسْقِطْ** عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ﴾	Sebe', 34/9
﴿**سَيَفْرُغُ**﴾	﴿**سَنَفْرُغُ** لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ﴾	Rahmân, 55/31
﴿**يُعْفَ-تُعَذَّبْ- طَائِفَةٌ**﴾	﴿إِنْ **نَعْفُ** عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ **نُعَذِّبْ طَائِفَةً** بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ﴾	Tevbe, 9/66
﴿**لَنُبَيِّتَنَّهُ- لَنَقُولَنَّ**﴾	﴿قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ **لَنُبَيِّتَنَّهُ** وَأَهْلَهُ ثُمَّ **لَنَقُولَنَّ** لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾	Neml, 27/49
﴿**يَعْمَلْ- يُؤْتِهَا**﴾	﴿وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَ**تَعْمَلْ** صَالِحًا **نُؤْتِهَا** أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾	Ahzâb, 33/31

Muhatab (İkinci Şahıs) Kipinin Gaib (Üçüncü Şahıs) Kipinde Okunması

﴿**يَعْبُدُونَ**﴾	﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا **تَعْبُدُونَ** إِلَّا اللَّهَ﴾	Bakara, 2/83
﴿**سَيُغْلَبُونَ وَيُحْشَرُونَ**﴾	﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا **سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ** إِلَى جَهَنَّمَ﴾	Âl-i İmrân, 3/12
﴿**يَعْمَلُونَ**﴾	﴿وَاللَّهُ بِمَا **تَعْمَلُونَ** بَصِيرٌ﴾	Âl-i İmrân, 3/156
﴿**يُظْلَمُونَ**﴾	﴿وَلَا **تُظْلَمُونَ** فَتِيلًا﴾	Nisâ, 4/77
﴿**يَعْقِلُونَ**﴾	﴿وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا **تَعْقِلُونَ**﴾	En'âm, 6/32

﴿**يَعْقِلُونَ**﴾	﴿وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا **تَعْقِلُونَ**﴾	A'râf, 7/169
﴿**يَعْمَلُونَ**﴾	﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا **تَعْمَلُونَ**﴾	Hûd, 11/123
﴿**يَعْقِلُونَ**﴾	﴿وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا **تَعْقِلُونَ**﴾	Yûsuf, 12/109
﴿**يَعُدُّونَ**﴾	﴿وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا **تَعُدُّونَ**﴾	Hac, 22/47
﴿**يَسْتَطِيعُونَ**﴾	﴿فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا **تَسْتَطِيعُونَ** صَرْفًا وَلَا نَصْرًا﴾	Furkân, 25/19
﴿**يَعْمَلُونَ**﴾	﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا **تَعْمَلُونَ**﴾	Neml, 27/93
﴿**يُرْجَعُونَ**﴾	﴿وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ **تُرْجَعُونَ**﴾	Zuhruf, 43/85
﴿**فَسَيَعْلَمُونَ**﴾	﴿قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا **فَسَتَعْلَمُونَ** مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾	Mülk, 67/29

Gaib Kipinin Muhatab Kipinde Okunması

﴿**تَعْمَلُونَ**﴾	﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا **يَعْمَلُونَ**﴾	Bakara, 2/144
﴿**تَبْغُونَ**﴾	﴿أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ **يَبْغُونَ** وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾	Âl-i İmrân, 3/83
﴿**تُرْجَعُونَ**﴾	﴿وَإِلَيْهِ **يُرْجَعُونَ**﴾	Âl-i İmrân, 3/83
﴿**تَجْمَعُونَ**﴾	﴿لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا **يَجْمَعُونَ**﴾	Âl-i İmrân, 3/157
﴿**تُشْرِكُونَ**﴾	﴿وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا **يُشْرِكُونَ**﴾	Yûnus, 10/18
﴿**تَعْصِرُونَ**﴾	﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ	Yûsuf, 12/49

	﴿**يَعْصِرُونَ**﴾	
﴿**تُشْرِكُونَ**﴾	﴿أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا **يُشْرِكُونَ**﴾	Nahl, 16/1
﴿**تُشْرِكُونَ**﴾	﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا **يُشْرِكُونَ**﴾	Nahl, 16/3
﴿**تَدْعُونَ**﴾	﴿وَالَّذِينَ **يَدْعُونَ** مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا﴾	Nahl, 16/20
﴿**تَقُولُونَ**﴾	﴿قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا **يَقُولُونَ** إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا﴾	İsrâ, 17/42
﴿**تَقُولُونَ**﴾	﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا **يَقُولُونَ** عُلُوًّا كَبِيرًا﴾	İsrâ, 17/43
﴿**تَبْصُرُوا**﴾	﴿قَالَ بَصُرْتُ بِمَا **لَمْ يَبْصُرُوا** بِهِ﴾	Tâhâ, 20/96
﴿**تُشْرِكُونَ**﴾	﴿قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا **يُشْرِكُونَ**﴾	Neml, 27/59
﴿**تَدْعُونَ**﴾	﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا **يَدْعُونَ** مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ﴾	Ankebût, 29/42
﴿**تُشْرِكُونَ**﴾	﴿هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا **يُشْرِكُونَ**﴾	Rûm, 30/40
﴿**تُؤْمِنُونَ**﴾	﴿ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ **يُؤْمِنُونَ**﴾	Câsiye, 45/6
﴿**تَرَوْا**﴾	﴿أَوَلَمْ **يَرَوْا** إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ﴾	Nahl, 16/48
﴿**تَرَوْا**﴾	﴿أَوَلَمْ **يَرَوْا** كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾	Ankebût, 29/19
﴿**تُسْرِفْ**﴾	﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا **يُسْرِفْ** فِي الْقَتْلِ﴾	İsrâ, 17/33
﴿**تَسْتَطِيعُ- رَبَّكَ**﴾	﴿هَلْ **يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ** أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ﴾	Mâide, 5/112

﴿**لَمْ تَرْحَمْنَا رَبَّنَا وَ تَغْفِرْ لَنَا**﴾	﴿قَالُوا لَئِنْ **لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا** لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾	A'râf, 7/149
﴿**تَحْسِبَنَّ**﴾	﴿وَلَا **يَحْسَبَنَّ** الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا﴾	Enfâl, 8/59

Muhatab (İkinci Şahıs) Kipinin Mütekellim (Birinci Şahıs) Kipinde Okunması

﴿**عَلِمْتُ**﴾	﴿قَالَ لَقَدْ **عَلِمْتَ** مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ﴾	İsrâ, 17/102
﴿**عَجِبْتُ**﴾	﴿بَلْ **عَجِبْتَ** وَيَسْخَرُونَ﴾	Sâffât, 37/12

Gaib Müennes Kipinin Gaib Müzekker Kipinde Okunması

﴿**يَكُنْ**﴾	﴿كَأَنْ لَمْ **تَكُنْ** بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ﴾	Nisâ, 4/73
﴿**لَمْ يَكُنْ - فِتْنَتَهُمْ - رَبَّنَا**﴾	﴿ثُمَّ **لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ** إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ **رَبِّنَا** مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾	En'âm, 6/23
﴿**وَلِيَسْتَبِينَ**﴾	﴿وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ **وَلِتَسْتَبِينَ** سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ﴾	En'âm, 6/55
﴿**يَكُونُ**﴾	﴿فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ **تَكُونُ** لَهُ عَاقِبَةَ الدَّارِ﴾	En'âm, 6/135
﴿**يَأْتِيَهُمُ**﴾	﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ **تَأْتِيَهُمُ** الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ﴾	En'âm, 6/158
﴿**يُقْبَلَ**﴾	﴿وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ **تُقْبَلَ** مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ﴾	Tevbe, 9/54
﴿**يَسْتَوِي**﴾	﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ **تَسْتَوِي** الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ﴾	Ra'd, 13/16
﴿**يَأْتِيَهُمُ**﴾	﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ **تَأْتِيَهُمُ** الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ﴾	Nahl, 16/33

﴿**يَكُنْ**﴾	﴿وَلَمْ **تَكُنْ** لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا﴾	Kehf, 18/43
﴿**لِيَغْرَقَ-أَهْلَهَا**﴾	﴿قَالَ أَخَرَقْتَهَا **لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا** لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا﴾	Kehf, 18/71
﴿**يَنْفَدَ**﴾	﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ **تَنْفَدَ** كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾	Kehf, 18/109
﴿**يَكَادُ**﴾	﴿**تَكَادُ** السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا﴾	Meryem, 19/90
﴿**يَأْتِهِمْ**﴾	﴿وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ **تَأْتِهِمْ** بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى﴾	Tâhâ, 20/133
﴿**لِيُحْصِنَكُمْ**﴾	﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ **لِتُحْصِنَكُمْ** مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ﴾	Enbiyâ, 21/80
﴿**يَشْهَدُ**﴾	﴿يَوْمَ **تَشْهَدُ** عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾	Nûr, 24/24
﴿**يَأْمُرُنَا**﴾	﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا **تَأْمُرُنَا** وَزَادَهُمْ نُفُورًا﴾	Furkân, 25/60
﴿**يَكُونُ**﴾	﴿وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَى مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ **تَكُونُ** لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ﴾	Kasas, 28/37
﴿**يَكَادُ**﴾	﴿**تَكَادُ** السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ﴾	Şûrâ, 42/5
﴿**يَخْفَى**﴾	﴿يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا **تَخْفَى** مِنْكُمْ خَافِيَةٌ﴾	Hâkka, 69/18
﴿**يَعْرُجُ**﴾	﴿**تَعْرُجُ** الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾	Meâric, 70/4
﴿**فَنَادَاهُ**﴾	﴿**فَنَادَتْهُ** الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ﴾	Âl-i İmrân, 3/39

Gaib Müzekker Kipinin Gaib Müennes Kipinde Okunması

﴿**تَغْشَى**﴾	﴿ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاسًا **يَغْشَى** طَائِفَةً مِنْكُمْ﴾	Âl-i İmrân, 3/154
﴿**تَزِيغُ**﴾	﴿مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ **يَزِيغُ** قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ﴾	Tevbe, 9/117
﴿**تَغْلِي**﴾	﴿كَالْمُهْلِ **يَغْلِي** فِي الْبُطُونِ﴾	Duhân, 44/45
﴿**تُمْنَى**﴾	﴿أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ **يُمْنَى**﴾	Kıyâmet, 75/37
﴿**تُسْقَى**﴾	﴿**يُسْقَى** بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾	Ra'd, 13/4
﴿**دِرِّيٌّ - تُوقَدُ**﴾	﴿الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ **دُرِّيٌّ** **يُوقَدُ** مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ﴾	Mü'minûn, 24/35

Mütekellim Kipinin Tekil veya Çoğul Olarak Okunması

﴿**خَلَقْنَاكَ**﴾	﴿قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ **خَلَقْتُكَ** مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾	Meryem, 19/9
﴿**أَنْجَيْتُكُمْ- وَاعَدْتُكُمْ**﴾	﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ **أَنْجَيْنَاكُمْ** مِنْ عَدُوِّكُمْ **وَوَاعَدْنَاكُمْ** جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ ﴾	Tâhâ, 20/80
﴿**رَزَقْتُكُمْ**﴾	﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا **رَزَقْنَاكُمْ** وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ ﴾	Tâhâ, 20/81

Muhatab Kipinin Tekil veya Çoğul Olarak Okunması

﴿**لَتَرْكَبُنَّ**﴾	﴿**لَتَرْكَبُنَّ** طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ﴾	İnşikâk, 84/19

Nahiv Açısından İsimlerin Değerlendirilmesi

İsmin Ref veya Nasb Olması

﴿**وَصِيَّةً**﴾	﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا **وَصِيَّةً** لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾	Bakara, 2/240
﴿**مَتَاعُ**﴾	﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ **مَتَاعَ** الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾	Yûnus,10/23
﴿**يَعْقُوبُ**﴾	﴿فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ **يَعْقُوبَ**﴾	Hûd, 11/71
﴿**قَوْلُ**﴾	﴿ذَلِكَ عيسَى ابْنُ مَرْيَمَ **قَوْلَ** الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ﴾	Meryem, 19/34
﴿**سَوَاءٌ**﴾	﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ **سَوَاءً** الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ﴾	Hac, 22/25
﴿**وَالْخَامِسَةَ**﴾	﴿**وَالْخَامِسَةَ** أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾	Nûr, 24/9
﴿**مِثْلُ**﴾	﴿ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ **مِثْلَ** مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ﴾	Zâriyât, 51/23
﴿**حَمَّالَةَ**﴾	﴿وَامْرَأَتُهُ **حَمَّالَةَ** الْحَطَبِ﴾	Tebbet, 111/4
﴿**نَزَّاعَةً**﴾	﴿**نَزَّاعَةً** لِلشَّوَى﴾	Meâric, 70/16
﴿**مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ**﴾	﴿وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا **مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ** فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾	Ankebût, 29/25
﴿**وَالنُّجُومَ- مُسَخَّرَاتٍ**﴾	﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ **وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ** بِأَمْرِهِ﴾	Nahl, 16/12
﴿**فَالْحَقَّ**﴾	﴿قَالَ **فَالْحَقَّ** وَالْحَقَّ أَقُولُ﴾	Sâd, 38/84
﴿**ثَلَاثَ**﴾	﴿يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ **ثَلَاثُ** عَوْرَاتٍ لَكُمْ﴾	Nûr, 24/58

﴿**وَالْعَيْنُ-وَلْأَنْفُ -وَلْأُذُنُ -وَالسِّنُّ -وَالْجُرُوحُ**﴾	﴿أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَ**الْعَيْنَ** بِالْعَيْنِ وَ**الْأَنْفَ** بِالْأَنْفِ وَ**الْأُذُنَ** بِالْأُذُنِ وَ**السِّنَّ** بِالسِّنِّ وَ**الْجُرُوحَ** قِصَاصٌ﴾	Mâide, 5/45
﴿**لِبَاسَ**﴾	﴿قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَ**لِبَاسُ** التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ﴾	A'râf, 7/26
﴿**مَعْذِرَةً**﴾	﴿قَالُوا **مَعْذِرَةً** إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾	A'râf, 7/164

İsmin Ref veya Cer Olması

﴿**وَ زَرْعٍ وَ نَخِيلٍ صِنْوَانٍ وَ غَيْرِ**﴾	﴿وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ **وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ** صِنْوَانٍ﴾	Ra'd, 13/4
﴿**أَلِيمٍ**﴾	﴿وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ **أَلِيمٌ**﴾	Sebe', 34/5
﴿**أَلِيمٍ**﴾	﴿**أَلِيمٌ**﴾	Câsiye, 45/11
﴿**آيَاتٍ**﴾	﴿ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ **آيَاتٌ** لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾	Câsiye, 45/4, 5
﴿**وَ الرَّيْحَانِ**﴾	﴿وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ **وَالرَّيْحَانُ**﴾	Rahmân, 55/12
﴿**وَ حُورٍ عِينٍ**﴾	﴿**وَحُورٌ عِينٌ**﴾	Vâkıa, 56/22
﴿**رَبِّ**﴾	﴿**رَبُّ** الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾	Müzzemmil, 73/9
﴿**خُضْرٍ وَ اِسْتَبْرَقٍ**﴾	﴿عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ **خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ**﴾	İnsân, 76/21
﴿**الْمَجِيدِ**﴾	﴿ذُو الْعَرْشِ **الْمَجِيدُ**﴾	Burûc, 85/15
﴿**عَالِمُ**﴾	﴿**عَالِمِ** الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾	Mü'minûn, 23/92
﴿**الرَّحْمَنُ**﴾	﴿رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا **الرَّحْمَنِ** لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا﴾	Nebe, 78/37

﴿**اَلْوِلاَيَة-الْحَقُّ**﴾	﴿هُنَالِكَ **الْوَلَايَةُ** لِلَّهِ **الْحَقِّ**﴾	Kehf, 18/44

Mansûb İsmin Mecrûr Yapılması

﴿**وَالْكُفَّارِ**﴾	﴿لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ **وَالْكُفَّارَ** أَوْلِيَاءَ ﴾	Mâide, 5/57
﴿**وَ لَؤْلَؤٍ**﴾	﴿يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ **وَلُؤْلُؤًا**﴾	Hac, 22/23
﴿**وَ لَؤْلَؤٍ**﴾	﴿**وَلُؤْلُؤًا**﴾	Fâtır, 35/33
﴿**قَوْمِ**﴾	﴿وَ**قَوْمَ** نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾	Zâriyât, 51/46

İsmin İzâfetli veya İzâfetsiz (Yalın) Olması

﴿**كُلِّ**﴾	﴿قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ **كُلٍّ** زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾	Hûd, 11/40
﴿**كُلِّ**﴾	﴿**كُلٍّ**﴾	Mü'minûn, 23/27
﴿**بِزِينَةِ**﴾	﴿إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا **بِزِينَةٍ** الْكَوَاكِبِ﴾	Sâffât, 37/6
﴿**بَالِغُ أَمْرَهُ**﴾	﴿إِنَّ اللَّهَ **بَالِغُ أَمْرِهِ**﴾	Talâk, 65/3
﴿**مُوهِنُ كَيْدَ**﴾	﴿ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ **مُوهِنُ كَيْدِ** الْكَافِرِينَ﴾	Enfâl, 8/18
﴿**مِأَةٍ**﴾	﴿وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ **مِئَةٍ** سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا﴾	Kehf,18/25

İsmin Takdîm ya da Tehîr Edilmesi

﴿**البِرَّ**﴾	﴿**لَيْسَ الْبِرَّ** أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾	Bakara, 2/177

Nahiv Açısından Harflerin/Edatların Değerlendirilmesi

"اِنَّ" nin "أَنَّ", "أَنَّ" nin "اِنَّ" Olarak Okunması

﴿اَنَّ﴾	﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾	Âl-i İmrân, 3/19
﴿اَنَّ﴾	﴿إِنَّ﴾	Hûd, 11/25; Duhân, 44/49; Tûr, 52/28
﴿اِنَّ﴾	﴿يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾	Âl-i İmrân, 3/171
﴿اِنَّ﴾	﴿أَنَّ﴾	En'âm, 6/54, 153; Enfâl, 8/19; Yûnus, 10/90; Mü'minûn, 23/111

"اِنْ" Muhaffefenin "اِنَّ" Olarak Okunması

﴿اِنَّ﴾	﴿قَالُوا إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ﴾	Tâhâ, 20/63

"أَنَّ" nin "أَنْ" Şeklinde Muhaffef Olarak Okunması

﴿اَنَّ لَعْنَةَ﴾	﴿فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾	A'râf, 7/44

"اَنْ" Masdariyyenin "اَنَّ" den Muhaffef Olarak Okunması

﴿تَكُونُ﴾	﴿وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا﴾	Mâide, 5/71

"اَنْ" Edatının "اِنْ" Şartiyye Olarak Okunması

﴿**إِنْ**﴾	﴿أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا **أَنْ** كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ﴾	Zuhruf, 43/5

"لَكِنْ" Edatının Okunuşu

﴿**وَلَكِنِ الشَّيَاطِينُ**﴾	﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ **وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ** كَفَرُوا﴾	Bakara, 2/210
﴿**وَلَكِنِ الشَّيَاطِينُ**﴾	﴿**وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ**﴾	Enfâl, 8/17; Yûnus, 10/44

"أَلاَّ" Edatının "أَلاَ" Olarak Tenbîh Edatı Şeklinde Okunması

﴿**أَلاَ**﴾	﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ * **أَلَّا يَسْجُدُوا** لِلَّهِ﴾	Neml, 27/24-25

"رُبَمَا" Edatının "رُبَّمَا" Şeklinde Okunması

﴿**رُبَّمَا**﴾	﴿**رُبَمَا** يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾	Hicr, 15/2

"غَيْرُ" İstisnâ Edatının "غَيْرَ" ya da "غَيْرِ" Şeklinde Okunması

"غَيْرُ" Edatının Mansûb Okunması

﴿**غَيْرَ**﴾	﴿ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **غَيْرُ** أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ﴾	Nisa, 4/95

"غَيْرُ" Edatının Mecrûr Okunması

﴿**غَيْرِهِ**﴾	﴿فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ **غَيْرُهُ**﴾	A'râf, 7/59, 65, 73, 85
﴿**غَيْرِهِ**﴾	﴿**غَيْرُهُ**﴾	Hûd, 11/50, 61, 84; Mü'minûn, 23/23, 32; Fâtır, 35/3

"لَمَّا" Edatının "لَمَا" veya "لِمَا" Şeklinde Okunması

"لَمَّا" Edatının "لَمَا" Şeklinde Okunması

﴿**لَمَا**﴾	﴿وَإِنَّ كُلًّا **لَمَّا** لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ﴾	Hûd, 11/111
﴿**لَمَا**﴾	﴿**لَمَّا**﴾	Yâsîn, 36/32; Zuhruf, 43/35; Târık, 86/4

"لَمَّا" Edatının "لِمَا" Şeklinde Okunması

﴿**لِمَا**﴾	﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا **لَمَّا** صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾	Secde, 32/24

"نَعَمْ" Cevap Edatının "نَعِمْ" Şeklinde Okunması

﴿**نَعِمْ**﴾	﴿فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا **نَعَمْ**﴾	A'râf, 7/44, 114
﴿**نَعِمْ**﴾	﴿**نَعَمْ**﴾	Şuarâ, 26/42; Sâffât, 37/18

“نِعِمَّا” Edatının “نَعِمَّا” Şeklinde Okunması

﴿**فَنَعِمَّا**﴾	﴿إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ **فَنِعِمَّا** هِيَ﴾	Bakara, 2/271
﴿**فَنَعِمَّا**﴾	﴿**فَنِعِمَّا**﴾	Nisâ, 4/58

3. BÖLÜM

SARF İLMİ AÇISINDAN KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sahih kıraatlarda dilsel hüccetin önemi daha önce belirtilmiş ve bir önceki bölümde Kisâî'nin kıraatı nahiv kuralları açısından değerlendirilmiştir. Bu bölümde ise Kisâî'nin kıraatı sarf bilgisi açısından değerlendirilecektir.

Sahih kıraatta bulunması gereken üç şarttan birisi Arap diline uygunluk olması hasebiyle kıraat imamları nahvin yanı sıra sarf kurallarını da göz önünde bulundurmuşlardır. Zira sarf kurallarında meydana gelen farklılıklar anlamı etkilemekte ve metnin tefsirinde değişikliğe yol açmaktadır.

Sarf (biçim bilgisi), kelimelerin yapısını ve kelime türetimini ele alan bir ilimdir. Bu ilim, kelimenin kast edilen anlama göre biçim değiştirmesi olarak da açıklanmaktadır.[388] Kelimeler, isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde isim, fiil ve harflerin/edatların cümledeki işlevleri nahiv açısından değerlendirilmiş, bu bölümde ise isim ve fiillerin morfolojisi incelenip, varsa anlama etkileri belirlenecektir. Harflerle/edatlarla ilgili sarf bilgisi açısından ele alınacak bir konu olmadığından dolayı bu bölümde onlara yer verilmemektedir.

Bu bölümde kapsayıcı örneklerden hareketle Kisâî'nin kıraatı sarf ilmi açısından temel görünümleri belirlenip değerlendirmeler yapılacaktır.

3. 1. Sarf Açısından Fiillerin Değerlendirilmesi

3. 1. 1. Fiil Bâblarının Farklı Okunması

Fiil, zamana ve şahsa bağlı olarak bir iş veya oluş bildiren kelime olarak tanımlanmaktadır. Fiiller aslî (kök) harfleri açısından mücerred ve mezîd olmak üzere iki gruba ayrılır. Arapça'da yalnızca aslî (kök) harflerden oluşan fiillere mücerred (üçlü yalın) fiil denir. Aslî harfleri açısından fiiller, üç veya dört harfli olabilir. Kök harfleri üç harften oluşuyorsa sülâsî mücerred, dört harften oluşuyorsa

[388]Mustafa Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, thk. Ali Süleymân, Müessesetü'r-Risâle en-Nâşirûn, Beyrut, 2010, s. 22; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 25. b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 41; Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 23. b., Akdem Yayınları, İstanbul, 2015, s. 32; Hüseyin Günday, Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi Sarf Bilgisi*, 10. b., Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. XIII (Giriş).

rubâî mücerred adı verilir. Sülâsî mücerred fiilin altı bâbı, rubâî mücerred (yalın) fiilin bir bâbı bulunmaktadır. Mezîd fiil ise, sülâsî ve rubâî mücerred fiillere harf ilave edilerek elde edilen fiildir. Mezîd fiiller sülâsî mezîd ve rubâî mezîd olmak üzere ikiye ayrılır. Sülâsî mezîd fiil bâbları, rubâî, humâsî, südâsî olmak üzere üçe, rubâî mezîd ise humasî ve ve südâsî olmak üzere ikiye ayrılır. Sülâsî mezîd fiillerin bir harf ziyadeli üç bâbı, iki harf ziyadeli beş bâbı, üç harf ziyadeli dört bâbı, rubâî mezîd fiillerin bir harf ziyadeli bir bâbı, iki harf ziyadeli iki bâbı bulunmaktadır.

Arapça'daki bu bâbların her birinin müteaddîlik (bir fiili geçişli yapma), mutâvaat (bir fiili dönüşlü yapma), müşâreket (işteşlik), mübâlağa (abartı), taleb (istek) gibi kendine özgü işlevleri ve görevleri bulunmaktadır.[389] Kisâî, Âsım'ın sülâsî bâbta okuduğu bir fiili, rubâî, humâsî veya südâsî bâbta okumuştur.

3.1.1.1. Sülâsî Mücerred "فَعَلَ" Bâbının "فعَّلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın sülâsî mücerred "فَعَلَ" şeklinde okuduğu bir fiili on iki yerde sülâsî rubâî mezîd "تَفْعِيلٌ" bâbının "فعَّلَ" formunda okumuştur. Bu bâbın ta'diyeye (bir fiili geçişli yapmak), teksîre (çokluk ve abartı) delalet etmesi en önemli özellikleri arasındadır.[390]

Örnek 1:

ÂYET	ÂSIM KIRAATI	KİSÂÎ KIRAATI
Hümeze, 104/2	﴿الَّذِي **جَمَعَ** مَالًا وَ عَدَّدَهُ﴾	﴿**جَمَّعَ**﴾

"O ki, mal yığdı, onu saydı durdu."

Âsım "جَمَعَ" fiilini sülâsî mücerred bâbta okumuştur. "جَمَعَ-يَجْمَعُ" fiili "toplamak, derlemek, bir araya getirmek"[391] anlamındadır. Kisâî ise, bu fiili "فَعَّلَ"

[389] Ayrıca bkz. Antoine ed-Dahdah, *Mu'cemu Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye fî Cedâvil ve Levehât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, ty., s. 118; Çörtü, *Sarf*, s. 166-167; Maksudoğlu, *Sarf-Nahiv*, s. 33-34; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 64-65, 75; M. Sadi Çögenli, *Âyet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Sarf*, 5. b., Cantaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 165-334; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitabevi, Konya, 1989, s. 125, 128; Erkan Avşar, *Arapça Dilbilgisine Giriş-1 Sarf*, 5. b., Elif Yayınları, Kasım 2012, s. 139-142.

[390] Çörtü, *Sarf*, s. 171-176; Maksudoğlu, *Sarf-Nahiv*, s. 42-45; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 80-83; Akdağ, *Arap Dili*, s. 133-135; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 145-146.

[391] Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ,C. VIII, 3.b., Dâru's-Sadr, Beyrut, h. 1414, s. 53; Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-

bâbında okumuştur.[392] Bu bâbın çokluk anlamına delalet ettiği dikkate alındığında âyetin anlamı *"**çokça** mal **biriktirip durmuştur**."* şeklinde olabilir. Bu kıraatın hücceti ise, kendisinden sonra gelen "وعَدَّدَهُ" kelimesi ile yapı bakımından muvâzene oluşturmasıdır.[393]

3.1.1.2. "فَعَلَ" Bâbının "أَفْعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın sülâsî bâbta okuduğu bir fiili iki yerde rubâî mezîd "اِفْعَالٌ" bâbının "أَفْعَلَ" formunda okumuştur. Bu bâbın en önemli işlevleri arasında ta'diye (geçişlilik), "olmak, vücut bulmak", bir vakte, bir yere girme, mübâlağa (abartı) bulunmaktadır. Bazen sülâsî mücerred anlamında da kullanılmaktadır.[394]

Örnek 2:

﴿**يُفْقِهُونَ**﴾ ﴿حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ **يَفْقَهُونَ** قَوْلًا﴾ Kehf, 18/93

"İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu."

Âsım yukarıdaki âyette geçen "يَفْقَهُونَ" fiilini sülâsî mücerred formunda okumuştur. "فَقِهَ-يَفْقَهُ" fiili "anlamak, kavramak"[395] anlamındadır. Âsım bu fiili "كَادَ" mukârabe fiiliyle birlikte *"ancak çaba ve meşakkatle bir dilsizin anladığı gibi **anlayan** bir kavim"* anlamında okumuştur. Kisâî ise, bu fiili "يُفْقِهُونَ" şeklinde "اِفْعَالٌ"

Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, h. 1412, s. 201; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015, s. 164-165.

[392] Ahmed Muhtar Ömer, Abdülâl Sâlim Mekrem, *Mu'cemu'l-Kırââti'l-Kur'âniyye*, C. VIII, Kuveyt: Camiatü Kuveyt, 1988, s. 233; Ahmed İsa el-Ma'sarâvî, *el-Kâmilu'l-Mufassal fi'l-Kırââti'l-Erbeati Aşer*, Dârü'l-İmamu'ş-Şâtıbî, Kahire, 2009, s. 601; Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Beyânuhu*, C. , VIII, el-Yemame, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk-Beyrut, h. 1412/m. 1992, s. 406.

[393] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. IX, Merve Yayınları, İstanbul, 2001, s. 271; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, C. XIV, 1. b., Müessesetü'r-Risâle, h. 1420/m. 2000, s. 598; Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzur ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettah İsmail eş-Şelebî, C. III, 1. b., Dâru'l-Mısriyye, Mısır, s. 289-290; Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni't-Te'vîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, C. I, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, h. 1433/m. 2012, s. 336.

[394] Çörtü, *Sarf*, s. 167-171; Maksudoğlu, *Sarf-Nahiv*, s. 45-48; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 76-79; Akdağ, *Arap Dili*, s. 131-133; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 143-145.

[395] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ,C. XIII, 3.b., s. 522; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 496; Serdar Mutçalı, *Sözlük*, s. 710.

bâbından rubâî mezîd olarak okumuştur.[396] "أَفْقَهَ-يُفْقِهُ" fiili "anlatmak, iyice öğretmek"[397] anlamındadır. Kisâî'nin kıraatı ise *"neredeyse hiç bir sözü* ***anlatamayan*** *bir kavim"* anlamına gelmektedir.[398] Bu ifadeden âyetin bağlamı dikkate alındığında "Zülkarneyn'in karşılaştığı topluluğun dilini bilmediği" anlamı çıkarılabilir.

3.1.1.3. "فَعَلَ" Bâbının "تَفَعَّلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın sülâsî mücerred bâbta okuduğu fiili bir yerde humâsî mezîd "تَفَعُّلٌ" bâbında okumuştur. Bu bâbın özellikleri arasında mutâvaat (dönüşlülük), tekellüf (çaba sarfetme, zorlanarak yapma), geçişlilik, taleb yer alır.[399]

Örnek 3:

﴿يَطْهُرْنَ﴾ ﴿وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى **يَطْهُرْنَ** فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ Bakara, 2/222

" ...Adet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allah'ın emrettiği yerden onlara varın. Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever."

Âsım bu fiili "يَطْهُرْنَ" şeklinde sülâsî bâbta okumuştur. "طَهُرَ-يَطْهُرُ" fiili "temiz, arı olmak, kadınlarda adet kanının kesilmesi"[400] anlamındadır. Bu fiilin, lâzım (geçişsiz) bir fiil olması "kişinin yaptığı temizlikte bir çabasının olmadığına, kanın kendiliğinden kesilmiş olduğuna" işaret etmektedir. İbn Mücâhid'in bu şekilde okuması bu kıraatın hücceti kabul edilmiştir. Hanefîler bu kıraatın hükmünü esas almaktadır.[401]

---

[396] Ömer, Mekrem, *Mu'cem,* C. IV, s. 12; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. V, s. 298-299; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 303.

[397] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ,C. XIII, 3.b., s. 522; el-İsfehânî, *el-Müfredât,* s. 496; Serdar Mutçalı, *Sözlük*, s. 710.

[398] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 679; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVIII, s. 103; Elmalılı, *Hak Dini*, C. V, s. 419; Yakup Yüksel, "Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansıtılması Sorunu (İsra ve Kehf Sûreleri Örneği)", *Ekev Akademi Dergisi*, (Bahar 2016), Yıl: 20, S. 66, s. 635-636.

[399] Çörtü, *Sarf*, s. 189-193; Maksudoğlu, *Sarf-Nahiv*, s. 54; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 113-116; Akdağ, *Arap Dili*, 143-145; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 147-149.

[400] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C. IV, s. 504-505, el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 525; Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, 8.b., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 432; Mutçalı, Sözlük, 577.

[401] Muhammed Ali Sâbûnî, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, C. I, Dirâsât, İstanbul, ty., s. 302.

Kisâî ise, bu fiili "يَطَّهَّرْنَ" şeklinde "تَفَعُّلٌ" bâbında okumuştur.[402] Bu fiilin aslı "يَتَطَهَّرُ" dur ancak "ت" "te" harfi "ط" "tı" harfine idgam edilerek "يَطَّهَّرْنَ" şeklinde okunmuştur.[403] "تَطَهَّرَ-يَتَطَهَّرُ" fiili "temizlenmek, arınmak, abdest almak, yıkanmak"[404] anlamındadır. "تَفَعُّلٌ" bâbının tekellüf (çaba sarf etme) delaletinden dolayı fiil, "kişinin yaptığı temizlikte bir çabası olduğu" anlamını taşır. Bu yaklaşımdan dolayı, "kadının adet kanı kesildikten sonra gusletmesi" gerekir. Âyetin devamındaki "فَإِذَا تَطَهَّرْنَ" ifadesi bu kıraatın gerekçeleri arasında görülmektedir. Ömer b. Hattab, Ebu'd-Derdâ, Abdullah b. Mes'ûd'un okuyuşu bu kıraatın hüccetidir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler ise bu kıraatın hükmünü esas almışlardır.[405]

3.1.1.4. "فَعَّلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "فعَّلَ" bâbında okuduğu fiili on beş yerde sülâsî mücerred bâbta okumuştur.

Örnek 4:

Âl-i İmrân, 3/39 ﴿أَنَّ اللَّهَ **يُبَشِّرُكَ** بِيَحْيَى﴾ ﴿**يَبْشُرُكَ**﴾

"Yahya'yı Allah sana müjdeliyor."

Âsım "يُبَشِّرُكَ" fiilini "تَفْعِيلٌ" bâbında okumuştur. "بَشَّرَ-يُبَشِّرُ" fiili "birini müjdelemek, muştulamak"[406] anlamına gelir. Bu kıraatle Âsım âyete "müjdeleme" anlamını öngörmüştür. Taberî Araplar arasında şöyle bir kullanımın olduğunu zikretmektedir: "بشَّرتْ فلانًا البُشْراء بكذا وكذا" *"Müjdeciler falancaya birine şöyle şöyle müjde verdi."* Kisâî ise, bu fiili "يَبْشُرُكَ"şeklinde sülâsî bâbta okumuştur.[407] "بَشَرَ-

[402] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 371; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 307-308; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 35.
[403] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, 248; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IV, s. 383; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. I, s. 385; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında*, s. 287-291; Murat Okuyar, "Kıraatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2012, s. 20-21.
[404] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C. IV, s. 504-505, el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 525; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 432; Mutçalı, Sözlük, 577.
[405] Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ, C. I, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-II, Mısır ty., s. 29.
[406] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ,C. IV, 3.b., s. 61; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 125; Serdar Mutçalı, *Sözlük*, s. 82.
[407] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 28; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 487-488; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 55.

يَبْشُرُ" fiili "sevinmek, mutlu olmak, sevindirmek" anlamına gelir.[408] Kureyş'in Kinâne ve diğer kabileleri arasında, "بشَرتُ فلانًا بكذا، فأنا أبشُرُه بَشْرًا" *"Falanca beni şöyle sevindirdi, ben de sevindim"* şeklinde bir kullanım da yaygındır.[409]

3.1.1.5. "فَعَّلَ" Bâbının "أَفْعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "فَعَّلَ" bâbında okuduğu bir fiili beş yerde "اِفْعَالٌ" bâbında okumuştur.

Örnek 5:

﴿يُنْزِلُ﴾ ﴿ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ Lokmân, 31/34

"Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir."

Âsım "يُنَزِّلُ" fiilini "تَفْعِيلٌ" bâbında okumuştur. "نَزَّلَ-يُنَزِّلُ" fiili "indirmek, vahiy indirmek, yavaş yavaş, tedricen indirmek"[410] anlamındadır. Kisâî ise, bu fiili "يُنْزِلُ" şeklinde "اِفْعَالٌ" bâbında okumuştur.[411] "أَنْزَلَ-يُنْزِلُ" fiili "indirmek, inzal buyurmak, bir kerede toplu olarak indirmek"[412] anlamındadır.[413]

3.1.1.6. "فَعَّلَ" Bâbının "فَاعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "فَعَّلَ" bâbında okuduğu bir fiili üç yerde "فَاعَلَ" bâbında okumuştur. "فّاعَلَ" rubâî mezîd bir fiil olan "مُفَاعَلَةٌ" bâbı müşâreket, bir işi yapmakta gayret ve devamlılık, "tef'îl" bâbında olduğu gibi çokluk ifade eder. [414]

Örnek 6:

---

[408] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ,C. IV, 3.b., s. 61; el-İsfehânî, *el-Müfredât,* s. 125; Serdar Mutçalı, *Sözlük,* s. 82.
[409] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. VI, s. 368; el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, C. I, s. 212.
[410] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XI, s. 656; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 799; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1062; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 915; Mutçalı, *Sözlük*, s. 901.
[411] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. V, s. 94; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VII, s. 212; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 414.
[412] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XI, s. 656; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 799; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1062; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 915; Mutçalı, *Sözlük*, s. 901.
[413]ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. VI, s. 110; Ziya Şen, "İbn-i Kesir ve Kıraatı", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2000, s. 58.
[414] Çörtü, *Sarf*, s. 176-179; Maksudoğlu, *Sarf-Nahiv*, s. 49; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 89-91; Akdağ, *Arap Dili*, 135-136; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 147.

﴿فَارَقُوا﴾ ﴿إِنَّ الَّذِينَ **فَرَّقُوا** دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ﴾ En'âm, 6/159

"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiç bir alakan yoktur."

Âsım bu fiili "فَرَّقُوا" şeklinde "تَفْعِيلٌ" bâbında okumuştur. "فَرَّقَ-يُفَرِّقُ" fiili "ayırmak, bölmek, saçmak, dağıtmak"[415] anlamındadır. Kisâî ise, bu fiili "فَارَقُوا" şeklinde "مُفَاعَلَةٌ" bâbında okumuştur.[416] "فَارَقَ-يُفَارِقُ" fiili "ayrılmak, uzaklaşmak, bırakmak"[417] anlamındadır. Âyetin anlamı, Hz. Ali ve Katâde'nin okumasıyla " خرجوا فارتدوا عنه" *"Dinlerini terk ettiler."*[418] şeklinde olur. Her iki okuyuşta anlam açısından belirgin bir farklılık oluşmamaktadır.[419]

3.1.1.7. "فَعَّلَ" Bâbının "تَفَعَّلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "فَعَّلَ" bâbında okuduğu fiili bir yerde "تَفَعُّلَ" bâbında okumuştur.

Örnek 7:

﴿تَسَوَّى﴾ ﴿يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ﴾ Nisâ, 4/42

"Nankörlük edip Allah'ın elçisine karşı gelenler o gün yerle bir olmayı isterler."

Âsım "تُسَوَّى" fiilini "تَفْعِيلٌ" bâbında okumuştur. "سَوَّى-يُسَوِّي" fiili "düz yapmak, düzlemek, tesviye etmek"[420] anlamındadır. Âsım fiili meçhûl kipte okumuş, bu durumda "الْأَرْضُ" lafzı nâib-i fâil olmaktadır. Kisâî ise, bu fiili "تَسَوَّى" şeklinde "تَفَعُّلٌ" bâbında okumuştur.[421] Bu fiilin aslı "تَتَسَوَّى" dır ancak tahfif dolayısıyla iki

[415] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. X, s. 304; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 633; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 917; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 685; Mutçalı, *Sözlük*, s. 697.
[416] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 338; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 596; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 150.
[417] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. X, s. 304; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 633; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 917; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 685; Mutçalı, *Sözlük*, s. 697.
[418] ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, C. II, s. 78; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XII, s. 268; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 366.
[419] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XII, s. 268.
[420] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XIV, s. 411; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 439; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1297; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 466; Mutçalı, *Sözlük*, s. 460.
[421] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 134; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 76; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 85.

"ت" "te" den biri hazfedilerek "تَسَوَّى" şeklinde okunmuştur. "تَسَوَّى-يَتَسَوَّى" fiili "düz olmak, düzlenmek"[422] anlamındadır. "الْأَرْضُ" lafzı fâil olmaktadır. Bu durumda âyet *"kendilerinin yerle bir olmalarını isteme"* anlamı taşır.[423] Âsım'ın edilgen yapıyı tercih ederek metne kazandırdığı anlamı Kisâî'nin "تَفَعُّلٌ" bâbının dönüşlülük delaletinden yararlanarak ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir.

3.1.1.8. "أَفْعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "اِفْعَالٌ" bâbında okuduğu bir fiili üç yerde sülâsî mücerred "فَعَلَ" bâbında okumuştur.

Örnek 8:

Mü'min, 40/26 ﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ **يُظْهِرَ** فِي الْأَرْضِ **الْفَسَادَ**﴾ **الْفَسَادُ**)-(**يَظْهَرَ**

"Firavun dedi: "Bırakın Musa'yı öldüreyim de, (o istediği kadar) Rabbi'ne yalvarsın. Çünkü ben onun dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk yapacağından korkuyorum."

Âsım "يُظْهِرَ" fiilini "اِفْعَالٌ" bâbında okumuştur. "أَظْهَرَ-يُظْهِرَ" fiili "göstermek, açığa çıkarmak, gösteri yapmak"[424] anlamındadır. Fâil Hz. Musa (a.s.)'ya delalet eden mustatir "هُوَ" olur. "الْفَسَادَ" kelimesi de fiilin ikinci mefûlü olarak kabul edilip mansûb okunmuştur. Kisâî ise, bu fiili "يَظْهَرُ" sülâsî mücerred bâbta okumuştur.[425] "ظَهَرَ-يَظْهَرُ" fiili "açık, net, belirgin olmak, görünmek, ortaya çıkmak, zuhur etmek"[426] anlamındadır. "الْفَسَادُ" kelimesini de fiilin fâili olarak ref ederek

---

[422] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XIV, s. 411; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 439; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1297; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 466; Mutçalı, *Sözlük*, s. 460.

[423] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* C. I, s. 478; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, CC. VIII, s. 372; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 272; ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Çağıl, "Kur'ân Belâgati ve Fonetiği Yönünden Kıraatler", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002, s. 301-302.

[424] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. IV, s. 523; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 541; Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye (İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed en-Neccâr), *Mu'cemu'l-Vasît,* C. II, Dâru'd-Da'vet, ty., s. 578; Mutçalı, *Sözlük*, s. 589.

[425] Ömer, Mekrem, *Mu'cem,* C. VI, s. 42; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât,* C. VIII, s. 214-216; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 470.

[426] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. IV, s. 523; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 541; Mecmau'l-Lüga, *Mu'cemu'l-Vasît*, s. 578; Mutçalı, *Sözlük*, s. 589.

okumuştur. Bu doğrultuda âyetin anlamı *"Sizin dininizi değiştirmesinden ya da yeryüzünde **bozgunculuğun ortaya çıkmasından** korkuyorum."*[427] şeklinde olur.

3.1.1.9. "أَفْعَلَ" Bâbının "فَعَّلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "اِفْعَالٌ" bâbında okuduğu fiili iki yerde "تَفْعِيلٌ" bâbında okumuştur.

Örnek 9:

Ra'd, 13/39 ﴿يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾ ﴿يُثَبِّتُ﴾

"Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır."

Âsım "يُثْبِتُ" fiilini "اِفْعَالٌ" bâbında okumuştur. "أَثْبَتَ-يُثْبِتُ" fiili "belirtmek, kesinleştirmek, onamak, teyit etmek, göstermek"[428] anlamındadır. Hz. Ömer (r.a.)'in Kâbe'yi tavaf ettiği esnada; *"Allah'ım, eğer beni saadet ehlinden yazmışsan beni oradan sil, saadet ve mağfiret ehli arasına yaz. Çünkü sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın, Ümmü'l-Kitap senin yanındadır."* şeklinde bir dua ettiği rivâyet edilmektedir. Âsım bu fiili Hz. Ömer'in yukarıdaki sözünde geçtiği gibi "يَكْتُبُ" "yazar, kayda geçirir, kesinleştirir, takdir eder" anlamına gelecek şekilde "اِفْعَالٌ" bâbında okumuştur. Abdullah b. Mes'ûd'un da Hz. Ömer'in duasına benzer bir duada bulunduğu rivâyet edilmiştir.[429]

Kisâî ise, bu fiili "يُثَبِّتُ" şeklinde "تَفْعِيلٌ" bâbında okumuştur.[430] "ثَبَّتَ-يُثَبِّتُ" fiili "sabit kılmak, sabitlemek, sağlamlaştırmak, doğrulamak"[431] anlamı taşır. Kisâî'nin âyetteki bu ifadeyi "ويتركه ويقرُّه على حاله، فلا يمحوه." *"onu bırakıp kendi haline **sabitler** ve **ortadan kaldırmaz**."* anlamında okuduğu görülmektedir. Bu kıraatın

[427] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. IV, s. 52; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXI, s. 374; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. III, s. 7; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, C. VIII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, s. 78.

[428] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. II, s. 19; el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 171; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 149; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 93; Mutçalı, *Sözlük*, s. 126.

[429] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVI, s. 492; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 66; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. IV, s. 485.

[430] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 220; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. IV, s. 438; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 254.

[431] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. II, s. 19; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 171; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 149; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 93; Mutçalı, *Sözlük*, s. 126.

hücceti, "وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا" *"Eğer kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu."* âyetidir.[432] Her iki kıraatın anlamı birbirine oldukça yakındır.[433]

3.1.1.10. "فَاعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "مُفَاعَلَةٌ" bâbında okuduğu bir fiili dört yerde sülâsî mücerred bâbta okumuştur.

Örnek 10:

﴿لَمَسْتُمُ﴾ ﴿أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ Nisâ, 4/43

"Yahut da kadınlara dokunmuşsanız (bu durumlarda) su bulamadığınız takdirde temiz toprağa teyemmüm edin."

Âsım "لَامَسْتُمُ" fiilini "مُفَاعَلَةٌ" bâbında okumuştur. "لاَمَسَ-يُلاَمِسُ" fiili "dokunmak, temas halinde olmak, (kadınla) cinsel ilişkide bulunmak"[434] anlamına gelir. "مَفَاعَلَةٌ" bâbının en önemli özelliklerinden birisi müşâreket/bir işi karşılıklı yapmak işlevine delalet ettiği için, bu fiil "cinsel ilişkide bulunmak" anlamına gelir.[435] Ali b. Ebî Tâlib, Katâde bu görüştedir.[436] Hanefîler bu kıraatın hükmünü esas almışlardır.

Kisâî ise, bu fiili "لَمَسْتُمُ" şeklinde sülâsî mücerred bâbta okumuştur.[437] "لَمَسَ-يَلْمِسُ" fiili "el ile dokunmak, değmek, aramak, bulmaya çalışmak"[438] anlamına gelir. Bu okuyuşta fiil muhatab üçüncü çoğul şahıs olarak erkeklere isnad edilmiştir. Bu fiilde

---

[432] Nisâ, 4/66.
[433] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVI, s. 492; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 66.
[434] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VI, s. 209; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 747; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 573; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 838; Mutçalı, *Sözlük*, s. 836.

[435] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VI, s. 209; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 747; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 838; Mutçalı, *Sözlük*, s. 836.
[436] Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahmân İbn Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C. II, Beyrut, h. 1407/m. 1987, s. 92.
[437] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 137; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 80; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 85; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. II, s. 29-30.
[438] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VI, s. 209; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 747; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 573; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 838; Mutçalı, *Sözlük*, s. 836.

"cimâ" anlamı yoktur, "sadece elle dokunmak" anlamı vardır.[439] Bu görüşü İbn Mes'ûd, İbn Sirîn, İbrahim en-Nehâî paylaşmaktadır.[440] İmam Şâfiî bu kıraatın hükmünü esas almıştır.

3.1.1.11. "فَاعَلَ" Bâbının "تَفَاعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "مُفَاعَلَةٌ" bâbında okuduğu bir fiili dört yerde "تَفَاعُلٌ" bâbında okumuştur. "تَفَاعَلَ" humâsî mezîd fiildir. Bu bâbın işlevleri arasında müşâreket, mutâvaat, bir işi yapar gibi görünmek/ yapmacıklık bulunmaktadır.[441]

Örnek 11:

Meryem, 19/25 ﴿وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ **تُسَاقِطْ** عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾ ﴿**تَسَّاقَطْ**﴾

"Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün."

Âsım "تُسَاقِطْ" fiilini "مُفَاعَلَةٌ" bâbında okumuştur. "سَاقَطَ -يُسَاقِطُ" fiili "düşürmek, dökmek"[442] anlamındadır. Bu fiilin fâili "النَّخْلَة" kelimesine delalet eden zamîri mustatir "هِيَ" dir. Bu bâbın özellikleri arasında ta'diye ve mübâlağanın olduğu dikkate alınarak bu ifade lafzî olarak Türkçe'ye çevrildiğinde *"ağaç üzerine çokça taze hurmalar **döksün, düşürsün**."* şeklinde olur. Kisâî ise, bu fiili "تَسَّاقَطْ" şeklinde "تَفَاعُلٌ" bâbında okumuştur.[443] Bu fiilin aslı "تَتَسَاقَطُ" dur ancak "ت" "te" harfi "س" "sin" harfine idgam edilerek "تَسَّاقَطْ" şeklinde okunmuştur. "تَسَاقَطَ-يَتَسَاقَطُ" fiili "düşmek, yavaş yavaş/kademeli olarak düşmek, inmek"[444] anlamındadır. "تَفَاعُلٌ" bâbının da mutâvaat ifade ettiği göz önüne alındığında ise bu ifadenin anlamı *"ağaç hurmalarını **döküverir**."* şeklinde olur. Âyetteki "رطبًا" ifadesi temyîz olmasından

[439]İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VI, s. 209; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 747; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 838; Mutçalı, *Sözlük*, s. 836.
[440] İbn Cevzî, *Zâd*, C. II, s. 92; bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 279-283.
[441] Çörtü, *Sarf*, s. 193-196; Maksudoğlu, *Sarf-Nahiv*, s. 53; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 247-253; Akdağ, *Arap Dili*, 145-147; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 153.
[442] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VII, s. 316; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 415; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 671; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 436; Mutçalı, *Sözlük*, s. 433.
[443] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. IV, s. 39; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. V, s. 354-357; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 306.
[444] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VII, s. 316; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 415; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 671; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 436; Mutçalı, *Sözlük*, s. 433.

dolayı mansûb okunmuştur.[445]

3.1.1.12. "اِفْتَعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın humâsî mezîd "اِفْتِعَالٌ" bâbında okuduğu fiili bir yerde sülâsî mücerred bâbta okumuştur. "اِفْتِعَالٌ" bâbının özellikleri arasında mutâvaat, müşâreket, mübâlağa bulunmaktadır.[446]

Örnek 12:

Yûnus, 10/35 ﴿أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا **يَهِدِّي** إِلَّا أَنْ يُهْدَى﴾ ﴿**يَهْدِي**﴾

"Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi?"

Âsım "يَهِدِّي" şeklinde "اِفْتِعَالٌ" bâbında okumuştur. Bu fiilin aslı "يَهْتَدِي" dir ancak "ت" "te" harfi "د" "dal" harfine idgam edilerek "يَهِدِّي" şeklinde okunmuştur. "اِهْتَدَى-يَهْتَدِي" fiili "yolunu bulmak, doğru yolu bulmak, hidâyete ermek"[447] anlamındadır. Zira İbn Mes'ûd bu şekilde okumuştur.[448]

Kisâî ise, bu fiili "يَهْدِي" şeklinde "فَعَلَ" bâbında okumuştur.[449] "هَدَى-يَهْدِي" fiili "birine yol göstermek, rehberlik etmek, götürmek"[450] anlamındadır. Taberî, Arapların, "هَدَيْتُ" dediklerinde "اِهْتَدَيْتُ" anlamını kastettiklerini ifade etmektedir.[451] Ancak kelimenin sözlük anlamından hareket edildiğinde fiil müteaddî olduğundan dolayı "… *kendisi doğru yola iletilmedikçe doğru yola* ***iletemeyen mi****?*" şeklindeki bir çeviri uygun görülmektedir. Bu durumda âyetin bütünlüğü açısından bakıldığında bu ifadenin *"...hidâyet eden mi… hidâyet edilmedikçe* ***doğru yolu bulamayan mı****?"*

---

[445] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* C. III, s. 13; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVIII, s. 180; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 166; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* C. III, s. 326.
[446] Çörtü, *Sarf*, s. 183-186; Maksudoğlu, *Sarf-Nahiv*, s. 51; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 223-230; Akdağ, *Arap Dili*, 140-141; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 150-151.
[447] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C. XV, s. 354; el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 835; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1345; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 978; Mutçalı, Sözlük, s. 958.
[448]Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. IV, s. 281.
[449] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 75; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 211; ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. III, s. 335.
[450] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C. XV, s. 354; el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 835; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1345; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 978; Mutçalı, Sözlük, s. 958.
[451] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XV, s. 88.

şeklinde çevrilmesine imkân veren " يَهِدِّي (يَهْتَدِي)" şeklindeki Âsım kıraatının daha isabetli olduğu söylenebilir.

3.1.1.13. "تَفَعَّلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

Kisâî, Âsım'ın "تَفَعُّلٌ" bâbında okuduğu bir fiili iki yerde sülâsî mücerred bâbta okumuştur.

Örnek 13:

İsrâ, 17/41 ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ **لِيَذْكَّرُوا**﴾ ﴿**لِيَذْكُرُوا**﴾

"Biz bu Kur'ân'da sözü çeşitli biçimlerde anlattık ki, düşünüp anlasınlar."

Âsım "لِيَذَّكَّرُوا"fiilini "تَفَعُّلٌ" bâbında okumuştur. Bu fiilin aslı "يَتَذَكَّرُ" dur ancak "ت" "te" harfi "ذ" "zel" harfine idgam edilerek "لِيَذَّكَّرُوا" şeklinde okumuştur. "تَذَكَّرَ-يَتَذَكَّرُ" fiili "bir şeyi hatırlamak, anımsamak, zihninde tekrar canlandırmak, akla gelmek, dil ile hatırlamak ve anmak"[452] anlamındadır. "تَفَعُّلٌ" bâbının işlevleri arasında tekellüf (çaba, gayret etme) ve bir şeyin defalarca sık sık yapıldığına delaleti dikkate alındığında âyetin anlamı *"Düşünüp iyice kavrayıp dursunlar."* şeklinde olabilir. Kisâî ise, bu fiili "لِيَذْكُرُوا" şeklinde sülâsî mücerred bâbta okumuştur.[453] "ذَكَرَ-يَذْكُرُ" fiili "bir şeyi hatırlamak, akla gelmek, anmak, zikretmek, kalp ile anmak"[454] anlamındadır. Bu kıraat doğrultusunda âyetin anlamı ***"Öğüt alsınlar."*** şeklinde olur. Bu durumda öğüt alma olgusunun herhangi bir boyutunun olmadığı söylenmelidir. Bu kıraatın hücceti, "وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ"[455] *"Allah dilemedikçe onlar öğüt alamazlar."* âyetidir.[456]

[452] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C. IV, s. 308; el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 328; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 397; Mutçalı, Sözlük, s. 331.
[453] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 324; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. V, s. 68; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 286.
[454] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C. IV, s. 308; el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 328; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 397; Mutçalı, Sözlük, s. 331.
[455] Müddessir, 74/56
[456] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* C. II, s. 610.

3. 1. 2. Sülâsî Mücerred Bâbların Farklı Okunması

Sülâsî fiiller mâzî ve muzârî çekimlerindeki ayne'l-fiillerinde (orta harflerinde) meydana gelen değişikliğe göre altı bâbtan oluşmaktadır. Nahivciler bu bâblarla ilgili bazı kurallar belirlemiş olsa da bir fiilin hangi bâbtan geldiği ancak sözlük yardımı ile öğrenilebilir.[457] Bu altı bâb (ebvâb-ı sitte) şunlardır:

1- فَعَلَ - يَفْعُلُ : كَتَبَ - يَكْتُبُ

2- فَعَلَ - يَفْعِلُ : جَلَسَ - يَجْلِسُ

3- فَعَلَ - يَفْعَلُ : فَتَحَ - يَفْتَحُ

4- فَعِلَ - يَفْعَلُ : عَلِمَ - يَعْلَمُ

5- فَعُلَ – يَفْعُلُ : حَسُنَ - يَحْسُنُ

6- فَعِلَ – يَفْعِلُ : حَسِبَ - يَحْسِبُ

Kisâî, Âsım'ın dördüncü bâbta okuduğu bir fiili otuz üç yerde altıncı bâbta, birinci bâbta okuduğunu dört yerde ikinci bâbta, ikinci bâbta okuduğu bir fiili üç yerde birinci bâbta okumuştur.

Kisâî, Âsım'ın dördüncü bâbta okuduğu bir fiili otuz üç yerde altıncı bâbta okumuştur.

Örnek 14:

﴿**يَحْسِبُهُمْ**﴾ ﴿**يَحْسَبُهُمُ** الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾ Bakara, 2/273

"Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır."

Âsım âyetteki "يَحْسَبُهُمْ" fiilinin ayne'l- fiilini fetha ile dördüncü bâbta okumuştur. Bu, Temîm lügatıdır. Kisâî ise, bu fiili "يَحْسِبُهُمْ" şeklinde ayne'l-fiilini kesra ile okumuştur.[458] Bu, Hicaz lügatıdır.[459] Bölüm sonundaki Tablo 2'de görüleceği üzere Âsım'ın toplamda otuz yerde "حَسِبَ-يَحْسَبُ" şeklinde dördüncü bâbta okuduğu

[457]ed-Dahdah, *Mu'cemu Kavâid,* s. 116; Çörtü, *Sarf,* s. 125; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 19-32; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 72; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 115-118; Akdağ, *Arap Dili*, s. 125-128.

[458] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 214; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 46.

[459] el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât,* C. I, s. 399; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım,* İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 62.

bu fiili Kisâî altıncı bâbta "حَسِبَ-يَحْسِبُ" olarak okumuştur. Her iki okuyuş arasında belirgin bir anlam farklılığı oluşmamaktadır.

3. 1. 3. Bir Fiilin Resmi Mushaf-i Osmânî'ye Uygun Başka Bir Fiil Olarak Okunması

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Kur'ân hakkında olabilecek ihtilafları önlemek ve muhafazasını teminat için onu cem ettirmiştir. Hz. Osman (r.a.) döneminde İslam devleti genişlemiş, sahabe başka şehirlere dağılmış, her sahabe gittiği yerde kendi kıraatını öğretmeye başlamıştı. Yeni müslüman olan gayr-ı Arab unsurlar, diğer lehçelere hâkim olmadığından öğrendikleri kıraatın tek doğru kıraat olduğu kanaatine kapılmaktaydılar. Bu yüzden halk arasında ciddi münakaşalar çıkıyor, birbirlerini tekfir ediyorlardı. Hz. Osman çıkan kargaşayı önleyip lehçe farklılığını ortadan kaldırmak için İmam Mushafı istinsah etmeye karar vermiş ve Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in çoğaltılmasını sağlamıştır. İstinsâh sürecinde yedi harfe dâhil olan mütevatir kıraatlar dikkate alınarak muhtelif kıraat vecihlerini içerecek şekilde mushaflara hareke ve nokta konmamıştır.[460]

Daha sonra kıraat imamları yazıda nokta ve hareke olmamasından dolayı kelime yapısını farklı şekillerde okumuşlardır. Bu farklılıklar bazen fiilde bazen de isimde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Kisâî Âsım'ın okuduğu beş fiili resmi mushaf-i osmânî'ye uygun ama kök harfleri tamamen farklı olacak şekilde başka bir fiil olarak okumuştur.

Örnek 15:

﴿**فَتَثَبَّتُوا**﴾ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ **فَتَبَيَّنُوا** وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ Nisâ, 4/94

"Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin."

[460] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 26. b., TDV Yayınları, Ankara, 2014, s. 72.

Âsım resmi mushaf-i osmânî'deki noktasız, harekesiz "فـتـبـيـنـوا" fiil yapısını "فَتَبَيَّنُوا" şeklinde okumuştur. "تَبَيَّنَ -يَتَبَيَّنُ" fiili "açık/anlaşılır gelmek, bir şeyi iyice incelemek"[461] anlamındadır. Elmalılı (ö. 1942) bu ifadeyi: *"فَتَبَيَّنُوا" tebeyyün (belli olmak) ve vuzuh (açıklık, netlik) arayınız. Ale'l-acele şüphe ve tevehhüm üzerine ve zayıf te'villerle değil, teennî (ihtiyatlı davranma) ile hareket ediniz.*[462] şeklinde çevirmiştir. Bu doğrultuda âyetin anlamı: *"İyice araştırın, derinliğine araştırın, tetkik edin."* şeklinde olur.

Kisâî ise, bu fiili "فَتَثَبَّتُوا" şeklinde okumuştur.[463] "تَثَبَّتَ-يَتَثَبَّتُ" fiili "kesinleşmek, sabit olmak, araştırmak, dikkatli düşünmek/davranmak"[464] anlamındadır. Bu kelime, "فَتَثَبَّتُوا" şeklinde okunduğunda Elmalılı bu kelimenin anlamının *"İyi tutununuz, ayağınızı denk alınız, sağlam basınız, acele ile çürük tahtaya basmayınız, ayağınız kaymasın."* şeklinde olduğunu dile getirmiştir.[465] Abdullah b. Mes'ûd'un bu okuyuşu tercih ettiği görülmektedir. Bu iki okuyuş arasında belirgin bir anlam farklılığı oluşmamakla birlikte "فَتَبَيَّنُوا" olduğunda *"Açıklığa, netliğe kavuşturarak konuyu anlayınız."* vurgusu öne çıkarken, "فَتَثَبَّتُوا" şeklinde okunduğunda ise ***"Araştırıp belgelendirerek kesinliğe kavuşturunuz, emin olunuz."*** delaleti kendini göstermektedir.[466]

3. 1. 4. Bir Fiilin Farklı Yapılarda Okunması

Arapça'da fiiller yapı bakımından geçmiş zamandaki bir durum ve olayı bildiren mâzî fiil, bir işin şimdiki ve geniş zamanda yapıldığını gösteren, istikbâl anlamı da içeren muzârî fiil, bir şeyin olmasını veya yapılmasını istemek için

[461] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XIII, s. 67; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 157; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1182; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 80; Mutçalı, *Sözlük*, s. 111.
[462] Elmalılı, *Hak Dini*, C. III, s. 63.
[463] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 154; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 131; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 93.
[464] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. II, s. 19; el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 171; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 149; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 93; Mutçalı, *Sözlük*, s. 126.
[465] Elmalılı, *Hak Dini*, C. III, s. 63.
[466] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 514; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IX, s. 73; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 283; Elmalılı, *Hak Dini*, C. III, s. 63; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 3. b., Ensar Yayınları, İstanbul, 2013; s. 151-152; Rahim Tuğral, "Farklı Kıraatlerin Tefsir'deki Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. VII, İzmir, 1992, s. 275.

kullanılan emir fiil olmak üzere üçe ayrılmaktadır.[467] Aynı zamanda fiiller zaman bakımından mâzî (geçmiş), hâdır (şimdiki) ve müstakbel (gelecek) olarak üçe ayrılmaktadır.

Kıraat imamları bazı fiilleri okurken bu fiillerin yapıları konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Mâzî fiili emir, emir fiili mâzî, mâzî fiili muzârî, muzârî fiili emir yapıda okudukları görülmektedir. Fiil yapılarındaki bu değişiklik aşağıda örneklerle ele alınacaktır.

3. 1. 4. 1. Fiilin Mâzî ya da Emir Olarak Okunması

Kisâî, Âsım'ın mâzî yapıda okuduğu bir fiili dört yerde emir, emir olarak okuduğu fiili de bir yerde mâzî yapıda okumuştur.

Örnek 16:

﴿قُلْ﴾ ﴿ قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾ Enbiyâ, 21/112

"(Peygamber), "Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim Rabbimiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır" dedi."

Âsım "قَالَ" şeklinde mâzî fiil olarak okumuştur. Bu fiilin çekimi "قَالَ-يَقُولُ-قُلْ" şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in savaşlarda böyle söylediği rivâyet edilir. Fakat bu âyet, Mekke'de inmiştir. Peygamber, Mekke'de savaşmadığı için Hz. Peygamber'in savaşlarda böyle bir şey söylemiş olması doğru olamaz. Bu âyet, Hz. Peygamber'in, müşriklerin eziyetlerine karşı yaptığı duayı nakletmektedir. Zira İbn Abbas da böyle okumuştur.[468]

Kisâî ise, bu fiili "قُلْ" şeklinde emir fiil olarak okumuştur.[469] Bu durumda âyetin başladığı fiil, mâzî kipi değil, emir kipidir. O zaman Peygamber'e böyle dua etmesi emredilmektedir ki, bu kıraatın siyâka daha uygun olduğu açıktır. Çünkü bundan önceki fiiller hep emir kipindedir. Yüce Allah, müşriklerin sözleri karşısında elçisine, gerçeği ortaya çıkarmasını Allah'tan istemesini, iftiralara karşı Allah'ın yardımcı olduğunu bildirmesini emretmiştir. Bu durumda hitap, Hz. Muhammed'e

[467] ed-Dahdah, *Mu'cemu Kavâid,* s. 114; Çörtü, *Sarf,* s. 110, 122, 148; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 2, 7, 11; Akdağ, *Arap Dili*, 45, 47, 86; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 153.
[468] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVIII, s. 554; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. V, s. 531.
[469] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. IV, s. 156; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VI, s. 68-69; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 331.

olur.[470]

Örnek 17:

﴿قَالَ﴾ ﴿ قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا﴾ Cin, 72/20

"De ki: "Ben ancak Rabbime dua ederim ve hiç kimseyi O'na ortak koşmam."

Âsım bu fiili "قُلْ" şeklinde emir kipinde okumuştur. Kendisinden sonra gelen âyetlerin emir kipinde olması bu kıraatın hüccetini oluşturur. Allah, Hz. Muhammed'e emretmektedir.

Kisâî bu fiili "قَالَ" şeklinde mâzî kipte okumuştur.[471] Hz. Ali (r.a.) bu şekilde emir olarak okumuştur. Bir önceki âyetin gaib sîgayla okunması bu kıraatın hüccetidir.[472]

3. 1. 4. 2. Mâzî Fiilin Muzârî Olarak Okunması

Kisâî, Âsım'ın mâzî yapıda okuduğu bir fiili iki yerde muzârî yapıda okumuştur.

Örnek 18:

﴿يَطَّوَّعْ﴾ ﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ Bakara, 2/158

"Kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa bilsin ki, Allah karşılığını verir, yaptığını bilir."

Âsım, resmi mushaf-i osmânî'deki noktasız, harekesiz "ـطوع" fiil yapısını "تَطَوَّعَ" şeklinde mâzî yapıda okumuştur. "تَطَوَّعَ-يَتَطَوَّعُ" fiili "gönüllü olmak, gönüllü olarak yapmak, "خَيْرًا" ile kullanınca, bir hayrı içinden gelerek yapmak, gönüllü olmak"[473] anlamındadır. Mâzî yapı mûzarî yapının anlamını içermektedir. Telaffuz bakımından mâzî yapı muzârî yapıdan daha kolaydır. Âsım da bu yüzden daha kolay olanı tercih etmiştir. Kisâî ise, bu fiili "يَطَّوَّعْ" şeklinde muzârî olarak okumuştur.[474]

---

[470] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. III, s. 128; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVIII, s. 554; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. V, s. 531.
[471] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. VII, s. 246; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 573.
[472] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXIII, s. 669; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. III, s. 195.
[473] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VIII, s. 240; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 529; Mutçalı, *Sözlük*, s. 578.
[474] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 129; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 220-221; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 24.

Bu fiilin aslı "يَتَطَوَّعُ" dur ancak "ت" "te" harfi "ط" "tı" harfine idgam edilerek "يَطَّوَّعْ" şeklinde okunmuştur. Ceza konumunda bulunan cümleler her zaman istikbâli ifade eder. Fiil mâzî de olsa anlam geleceğe yöneliktir. Cezim edatından sonra muzârî fiilin gelmesi ceza cümlesinin anlamına daha uygundur. Abdullah b. Mes'ûd'un " وَ مَنْ يَتَطَوَّعْ بِخَيْرٍ" şeklinde okuyuşu bu kıraatın hüccetidir.[475]

3. 1. 4. 3. Muzârî Fiilin Emir Olarak Okunması

Kisâî, Âsım'ın muzârî yapıda okuduğu fiili bir yerde emir yapıda okumuştur.

Örnek 19:

﴿إِعْلَمْ﴾ ﴿ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ Bakara, 2/259

"Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."

Âsım bu fiili "أَعْلَمُ" şeklinde muzârî mütekellim (birinci şahıs) sîgasında okumuştur. Kisâî ise, bu fiili "اِعْلَمْ" şeklinde emir yapıda muhatab (ikinci tekil) sîgada okumuştur.[476] Bu durumda kelimenin anlamı: ***"Bil!"*** olur. Bu kıraatta Allah, muhataba hitap ederek emretmektedir. Bu durumda ifade "Allah'ın her şeye gücünün **yettiğini bil!"** şeklinde olur. İbn Mes'ûd'un "قِيلَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْئٍ قَدِيرٌ" şeklinde okuyuşu bu kıraatın hüccetidir. Âyetin önceki kısmında geçen " فَانْظُرْ اِلَى طَعَامِكَ... وَانْظُرْ اِلَى حِمَارِكَ...وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ" gibi ifadelerin emir sîgada olması Kisâî'nin kıraatının delili olarak görülür.[477] Taberî emir sîgasında okunmasının daha doğru olduğunu belirtmiştir. Bu durumda "اعلم" lafzından hemen önce gelen "قَالَ" fiilinin fâili " قَالَ

[475] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 195; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. III, s. 247; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 95; Avnullah Enes Ateş, *Bakara Suresindeki Kıraat Farklılıklarının Dilbilimsel Analizi (Mütevâtir ve Meşhûr Kıraatler)*, Gece Kitaplığı, Aralık, 2015, s. 166.

[476] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 201; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 374-375; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 43.

[477] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 288; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. V, s. 483; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. I, s. 174; Mehmet Adıgüzel, "Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1998, s. 250; Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir Dergisi* (Haziran 2015), C. 2, S. 3, s. 166.

اللَّهُ لَهُ اِعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ" ifadesinde verildiği gibi "اللَّهُ" lafzına râci mustatir "هُوَ" dir.[478] Âsım kıraatında fiilin "أَعْلَمُ" "biliyorum" şeklinde muzârî okunması bu fiilden önce gelen "قَالَ" fiilinin fâilinin âyette zikredilen kişiye râci mustatir "هُوَ" olmasındandır.

3. 1. 5. Fiilin İsim, İsmin Fiil Olarak Okunması

Kisâî, Âsım'ın isim olarak okuduğu bir kelimeyi üç yerde fiil şeklinde okumuştur.

Örnek 20:

﴿عَمِلَ غَيْرَ﴾ ﴿ وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي * قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ **عَمَلٌ غَيْرُ** صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ﴾ Hûd, 11/46

*"Nûh, Rabbine seslenip şöyle dedi: "Rabbim! Şüphesiz oğlum da âilemdendir. * Buyurdu ki: "Ey Nuh! O senin ailenden değildir; çünkü yaramaz bir amel (e sahip) idi. Öyleyse, hakkında bilgin bulunmayan şeyi Benden isteme."*

Âsım bu kelimeyi "عَمَلٌ" şeklinde isim, "غَيْرُ" kelimesini de merfû okumuştur. "عَمَلٌ" kelimesi "اِنَّ" nin haberi olup, "غَيْرُ" lafzı ise haberin sıfatı ya da bedeli olur. Âyetteki "إِنَّهُ لَيْسَ" ifadesindeki "هُ" zamiri tartışmasız biçimde bir önceki âyetteki "اِبْنِي" kelimesine râcidir. "لَيْسَ" nin haberi hükmündeki "مِنْ أَهْلِكَ" ifadesinde geçen "ehil" kavramı dine ve itikada delalet etmektedir. Dolayısıyla âyetteki bu ifadenin anlamı *"O senin dininden ve itikadından değildir."* şeklinde olur.[479] "إِنَّهُ **عَمَلٌ**" ifadesindeki zamir ise bir önceki zamirde olduğu gibi "اِبْنِي" kelimesine râci kabul edilmelidir. Zira bu zamirin Nuh (a.s.)'un talebine delalet etmesinin lugavî bir gerekçesi bulunmamaktadır.[480] Zeccac "إِنَّهُ **عَمَلٌ غَيْرُ** صَالِحٍ" ifadesinin " اِنَّهُ ذُو عَمَلٍ غَيْرُ صَالِحٍ" *"O kötü bir amele sahip biridir."* şeklinde anlaşılmasının caiz olduğunu belirtmiştir.[481] Bu âyetin hücceti Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn'in bu şekilde okumalarıdır.

[478] Taberi, 5, 484
[479] Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. II, Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, h. 1984, s. 85.
[480] ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, C. III, s. 439.
[481] ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* C. III, s. 55.

Kisâî ise, bu ifadeyi, "عَمِلَ غَيْرَ" şeklinde fiil olarak okumuşur.[482] Kisâî "عَمِلَ" şeklinde mâzî fiil olarak, "غَيْرَ" lafzını da mansûb olarak okumuştur. "عَمِلَ" mâzî fiili ile başlayan fiil cümlesi "اِنَّ" nin haberi, "اِنَّهُ" nun zamirine râci olan fiilde bulunan mustatir "هُوَ" zamiri fâil, "غَيْرَ" ise mefûl olur. Bu cümlenin takdiri " اِنَّهُ عَمِلَ عَمَلاً غَيْرَ صَالِحٍ" *"O salih olmayan bir iş yapmıştır."* şeklinde olmaktadır. Bu durumda mevsûf hazfedilmiş, sıfat onun yerine geçmiştir. Bu okuyuşa göre âyetin anlamı: *"Şüphesiz oğlun sâlih olmayan bir* ***iş yapmıştır****."* şeklinde olur. Bu kıraat Hz. Ali, Hz. Aişe, İbn Abbas ve Ümmü Seleme tarafından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu şekilde okuduğu rivâyetine dayanmaktadır.[483] Yukarıda da ifade edildiği üzere her iki kıraatta da "انّه عمل" ifadesindeki zamirin Hz. Nuh (a.s.)'un oğluna râci olduğu anlaşılmaktadır. "عَمَلٌ صَالِحٌ" ifadesi küfre delalet ettiğinden[484] Âsım kıraatına uygun olarak "عَمَلٌ" kelimesi isim olarak okunduğunda küfrün sübûtuna vurgu vardır. Kisâî kıraatına uygun olarak "عَمِلَ" şeklinde okunduğunda ise bir işin bitmiş ve kesinleşmiş bir eylem vurgusu dikkat çeker.

Kisâî, Âsım'ın fiil olarak okuduğu bir kelimeyi iki yerde isim şeklinde okumuştur.

Örnek 21:

﴿**خَالِقُ- وَالأَرْضِ**﴾ ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ **خَلَقَ** السَّمَاوَاتِ **وَالْأَرْضَ** بِالْحَقِّ﴾ İbrâhîm, 14/19

"Görmez misin ki , Allah gökleri ve yeri gerçek bir gaye ile yaratmıştır?!"

Âsım bu ismi "خَلَقَ" şeklinde fiil olarak okumuştur. Fâil, bu âyetteki "اللَّهَ" ismine dönen "هُوَ" mustatir zamiridir. Kendisinden sonra gelen "السَّمَاوَاتِ" ve "وَالْأَرْضَ" lafzını da mefûl olarak nasb ederek okumuştur. Kisâî bu kelimeyi "خَالِقُ" şeklinde ism-i fâil ve muzâf olarak okumuştur. Sonrasında gelen "السَّمَاوَاتِ" lafzını

[482]Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 114; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. IV, s. 67; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 227.
[483]ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 368; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XV, s. 348; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 218; Necattin Hanay, "Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2015, s. 226-228; Mustafa Kılıç, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşerî Örneği*, 1. b, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 203-207; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında*, s. 291-294.
[484] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, C. II, s. 86.

muzâfun ileyh, "وَالأَرْضِ" kelimesini de buna atfen muzâfun ileyh olarak mecrûr okumuştur.[485] Bu durumda âyetin anlamı: *"Gökleri ve yeri gerçek bir gaye (hak) ile* ***yaratmış olanın Allah*** *olduğunu görmez misin?"* şeklinde olur.[486] Zira ism-i fâil bir isme muzâf olduğunda geçmiş zamana delalet eder.[487] " أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" *"Gökleri ve yeri yaratmış olan Allah hakkında şüphe mi var?"* âyetinde[488] geçen "فَاطِرِ" ismi fâil yapısının "فَطَرَ" geçmiş zamana delalet ettiği görülmektedir.

3. 2. Sarf Açısından İsimlerin Değerlendirilmesi

Kıraat imamları, isimlerde de muhtelif okuyuşlar tercih etmişlerdir. Bu bölümde kıraat imamlarının farklı okuduğu isimler değerlendirilecektir. İsmin iki farklı vecihle, tekil veya çoğul olarak, ism-i fâil veya ism-i mefûl olarak farklı okunması detaylandırılarak belli başlıklar altında ele alınacaktır.

3. 2. 1. Bir İsmin Resmi Mushaf-i Osmânî'ye Uygun Başka Bir İsim Olarak Okunması

Hz. Osman mushafında harflere hareke ve nokta konulmaması sonucu bazı fiil ve isimlerin yapısında değişiklik yapılarak muhtelif kıraat vecihlerinin meydana geldiği belirtilmiş ve fiillerdeki bu değişiklik örneklerle açıklanmıştı. Bu başlık altında ismin yapısının değişmesi sonucu oluşan kıraat farklılıkları değerlendirilecektir. Kisâî altı ismi resmi mushaf-i osmânî'ye uygun ama kök harflerinden bazıları değişmiş halde Âsım'ın kıraatından farklı bir vecihle okumuştur.

Örnek 22:

Bakara, 2/219 ﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ **كَبِيرٌ** وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾ ﴿**كَثِيرٌ**﴾

"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Bu ikisinde insanlar için büyük zarar (günah) ve bazı faydalar vardır."

Âsım bu ismi "كَبِيرٌ" şeklinde okumuştur. "كَبِيرٌ" "büyük, geniş, şümullü,

[485] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. III, s. 233; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. IV, s. 469-470; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 258.
[486] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XVI, s. 557; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında*, s. 295-296.
[487] Ayrıca bkz. Yusuf Karataş, "Kur'ân Bağlamında Kelimelerin Morfolojik Yapılarının Anlama Etkisi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir, 2017, S. VI, s. 101-122.
[488] İbrâhim, 14/10.

kocaman"[489] anlamındadır. Âyetin devamında yer alan "وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا" ifadesindeki "أَكْبَرُ" kelimesi bu kıraatın delili olarak gösterilmiştir. Çünkü şarap içmek ve kumar oynamak büyük günahlardan sayılmıştır. Zira Araplar, helâka götüren günahlar için "büyük" ifadesini kullanırlar. Kisâî bu ismi "كَثِيرٌ" şeklinde okumuştur.[490] "كَثِيرٌ" "çok, bol, sık sık olan, çok miktarda"[491] anlamındadır. Bu kıraata göre âyetin anlamı: *"Bu ikisinde **çok** günah vardır."* şeklinde olur. Âyetteki "إِثْمٌ" kelimesi müfred olarak gelse de "الآثام" "günahlar" anlamında kullanılmaktadır. Âyetin devamında gelen "مَنَافِعُ" kelimesi buna delil gösterilmiştir. "Faydaları" cemî olduğundan "günah" kelimesinin de çoğul anlamında olduğu ileri sürülmüştür. el-A'meş de bu şekilde okumuştur. Günahın çokluğundan kasıt, içki içen ve kumar oynayanların, bu ikisi yüzünden pek çok günah kazanacağıdır.[492] Faydalarının çokluğa delalet ettiği dolayısıyla günahlarının da çok olduğunu iddia etmek bu içki ve kumarın fayda ve zararını eşitleme durumuna yol açabilir. Dolayısıyla bu âyette içki ve kuarın büyük, ciddi bir günah olduğuna ve bunların kısmî, bazı faydalarının da bulunduğuna delalet eden Âsım kıraatının daha isabet ettiği görülmektedir.

3. 2. 2. İsmin Tekil veya Çoğul Olarak Okunması

Kıraatlar arasında mevcut ihtilaflardan biri de kelimenin müfred veya cemî okunmasıyla ilgilidir. Kelimenin müfred ve cemî şeklinde okunması genel olarak âyetin anlamını etkilemektedir. Ancak bazen kelimenin müfred-cemî okunmasından kaynaklanan kıraat ihtilaflarında, müfred okunuşu ile cins ismin[493] kastedildiği yerler bulunmaktadır.

---

[489] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. V, s. 127; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 696; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 468; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 772; Mutçalı, *Sözlük*, s. 780.
[490] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 168; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 301; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 34.
[491] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. V, s. 133; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 703; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 468; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. II, s. 777; Mutçalı, *Sözlük*, s. 784.
[492] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 243; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IV, s. 328; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında,* s. 296-297; Ateş, *Bakara Suresindeki,* s. 157-158; Abdurrahman Çetin, "Kur'ân'ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatların Rolü", *DİB İlmi Dergi,* Aralık, 2001, C. 37, S. 4, s. 85; İhsan İlhan, "İmam Hamza'nın Kıraatı ve Kıraatının Hüccetleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1997, s. 68.
[493] Cins isim, lafzı müfred olmakla birlikte o isim altında bulunan her şeyi içine alan sözcüktür.

Arapça'da isimler, nicelik bakımından müfred (tekil), tesniye (ikil), cemî (çoğul) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Müfred kelime, tek bir varlığa delâlet eden kelimedir. Tesniye kelime, iki varlığa delâlet eden sözcüktür. Cemî, ikiden fazla varlıklara delâlet eden kelimedir.[494]

Kisâî, Âsım'ın cemî olarak okuduğu yirmi kelimeyi müfred okumuştur.

Örnek 23:

﴿**الرِّيحِ**﴾ ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ * وَتَصْرِيفِ **الرِّيَاحِ** وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ Bakara, 2/164

*"Göklerin ve yerin yaratılışında * Rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."*

Âsım bu ismi "الرِّيَاحِ" şeklinde cemî olarak okumuştur. "الرِّيح (ج) الرِّيَاح" "rüzgâr, koku" anlamına gelen cins isimdir. Âyette rüzgârların tasrif edilmesinden bahsedilmektedir. İbn Abbas, müfred kullanılan rüzgârın azap rüzgârı olduğunu söylemiş "إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا" *"Biz onların üstüne, uğursuzluğu devamlı bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik."*[495] âyetini buna delil olarak getirmiştir. Çoğul yapıda gelen rüzgârın ise rahmet rüzgârı olduğunu belirtmiş " وَ أَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ" *"Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik."*[496] âyetini buna delil olarak göstermiştir. Kisâî bu kelimeyi "الرِّيحِ" şeklinde müfred olarak okumuştur.[497] Bu kelime tekil okunduğunda da cins isim olmasından dolayı çoğul anlamda kullanılabilmektedir. Ayrıca Kisâî, Arapların "جَاءَتْ الرِّيحُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ" *"Her yerden rüzgâr esti."* sözünün buna delil teşkil ettiğini ifade etmektedir. Zira bu cümlede "الرِّيحِ" lafzı müfred kullanılmış olsa da her yönden rüzgârların estiği söylenmektedir.[498] Burada Kisâî'nin kıraatında kelimenin müfred lafzının azab

[494] Çörtü, *Sarf,* s. 517-549; Günday, Şahin, *Nahiv Bilgisi*, s. 17-30; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 55-62; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 66-75.
[495] Kamer, 54/19.
[496] Hicr, 15/22.
[497] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. I, s. 131; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. I, s. 207; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 25.
[498] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 197; Adıgüzel, "Kıraatler Açısından", s. 282-283; Yonis İnanç,

rüzgârına, çoğul lafzının rahmet rüzgârına delalet ettiği olgusunun göz önüne alınmadığı görülür.[499]

Kisâî, Âsım'ın tekil olarak okuduğu yirmi üç kelimeyi cemî okumuştur.

Örnek 24:

﴿**عِبَادَهُ**﴾ ﴿ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ * لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ * أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ **عَبْدَهُ** وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ﴾ Zümer, 39/34-36

*"İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır. * Allah, işlediklerinin en kötüsünü örtmek ve onlara yaptıklarının en güzeli ile karşılık vermek için (onları böyle mükâfatlandırdı). * Allah, kuluna yetmez mi? Seni O'ndan (Allah'tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar."*

Âsım bu ismi "عَبْدَهُ" şeklinde müfred olarak okumuştur. "عَبْدٌ (ج) عِبَادٌ" kelimesi "kul, köle" anlamındadır. Kelime müfred okunduğunda "عَبْدَهُ" lafzıyla Hz. Muhammed (s.a.v.) kastedilmiştir. Kisâî "عِبَادَهُ" şeklinde cemî olarak okumuştur.[500] Kelime cemî okunduğunda "عِبَادَهُ" lafzıyla Hz. Muhammed (s.a.v.) ve tüm müminler, Nebiler kastedilmiştir. Bu kıraatın hücceti, Abdullah b. Mes'ûd'un "عِبَادَهُ" şeklinde okumuş olmasıdır.[501] Bahse konu kelime bağlam açısından değerlendirildiğinde rahatlıkla bu iki kıraatın da aynı derecede uygunluğu söylenebilir. Kisâî'nin öngördüğü "عِبَادَهُ" kelimesi kendisinden önce geçen "الْمُحْسِنِينَ" lafzıyla örüntü sağlamaktadır. Böyle düşünüldüğünde "أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ **عَبْدَهُ**" ifadesi anlam bakımından öncesine eklenmiş olur. Bu ifade Âsım kıraatı açısından isti'naf cümlesi olarak görülmüştür.[502] Âsım'ın "عَبْدَهُ" şeklinde okuduğu lafız ise kendisinden sonra gelen

Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi, 1. b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 237-238; Ateş, *Bakara Suresindeki*, s. 163-164; Yaşar Akaslan, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun, 2017, S. 4., s. 19-21.

[499] Fâzıl Sâlih es-Samerrâi, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî,* IV. b, Dâru Ammar, Amman, h. 1427/m. 2006, s. 14.

[500] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. VI, s. 18; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VIII, s. 160-161; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 462.

[501] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* C. IV, s. 22; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXI, s. 294; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 419; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın*, C. VIII, s. 15; Kılıç, *Kıraat-Tefsir,* s. 164-166.

[502] ed-De'âs, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, C. III, s. 139.

"وَيُخَوِّفُونَكَ" kelimesinde geçen müfred müzekker muhatab zamiriyle bağlantı sağlamış olur.

3. 2. 3. Bir İsmin İsm-i Fâil veya İsm-i Mef'ûl Olarak Okunması

Kisâî, Âsım'ın ism-i fâil olarak okuduğu bir ismi ism-i mefûl şeklinde okumuştur. İsm-i fâil (özne), fiilden türeyen ve fiilin delalet ettiği işi yapanı gösteren isme denir. İsmi-i fâil yapısı Türkçe'deki etken sıfat-fiilin (etken ortaç) karşılığıdır. İsm-i mefûl, fiilden türeyen ve fâilin yaptığı işten etkilenen isme denir. İsm-i mefûl Türkçe'deki edilgen sıfat-fiilin (edilgen ortaç) karşılığıdır.[503]

Kisâî, Âsım'ın ism-i fâil olarak okuduğu kelimeyi bir yerde ism-i mefûl, ism-i mefûl olarak okuduğu kelimeyi dört yerde ism-i fâil şeklinde okumuştur.

Örnek 25:

Âl-i İmrân, 3/125 ﴿يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آَلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ **مُسَوِّمِينَ**﴾ ﴿**مُسَوَّمِينَ**﴾

"Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım eder."

Âsım "مُسَوِّمِينَ" şeklinde ism-i fâil olarak okumuştur. "سَوَّمَ-يُسَوِّمُ" "yüklemek, vazife vermek, işaretlemek, işaret koymak"[504] anlamındadır. Bu kıraata göre, "meleklerin kendilerini ve atlarını işaretlediği" anlamı çıkar. Bu duruma Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Bedir Savaşı esnasında "تَسَوَّمُوا فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَدْ سَوَّمَتْ" "*Kendinizi işaretleyin (nişanlanın). Çünkü melekler de kendilerini işaretlemişlerdir."* sözü delil olarak gösterilmiştir. Ayrıca bir önceki 123. âyette Allah'ın Bedir Savaşı'nda müminlere yardım ettiği konusu ele alınmaktadır. Kisâî ise, bu kelimeyi "مُسَوَّمِينَ" şeklinde ism-i mefûl olarak okumuştur.[505] Kisâî'nin kıraatına göre "melekler Allah tarafından işaretlenmiş" olur. Bu doğrultuda âyetin anlamı: *"**Allah tarafından nişanlanmış** beş bin melekle size yardım eder."* şeklinde olur. Bu okuyuşun hücceti, bir önceki âyetteki "أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آَلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ" *"İndirilmiş*

[503] Çörtü, *Sarf,* s. 445-462; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 92-97, 138-142; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv*, s. 38-41; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 195-208.
[504] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XII, s. 310; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 438; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, C. I, s. 1125; Mecmau'l-Luga, *Mu'cemu'l-Vasît*, C. I, s. 465; Mutçalı, *Sözlük*, s. 460.
[505] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 64; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. V, s. 571; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 66.

üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?"[506] âyetindeki "مُنْزَلِينَ" "indirilmiş" lafzına atfen okunmuş olmasıdır. Her iki okuyuşta da "مُسَوّمِينَ" kelimesi meleklerin sıfatı hükmündedir.[507] Bu kelimenin hadîs-i şerifte geçen "قَدْ سَوَّمَتْ" "işaretlemişlerdir" ifadesi göz önüne alındığında Âsım'ın kıraatı tercih edilebilir. Ancak önceki âyette yer alan "مُنْزَلِينَ" "indirilmiş" kelimesi dikkate alındığında âyetin bağlamı açısından Kisâî'nin kıraatının daha uygun olduğu söylenebilir.

3. 2. 4. İsm-i Fâilin Mübâlağalı İsm-i Fâil Olarak Okunması

Mübâlağa, bir varlıkta bir niteliğin aşırı derecede bulunduğunu gösteren ve fiilden türeyen, sıfat cinsinden isimlerdir. Mübâlağalı isimler Türkçe'ye çevrilirken "çok, pek, fazla, gâyet" gibi pekiştirme ifade eden kelimeler kullanılır.[508] En çok kullanılan mübâlağalı ismi fâil bâbları şunlardır:

1- فَعَّالٌ: غَفَّارٌ

2- فَعَّالَةٌ: عَلاَّمَةٌ

3- مِفْعَالٌ: مِنْفَاقٌ

4- فَعُولٌ: صَبُورٌ

5- فِعِّيلٌ: شِرِّيرٌ

Kisâî, Âsım'ın ism-i fâil olarak okuduğu bir ismi üç yerde mübâlağalı ism-i fâil şeklinde okumuştur.

Örnek 26:

Sebe', 34/3 ﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ **عَالِمِ** الْغَيْبِ﴾ ﴿**عَلاَّمِ**﴾

"*İnkâr edenler, "Kıyamet bize gelmeyecektir" dediler. De ki: "Hayır, öyle değil, gaybı*

[506] Âl-i İmrân, 3/124.
[507] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* C. I, s. 384; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* C. VII, s. 185; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında*, s. 304-305; Hanay, "Kur'ân Tefsirinde", s. 201-202; Akaslan, "Kırâat-i Aşere", s. 24-25.
[508] Çörtü, *Sarf,* s. 470-473; Günday, Şahin, *Sarf Bilgisi*, s. 179-184; Topaloğlu, Karaman, *Sarf-Nahiv,* s. 43; Avşar, *Dilbilgisine Giriş*, s. 242-245; Akdağ, *Arap Dili,* s. 449-451.

bilen Rabbime andolsun ki, Kıyamet size mutlaka gelecektir."

Âsım bu ismi "عَالِمِ" şeklinde ism-i fâil olarak okumuştur. Kisâî ise, bu ismi "عَلَّامِ" şeklinde "فَعَّالٌ" bâbında mübâlağalı ism-i fâil olarak okumuştur.[509] Bu okuyuşta medih daha beliğdir. Abdullah b. Mes'ûd'un bu şekilde okuduğu rivâyet edilmiştir. Bu kıraat doğrultusunda âyetin anlamı: *"De ki: "Bilâkis! Gaybı* ***en iyi bilen*** *Rabbim'e andolsun ki o size mutlaka gelecektir."* şeklinde olur. Taberî bu iki kıraatın yakın anlamlı ve meşhur kıraatlar olup, ikisinin de doğru olduğunu, ancak övgüyü daha güzel belirttiği için mübâlağa kipiyle okumanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.[510] Âyette inkâr edenlerin sözlerini reddedip düzeltme işlevi gören "بَلَى" "aksine, bilakis" cevap edatının bulunması ve devamında "رَبِّي" şeklinde yemin ifadesinin yer alması ve fiilin "لَتَأْتِيَنَّكُمْ" kasem lâmı ve nûn-u tekîd ile gelmiş olması lugavî açıdan Taberî'nin tercihini desteklemektedir.

3. 2. 5.Bir İsmin İsm-i Fâil ya da Bir İsm-i Fâilin İsim Olarak Okunması

Kisâî, Âsım'ın isim olarak okuduğu bir kelimeyi üç yerde ism-i fâil, ismi- fâil olarak okuduğu kelimeyi bir yerde isim şeklinde okumuştur.

Örnek 27:

Mâide, 5/110 ﴿ وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا **سِحْرٌ** مُبِينٌ﴾ ﴿**سَاحِرٌ**﴾

"Hani sen, İsrailoğullarına açık mucizeler getirdiğin zaman, ben seni onlardan kurtarmıştım da onlardan inkâr edenler, "Bu, ancak açık bir büyüdür" demişlerdi."

Âsım "سِحْرٌ" kelimesini isim olarak okumuştur. Bu okuyuşta âyetin bağlamı dikkate alındığında Hz. İsa (a.s.)'nın getirdiği mucizelerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Kisâî bu kelimeyi "سَاحِرٌ" şeklinde ism-i fâil olarak okumuştur.[511] Bu durumda âyetin anlamı: *"İnkâr edenler: "Bu, apaçık bir* ***sihirbazdan*** *başka bir şey değil! demişti."* şeklinde olur. Böyle okunduğunda Hz. İsa'nın bizatihi kendisi kastedilmiş olmaktadır. Bu kıraatın hücceti "فَقَالُوا سَاحِرٌ كذاب" *"Bu çok yalancı bir*

[509] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. V, s. 142; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. VII, s. 329; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 428.
[510] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XX, s. 349; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C. II, s. 351.
[511] Ömer, Mekrem, *Mu'cem*, C. II, s. 247; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, C. II, s. 368-369; el-Ma'sarâvî, *el-Kâmil*, s. 126.

sihirbazdır dediler." âyetidir.[512] Fiil fâiline, sıfat mevsûfuna delalet ettiğinden "سَاحِرٌ" lafzının "سِحْرٌ" anlamına gelmesi caiz görülmüştür. Örneğin, Arapların " عَائِذًا بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ هَا" *"Onun şerrinden Allah'a sığınarak"* ifadesinde geçen "عَائِذًا" kelimesini, bu kelimenin masdarı "عِيَاذًا" anlamında kullandıkları belirtilmiştir. Taberî bu açıdan Kisâî ile Âsım'ın kıraatının aynı anlama delalet ettiği görüşündedir.[513] Ancak "سِحْرٌ" şeklinde okunması durumunda "هَذَا" işaret ismiyle İsa (a.s.)'ın getirdiği açık mucizelere işaret ettiğini, "سَاحِرٌ" şeklinde okunduğunda işaret ismiyle bizatihi İsa (a.s.)'ın kastedildiğini söylemek daha uygun görülmektedir. Zira Yahudilerin farklı zamanlarda bu iki sözü İsa (a.s.)'a söyledikleri rivâyet edilmektedir.[514]

[512] Gafir, 40/24.
[513] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* C. XI, s. 216-217; Adıgüzel, "Kıraatler Açısından", s. 274.
[514] İbn Âşûr, *et-Tahrîr,* C. VII, s. 103.

TABLO 2

SARF İLMİ AÇISINDAN KİSÂÎ'NİN KIRAATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sarf Açısından Fiillerin Değerlendirilmesi

Fiil Bâblarının Farklı Okunması

Sülâsî Mücerred "فَعَلَ" Bâbının "فعّل" Bâbında Okunması

ÂYET	ÂSIM KIRAATI (HAFS RİVÂYETİ)	KİSÂÎ KIRAATI (DÛRÎ RİVÂYETİ)
Tekvîr, 81/10	﴿وَإِذَا الصُّحُفُ **نُشِرَتْ**﴾	﴿**نُشِّرَتْ**﴾
Şuarâ, 26/193	﴿**نَزَلَ** بِهِ **الرُّوحُ الْأَمِينُ**﴾	﴿**نَزَّلَ-الرُّوحَ-الأَمِينَ**﴾
Mümtehine, 60/3	﴿لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ **يَفْصِلُ** بَيْنَكُمْ﴾	﴿**يُفَصِّلُ**﴾
Mürselât, 77/23	﴿**فَقَدَرْنَا** فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ﴾	﴿**فَقَدَّرْنَا**﴾
Hümeze, 104/2	﴿الَّذِي **جَمَعَ** مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾	﴿**جَمَّعَ**﴾
Hadîd, 57/16	﴿أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا **نَزَلَ** مِنَ الْحَقِّ﴾	﴿**نَزَّلَ**﴾
A'râf, 7/117	﴿فَإِذَا هِيَ **تَلْقَفُ** مَا يَأْفِكُونَ﴾	﴿**تَلَقَّفُ**﴾
İnşikâk, 84/12	﴿وَ**يَصْلَى** سَعِيرًا﴾	﴿**يُصَلَّى**﴾
Şuarâ, 26/45	﴿فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ **تَلْقَفُ** مَا يَأْفِكُونَ﴾	﴿**تَلَقَّفُ**﴾
Tâhâ, 20/69	﴿وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ **تَلْقَفْ** مَا صَنَعُوا﴾	﴿**تَلَقَّفْ**﴾

"فَعَلَ" Bâbının "أَفْعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**يُفْقِهُونَ**﴾	﴿حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ **يَفْقَهُونَ** قَوْلًا﴾	Kehf, 18/93
﴿**يُنْزِفُونَ**﴾	﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا **يُنْزَفُونَ**﴾	Sâffât, 37/47

"فَعَلَ" Bâbının "تَفَعَّلَ" Bâbında Okunması

﴿**يَطْهُرْنَ**﴾	﴿وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى **يَطْهُرْنَ** فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴾	Bakara, 2/222
﴿**يَذْكُرُ**﴾	﴿أَوَلَا **يَذْكُرُ** الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا﴾	Meryem, 19/67

"فَعَلَ" Bâbının "فَعَّلَ" Bâbında Okunması

﴿**يَبْشُرُكَ**﴾	﴿أَنَّ اللَّهَ **يُبَشِّرُكَ** بِيَحْيَى﴾	Âl-i İmrân, 3/39
﴿**عَقَّدْتُمُ**﴾	﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا **عَقَّدْتُمُ** الْأَيْمَانَ﴾	Mâide, 5/89
﴿**يُكَذِّبُونَكَ**﴾	﴿فَإِنَّهُمْ لَا **يُكَذِّبُونَكَ**﴾	En'âm
﴿**يُفَتَّحُ**﴾	﴿إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا **تُفَتَّحُ** لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ﴾	A'râf, 7/40
﴿**سُعِرَتْ**﴾	﴿وَإِذَا الْجَحِيمُ **سُعِّرَتْ**﴾	Tekvîr, 81/12
﴿**عَرَفَ**﴾	﴿فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ **عَرَّفَ** بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ﴾	Tahrîm, 66/3
﴿**قَدَرَ**﴾	﴿وَالَّذِي **قَدَّرَ** فَهَدَى﴾	A'lâ, 87/3
﴿**حَمَلْنَا**﴾	﴿وَلَكِنَّا **حُمِّلْنَا** أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا﴾	Tâhâ, 20/87

﴿**يَلْقَوْنَ**﴾	﴿أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَ**يُلَقَّوْنَ** فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا﴾	Furkân, 25/75
﴿**يُمَيِّزَ**﴾	﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى **يَمِيزَ** الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾	Âl-i İmrân, 3/193
﴿**نَنَكِّسْهُ**﴾	﴿وَمَنْ نُعَمِّرْهُ **نَنَكِّسْهُ** فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ﴾	Yâsîn, 36/68
﴿**لَنُنَجِّيَنَّهُ**﴾	﴿قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا **لَنُنَجِّيَنَّهُ** وَأَهْلَهُ﴾	Ankebût, 29/32

"فَعَّلَ" Bâbının "أَفْعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**يُنَزِّلُ**﴾	﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ**يُنَزِّلُ** الْغَيْثَ﴾ 34/31	Lokmân, 31/34
﴿**يُنْزِلُ**﴾	﴿وَهُوَ الَّذِي **يُنَزِّلُ** الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ﴾	Şûrâ, 42/28
﴿**نُنْجِي**﴾	﴿ثُمَّ **نُنَجِّي** الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾	Meryem, 19/72
﴿**لَنُنْجِيَنَّهُ**﴾	﴿قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا **لَنُنَجِّيَنَّهُ** وَأَهْلَهُ﴾ 32/29	Ankebût, 29/32
﴿**فَنُنْجِي**﴾	﴿جَاءَهُمْ نَصْرُنَا **فَنُجِّيَ** مَنْ نَشَاءُ﴾	Yûsuf, 12/110

"فَعَّلَ" Bâbının "فَاعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**فَارَقُوا**﴾	﴿إِنَّ الَّذِينَ **فَرَّقُوا** دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ﴾	En'âm, 6/159
﴿**فَارَقُوا**﴾	﴿مِنَ الَّذِينَ **فَرَّقُوا** دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا ﴾	Rûm, 30/32
﴿**تُصَاعِرْ**﴾	﴿وَلَا **تُصَعِّرْ** خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾	Lokmân, 31/18

"فَعَّلَ" Bâbının "تَفَعَّلَ" Bâbında Okunması

﴿**تَسَوَّى**﴾	﴿يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ **تُسَوَّى** بِهِمُ	Nisâ, 4/42

	الْأَرْضُ﴾	

"أَفْعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**يَلْحَدُونَ**﴾	﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي **يُلْحِدُونَ** إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ﴾	Nahl, 16/103
﴿**يَظْهَرَ- لْفَسَادُ**﴾	﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ **يُظْهِرَ** فِي الْأَرْضِ **الْفَسَادَ**﴾	Mü'min, 40/26
﴿**إِذا دَبَرَ**﴾	﴿وَاللَّيْلِ **إِذْ أَدْبَرَ**﴾	Müddessir, 74/33

"أَفْعَلَ" Bâbının "فَعَّلَ" Bâbında Okunması

﴿**يُثْبِتُ**﴾	﴿يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ**يُثْبِتُ**﴾	Ra'd, 13/39
﴿**يُغْشِى**﴾	﴿**يُغْشِي** اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا﴾	A'râf, 7/54

"فَاعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**تَقْتُلُوهُمْ**﴾- ﴿**يَقْتُلُوكُمْ**﴾- ﴿**قَتَلُوكُمْ**﴾	﴿وَلَا **تُقَاتِلُوهُمْ** عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى **يُقَاتِلُوكُمْ** فِيهِ فَإِنْ **قَاتَلُوكُمْ** فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ﴾	Bakara
﴿**لَمَسْتُمُ**﴾	﴿أَوْ **لَامَسْتُمُ** النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾	Nisâ, 4/43
﴿تُمَاسُّوهُنَّ﴾	﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ **تَمَسُّوهُنَّ**﴾	Bakara, 2/236
﴿**تُمَاسُّوهُنَّ**﴾	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ **تَمَسُّوهُنَّ**﴾	Ahzâb, 33/49

"فَاعَلَ" Bâbının "تَفَاعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**تَسَّاقَطْ**﴾	﴿وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ **تُسَاقِطْ** عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾	Meryem, 19/25
﴿**تَظَّاهَرُونَ**﴾	﴿وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي **تُظَاهِرُونَ** مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ﴾	Ahzâb, 33/4
﴿**يَظَّاهَرُونَ**﴾	﴿الَّذِينَ **يُظَاهِرُونَ** مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ﴾	Mücâdele, 58/2

"اِفْتَعَلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**يَهْدِي**﴾	﴿أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا **يَهِدِّي** إِلَّا أَنْ يُهْدَى﴾	Yûnus, 10/35

"تَفَعَّلَ" Bâbının "فَعَلَ" Bâbında Okunması

﴿**لِيَذْكُرُوا**﴾	﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ **لِيَذَّكَّرُوا**﴾	İsrâ, 17/41
﴿**لِيَذْكُرُوا**﴾	﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ **لِيَذَّكَّرُوا** فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا﴾	Furkân, 25/50

Sülâsî Mücerred Bâbların Farklı Okunması

﴿**يَحْسِبُهُمْ**﴾	﴿**يَحْسَبُهُمُ** الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾ 273/2	Bakara, 2/273
﴿**يَقْنِطُونَ**﴾	﴿وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ **يَقْنَطُونَ**﴾	Rûm, 30/36
﴿**لَا تَقْنِطُوا**﴾	﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ **لَا تَقْنَطُوا** مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ﴾	Zümer, 39/53
﴿**يَقْنِطُ**﴾	﴿قَالَ وَمَنْ **يَقْنَطُ** مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ﴾	Hicr, 15/56
﴿**يَعْكِفُونَ**﴾	﴿فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ **يَعْكُفُونَ** عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ﴾	A'râf, 7/138
﴿**يَعْزِبُ**﴾	﴿وَمَا **يَعْزُبُ** عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾	Yûnus, 10/61
﴿**يَعْزِبُ**﴾	﴿لَا **يَعْزُبُ** عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ﴾	Âl-i İmrân, 3/34
﴿**انْشِزُوا**﴾	﴿وَإِذَا قِيلَ **انْشُزُوا فَانْشُزُوا** يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ	Mücâdele, 58/11

	﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾	
﴿**يَطْمُثْهُنَّ**﴾	﴿فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ **يَطْمِثْهُنَّ** إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ﴾	Rahmân, 55/56
﴿**يَصُدُّونَ**﴾	﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ **يَصِدُّونَ**﴾	Zuhruf, 43/57
﴿**فَيَحُلَّ- يَحْلُلْ**﴾	﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ **فَيَحِلَّ** عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ **يَحْلِلْ** عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى﴾	Tâhâ, 20/81

Bir Fiilin Resmi Mushaf-i Osmânî'ye Uygun Başka Bir Fiil Olarak Okunması

﴿**فَتَثَبَّتُوا**﴾	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ **فَتَبَيَّنُوا** وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾	Nisâ, 4/94
﴿**تَتْلُوا**﴾	﴿هُنَالِكَ **تَبْلُوا** كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ﴾	Yûnus, 10/30
﴿**يَقْضِ**﴾	﴿إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ **يَقُصُّ** الْحَقَّ﴾	En'âm, 6/57
﴿**لَنُثْوِيَنَّهُمْ**﴾	﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **لَنُبَوِّئَنَّهُمْ** مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا﴾	Ankebût, 29/58

Bir Fiilin Farklı Yapılarda Okunması

Fiilin Mâzî ya da Emir Olarak Okunması

﴿**قُلْ**﴾	﴿**قَالَ** رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾	Enbiyâ, 21/112
﴿**قُلْ**﴾	﴿**قَالَ** أَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ﴾	Zuhruf, 43/24
﴿**قُلْ**﴾	﴿**قَالَ** كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ﴾	Mü'minûn,23/11
﴿**قُلْ**﴾	﴿**قَالَ** إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾	Mü'minûn, 23/114

﴿**قَالَ**﴾	﴿**قُلْ** إِنَّمَا أَدْعُو رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا﴾	Cin, 72/20

Mâzî Fiilin Muzârî Olarak Okunması

﴿**يَطَّوَّعْ**﴾	﴿وَمَنْ **تَطَوَّعَ** خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾	Bakara, 2/158

Muzârî Fiilin Emir Olarak Okunması

﴿**إِعْلَمْ**﴾	﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ **أَعْلَمُ** أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾	Bakara, 2/259

Fiilin İsim, İsmin Fiil Olarak Okunması

﴿**عَمِلَ غَيْرَ**﴾	﴿وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي * قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ **عَمَلٌ غَيْرُ** صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾	Hûd, 11/46
﴿**خَالِقُ - وَالأَرْضِ**﴾	﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ **خَلَقَ** السَّمَاوَاتِ **وَالْأَرْضَ** بِالْحَقِّ﴾	İbrâhîm, 14/19
﴿**خَالِقُ- كُلِّ**﴾	﴿وَاللَّهُ **خَلَقَ كُلَّ** دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾	Nûr, 24/45
﴿**فَكُّ رَقَبَةٍ**﴾	﴿فَكُّ رَقَبَةٍ﴾	Beled, 90/13
﴿**أَطْعَمَ**﴾	﴿أَوْ **إِطْعَامٌ** فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ﴾	Beled, 90/14

Sarf Açısından İsimlerin Değerlendirilmesi

Bir İsmin Resmi Mushaf-i Osmânî'ye Uygun Başka Bir İsim Olarak Okunması

﴿**كَثِيرٌ**﴾	﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ **كَبِيرٌ** وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾	Bakara, 2/219
﴿**كَثِيرٌ**﴾	﴿**كَبِيرٌ**﴾	Ahzâb, 33/68
﴿**نَشْرًا**﴾	﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ **بُشْرًا** بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾	A'râf, 7/57

İsmin Tekil veya Çoğul Olarak Okunması

﴿**الرِّيحِ**﴾	﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ * وَتَصْرِيفِ **الرِّيَاحِ** وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾	Bakara, 2/164
﴿**كِتَابِهِ**﴾	﴿كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ **وَكُتُبِهِ** وَرُسُلِهِ﴾ 285/2	Bakara, 2/285
﴿**كِتَابِهِ**﴾	﴿فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا **وَكُتُبِهِ** ﴾	Tahrîm, 66/12
﴿**كَبِيرَ**﴾	﴿وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ **كَبَائِرَ** الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ﴾	Şûrâ, 42/37
﴿**كَبِيرَ**﴾	﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ **كَبَائِرَ** الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ﴾	Necm, 53/32
﴿**بِمَوْقِعِ**﴾	﴿فَلَا أُقْسِمُ **بِمَوَاقِعِ** النُّجُومِ﴾	Vâkıa, 56/75
﴿**الْمَجْلِسِ**﴾	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي **الْمَجَالِسِ** فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ﴾	Mücâdele, 58/11
﴿**آيَةً**﴾	﴿وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ **آيَاتٌ** مِنْ رَبِّهِ﴾	Ankebût, 29/50
﴿**ذُرِّيَّتِنَا**﴾	﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَ**ذُرِّيَّاتِنَا** قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾	Furkân, 25/74
﴿**ثَمَرَةٍ**﴾	﴿وَمَا تَخْرُجُ مِنْ **ثَمَرَاتٍ** مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ﴾	Fussilet, 41/47
﴿**بِشَهَادَتِهِمْ**﴾	﴿وَالَّذِينَ هُمْ **بِشَهَادَاتِهِمْ** قَائِمُونَ﴾	Meâric, 70/33
﴿ **صَلَاتِهِمْ**﴾	﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى **صَلَوَاتِهِمْ** يُحَافِظُونَ﴾	Mü'minûn, 23/9
﴿**بَيِّنَاتٍ**﴾	﴿أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَى **بَيِّنَةٍ** مِنْهُ﴾	Fâtır,35/40
﴿**عِبَادَهُ**﴾	﴿ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ * لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي	Zümer, 39/36

	عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ * أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ **عَبْدَهُ** وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ﴾	
﴿**وَالْيَسَعَ**﴾	﴿وَإِسْمَاعِيلَ **وَالْيَسَعَ** وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ﴾	En'âm, 6/86
﴿**ثُمُرِهِ**﴾	﴿انْظُرُوا إِلَى **ثَمَرِهِ** إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ﴾	En'âm, 6/99
﴿**وُلْدًا**﴾	﴿أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا **وَوَلَدًا**﴾	Meryem, 19/77
﴿**سُرُجًا**﴾	﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا **سِرَاجًا** وَقَمَرًا مُنِيرًا﴾	Furkân, 25/61
﴿**أَسَاوِرَةٌ**﴾	﴿فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ **أَسْوِرَةٌ** مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ﴾	Zuhruf, 43/53
﴿**بِمَفَازَاتِهِمْ**﴾	﴿وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا **بِمَفَازَتِهِمْ**﴾	Zümer, 39/61
﴿**كَلِمَ**﴾	﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا **كَلَامَ** اللَّهِ﴾	Fetih, 48/15
﴿**نَصْبٍ**﴾	﴿يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى **نُصُبٍ** يُوفِضُونَ﴾	Meâric, 70/43
﴿**كِسْفًا**﴾	﴿أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا **كِسَفًا**﴾	İsrâ, 17/92
﴿**رَجْلِكَ**﴾	﴿وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ**رَجِلِكَ**﴾	İsrâ, 17/64
﴿**نِعْمَةً**﴾	﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ **نِعَمَهُ** ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً﴾	Lokmân, 31/20

Bir İsmin İsm-i Fâil veya İsm-i Mef'ûl Olarak Okunması

﴿**مُسَوَّمِينَ**﴾	﴿يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ **مُسَوِّمِينَ**﴾	Âl-i İmrân, 3/125
﴿**اَلْمُحْصِنَاتِ**﴾	﴿وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ **الْمُحْصَنَاتِ**	Nisâ, 4/25

	﴿الْمُؤْمِنَاتِ﴾	

İsm-i Fâilin Mübâlağalı İsm-i Fâil Olarak Okunması

﴿**سَحَّارٍ**﴾	﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ **سَاحِرٍ** عَلِيمٍ﴾	A'râf, 7/112
﴿**سَحَّارٍ**﴾	﴿**سَاحِرٍ**﴾	Yunus, 10/79
﴿**عَلَّامِ**﴾	﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ **عَالِمِ** الْغَيْبِ﴾	Sebe', 34/3

Bir İsmin İsm-i Fâil ya da Bir İsm-i Fâilin İsim Olarak Okunması

﴿**سَاحِرٌ**﴾	﴿وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا **سِحْرٌ** مُبِينٌ﴾	Mâide, 5/110
﴿**سَاحِرٌ**﴾	﴿**سِحْرٌ**﴾	Hûd, 11/7; Saf, 61/6
﴿**سِحْرٍ**﴾	﴿إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ **سَاحِرٍ** وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى﴾	Tâhâ, 20/69

SONUÇ

İnsanlara rehber olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, ilahi olmasından dolayı metni ve belâgatı açısından mucizedir. Allah kelâmının âyetleri arasında asla bir tenâkuz bulunmaz. Peygamberimiz (s.a.v.) hayattayken sahâbe anlamadığı yerleri kendisine sorar, birinci ağızdan en doğru şekliyle öğrenme imkânı bulurlardı. Onun vefatından sonra Peygamberimiz (s.a.v.)'in her ânına şahitlik eden sahabeler tabiine, tabiin de kendisinden sonraki nesillere anlaşılmayan, müteşâbih olan âyetleri açıklıyorlardı. Yılların geçmesi, nesillerin değişmesi, İslâmiyet'in çeşitli beldelere yayılması sonucunda anlaşılmayan âyetleri birinci ağızdan öğrenme imkânı ortadan kalkmış, çeşitli ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

Hz. Osman (r.a.) tarafından mushaf istinsah edilirken kıraatların tercihinde belirli şartlar konulmuş ve bunun sonucunda da sahihliği yönünden kıraatlar yedi veya on kıraat diye meşhur olmuştur. Bütün kıraatlar isnâdı yönüyle Peygamberimiz (s.a.v.)'e ulaşmaktadır. Kıraatların anlaşılması, yorumlanması için çeşitli ilimlerden faydalanılmış olup Arap dili de bunlardan biridir.

Kur'ân-ı Kerîm'in dili Arapça olduğundan dolayı Arap dili üzerinde durulmuştur. Gramer ekolleri Kûfe, Basra ve Bağdat olmak üzere üç gruba ayrılmış olup, hepsi sistemli bir şekilde oluşturulmuştur. Kûfe gramer ekolünün kurucusu olan Kisâî, aynı zamanda yedi kıraat imamından biridir. Önce kıraat alanında eğitim almış daha sonra nahve yönelerek bu alanda da söz sahibi olmuştur.

Önce kıraat ilmi ortaya çıkmış, daha sonra sarf, nahiv, belâgat ilimleri sistemleştirilmiştir. Kıraatlar arasından tercihte bulunulurken hüccetler geliştirilmiş olup, bunlardan biri de Arap diline uygunluktur. Sahih kıraatlar arasından tercihte bulunulurken en çok kullanılan dilsel hüccetler nahiv ve sarf kaideleridir. Bunlar ferşî okumalar denilen alandaki hüccetleri içermektedir. Arap diline uygunluk sahih kıraatta bulunması gereken üç şarttan biri olmasından dolayı kıraat imamları okuyuşlarında nahiv ve sarf kurallarını da göz önünde bulundurmuşlardır.

Kisâî'nin daha önce hayatı, nahiv ilmindeki yeri, ilmi şahsiyeti çalışılmış, kıraatı ile ilgili de hüccetleri tespit edilmiştir. Ancak kıraatı nahiv ve sarf kaideleri açısından derinlemesine analiz edilmediğinden bu çalışmada bu eksiklik giderilmeye

çalışılmıştır. Kisâî ile Âsım arasında oluşan kıraat farklılıkları taranıp tespit edildikten sonra sarf ve nahiv kurallarına göre tasnif edilmiştir. Daha sonra kapsayıcı örneklerden hareketle bu farklılıkların anlama etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın giriş kısmında Kisâî'nin hayatı, kıraat ve nahiv ilmindeki önemine değinilmiştir. Birinci bölümde kıraat ilmi, kıraat imamları ile ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra dil-kıraat ilişkisi ele alınmıştır.

İkinci bölümde Kisâî'nin Âsım'dan farklı okuduğu yerler analiz edilmiş ve anlama etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Her farklı okuyuşta anlam farklılığı oluşmasa da bazı ihtilafların manayı değiştirdiği, fıkhî hükümleri etkilediği tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Kisâî'nin Âsım'a ihtilaf ettiği yerler sarf kaideleri çerçevesinde ele alınmış, metnin anlamındaki etkisi tespit edilerek, değişen anlam farklılığına yer verilmiştir.

Bu çalışmada Kisâî'nin kıraatının dil ilimlerinde yeri olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların metnin tefsirinde köklü değişikliklere sebep olmadığı ancak anlam zenginliği açısından önemli olduğu görülmüştür. Kisâî'nin kıraatında iltifat sanatı, takdîm-tehîr, siyak-sibâka dikkat edildiği tespit edilmiştir. Genel olarak filolojik açıdan daha çok Âsım'ın, az da olsa Kisâî'nin isabet ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Mehmet, "Kıraatler Açısından Fahruddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1998.

Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm,* Beyrut, ty.

Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Mısır, 1955.

Ahmed Hilmi, *Sırât-ı Müstakîm*, Mec., *Ravzatü'l-Kurrâ*, C. 6, S. 147, İstanbul, h. 1329/r. 1327.

Akaslan, Yaşar, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun, 2017, S. 4.

Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitabevi, Konya, 1989.

Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, 5. b., Tekin Kitabevi, Konya, 1999.

Akkuş, Murat, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir Dergisi* (Haziran 2015), C. 2, S. 3.

Altıkulaç, Tayyar, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, XXXII, İstanbul, 1998.

el- Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, m. 1984/h. 1404.

Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ty., I-XIII.

Ateş, Avnullah Enes, *Bakara Suresindeki Kıraat Farklılıklarının Dilbilimsel Analizi (Mütevâtir ve Meşhûr Kıraatler)*, Gece Kitaplığı, Aralık, 2015.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

Ateşyürek, Remzi, "el-Kisâî'nin Kırâatı ve Kırâatının Hüccetleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1999.

Avşar, Erkan, *Arapça Dilbilgisine Giriş-1 Sarf*, 5. b., Elif Yayınları, Kasım 2012.

el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib, *Târîhu Bağdad*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ty.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifin*, nşr. R. Bilge, Mahmud K. İnal, İstanbul, 1951-1955, I-II.

Bakkal, Hidâyet, "Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2012.

el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Enis Tabbâ, Ömer Enis Tabbâ, Beyrut, 1987.

Birışık, Abdulhamit, "Kıraat", *DİA*, C. XXV, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.

Birışık, Abdulhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 2.b., Emin Yayınları, Bursa, 2014.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband (GAL, Suppl.)*, Leiden, 1937-1939, I-II.

el-Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl, b. İbrahim *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1979, I-VIII.

el-Buharî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, b. İbrahim *et-Tarihu'l-Kebîr*, Mektebetü'l-İslamiyye, Türkiye, ty.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, 26. b., TDV Yayınları, Ankara, 2014.

el-Cezerî, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Beyrut, ty., I-III.

Çağıl, Necdet, "Kur'ân Belâgati ve Fonetiği Yönünden Kıraatler", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.

Çetin, Abdurrahman, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, Bursa, 1996.

Çetin, Abdurrahman, "Kur'ân'ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatların Rolü", *DİB İlmi Dergi*, Aralık, 2001, C. 37, S. 4.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 3. b., Ensar Yayınları, İstanbul, 2013.

Çögenli, M. Sadi, *Âyet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Sarf*, 5. b., Cantaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 20.b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 25. b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

ed-Dabbâ, Ali Muhammed, *Şerhu'ş-Şâtıbiyye*, Matba'a Muhammed Ali Subeyh, Mısır, h. 1381/m. 1961.

Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım,* İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.

ed-Dahdah, Antoine, *Mu'cemu Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye fî Cedâvil ve Levehât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, ty.

ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd, *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr ma'a Kitâbi'n-Nakt*, thk. Muhammed Ahmed Dehman, Libya, 1359.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'a*, nşr. Otto Pretzl, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

ed-Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, thk., Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1994, I-II.

Dayf, Şevkî, *el-Medârisü'n-Nahviyye,* 7.b., Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1968.

ed-De'âs, Ahmed Ubeyd, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm,* 1. b, Dâru'l-Münîr, Dımeşk, h. 1423.

Demir, Adem "İbn Âmir Kıraati ve Âsım Kıraatiyle Mukayesesi", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2013.

Demirayak, Kenan *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, Erzurum, 2016.

ed-Dervîş, Muhyiddîn, *İ'rabu'l-Kur'ani'l-Kerim ve Beyânuhu,* el-Yemame, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk-Beyrut, h. 1412/m. 1992.

ed-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdi'l-Ğani, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbeati'l-Aşer*, Matbaayı Amire, İstanbul, h. 1285/m. 1865.

ed-Dîneverî, Ahmed b. Davut, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ, Beyrut, ty.

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5. b, DİB Yayınları, Ankara, 2014.

Durmuş, İsmail, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kıraatlar", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-37*, İstanbul, 2002, s. 447-450.

Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, C. XXXII, 2006.

Ebû Bilâl, Ahmed b. Muhammed el-Harat, *el-Müctebâ min Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân,*

nşr. Mecmeu'l-muluk, Medine, h. 1426.
Ebû İshak ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, 1. b, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, h. 1408/m. 1988.

Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Muhammed Zencele, *Huccetu'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Afgani, Beyrut, h. 1399/m. 1973.

el-Enderâbî, Ahmed b. Ebî Ömer, *Kırââtü'l-Kurrâi'l-Ma'rûfîn bi Rivâyâti'r-Ruvâti'l-Meşhûrîn*, thk. Ahmed Nasîf el-Cenâbî, Beyrut, 1985.

el-Erbilî, Abdurrahmân Sunbut Kanitû, *Hulâsatu'z-Zehebi'l-Mesbûk Muhtasar min Siyeri'l-Mulûk*, Bağdat, ty.
el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mısır, 1964, I-XV.
el-Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzur ed-Deylemî, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettah İsmail eş-Şelebî, C. I, 1. b., Dâru'l-Mısriyye, Mısır, ty.
Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, 8.b., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, h. 1426/m. 2005.

Güler, İsmail, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014.
Günday, Hüseyin ve Şahin, Şener, *Arapça 'da Bağlaçlar*, 3. b., Emin Yayınları, Bursa, 2013.

Günday, Hüseyin ve Şahin, Şener, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Dilbilgisi*, 10. b., Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. XI (Önsöz).
Günday, Hüseyin ve Şahin, Şener, *Arapça Dilbilgisi Sarf Bilgisi*, 10. b., Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
Ğalâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, 28. b, nşr. el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, h. 1414/m. 1993.

el-Hamevî, Şihâbuddîn Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, Matbaatu Hindiyye, Mısır, 1923.

el-Hatîb, Abdüllatîf Muhammed, *Mu'cemü'l-Kırâât*, Dâru Sa'deddîn, Dımeşk, 2000.

Hamed, Ali Tevfik, Yusuf Cemîl ez-Za'bî, *Mu'cemu'l-Vâfî fî Edevâti'n-Nahvi'l-Arabî*, 2. b, Dâru'l-Emel, Ürdün, h. 1414/ m. 1993.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. M. Said Mutlu-Salih Tuğ, İstanbul, 1969, I-II.

Hanay, Necattin, "Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2015.

Hastaoğlu, Kadir, "Meşhur Kırâatlerden Ebû Ca'fer Kırâati", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 1997.

Hemezânî, Hüseyin b. Ebi'l-İzz, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dâru's-Sekafe, Katar, h. 1411/m. 1991.

Hemezânî, Ebu'l-Alâ Hasan b. Ahmed, *Gâyetu'l-İhtisâr fi Kırââti'l-Eimmeti'l-Emsâr*, thk. Eşref Muhammed, Cidde, h. 1414/ m. 1994.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, h. 1984.

İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahmân, *Zâdü'l-Mesîr*, Beyrut, h. 1407/m. 1987.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî, *Mukaddime*, trc. Zâkir Kâdiri Ugan, Ankara, 1954.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Muhammed b. Ebû Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Dâru Sadır, Beyrut, 1977.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Cevâmiu's-Sîre*, thk. Dr. İhsân Abbas ve Dr. Nâsıru'd-Dîn el-Esed, Dârü'l-Maârif, Mısır, ty.

İbn Hişâm, Ebû Abdillah Cemaleddin b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire, h. 1383.

İbn İshâk, *Siyer (Kitâbü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğâzî)*, (thk. Muhammed Hamidullah), trc. Sezai Özel, Akabe Yayınları, Konya, 1981.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966-1967, I-XIV.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil, *Fedâilü'l-Kur'ân (Zeylü Tefsîri İbni Kesîr)*, (trc. Mehmed Sofuoğlu, Kur'ân'ın Faziletleri, İstanbul, 1978), Mısır, ty.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, 1981.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab,* 3.b., Dâru's-Sadr, Beyrut, h. 1414.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kıraat*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Kâhire, h. 1400.

İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf, Kahire, 1972.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1957.

İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nücûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhira,* Kahire, 1963, I-XVI.

İbn Zencele, Abdrurrahmân b. Muhammed, *Huccetü'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Efgânî, Beyrut, h. 1402/m. 1982.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut, 1980.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. İbrahim Atve, Mısır, 1961.

İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1932.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr,* thk. Ali Muhammed ed-Debbâ, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Mısır, ty., I-II.

İbnu'l-Imâd, Abdu'l-Hay al-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb*, el-Mektebu't-Ticârî, Beyrut, ty.

İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şüveymî, Tunus, 1985.

İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, ty.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut, 1978.

İlhan, İhsan, "İmam Hamza'nın Kıraatı ve Kıraatının Hüccetleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1997.

İnanç, Yonis, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 1. b., MÜİF Vakfı Yayınları,

İstanbul, 2016.

el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed Râğıb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1412.

İzci, Mustafa, "el-Mâide Sûresi'nin Kırâat Açısından İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1996.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Târih-i Kur'ân*, İstanbul, 1956.

Kaçar, Halil İbrahim, *Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu (Takdîm-Te'hîr)*, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2007.

el-Kâdı, Abdü'l-Fettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşerati'l-Mütevâtira*, Kahire, h. 1375/m. 1955.

Karabela, Nevin, "Ali b. Hamza el-Kisâî ve Nahiv İlmindeki Yeri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1996.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 19.b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, 4.b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 2.b., MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Karataş, Yusuf, "Kur'ân Bağlamında Kelimelerin Morfolojik Yapılarının Anlama Etkisi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir, 2017, S. VI.

Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, *Mehâsinü't-Te'vîl (Tefsîru'l- Kâsımî)*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır, h. 1367/m. 1957, I-XVII.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillah, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut, 1990, I-II.

Kays Âli Kays, *el-Îraniyyûn ve'l-Edebü'l-Arabî Ricâlü Ulûmi'l-Kur'ân*, Tahran, 1984, I-II.

el-Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Külliyât*, Beyrut, 1993.

el-Kıftî, Cemâluddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1986.

Kılıç, Mustafa, *Kıraat-Tefsir İlişkisi Zemahşerî Örneği*, 1. b, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Kınar, Kadir, "Kufe Nahiv Ekolünün Kurucusu el-Kisâî ve Nahivle İlgili Görüşleri (I)", *Bilimname Dergisi*, S. XIII, 2007/2.

Kınar, Kadir, "Kufe Nahiv Ekolünün Kurucusu el-Kisâî ve Nahivle İlgili Görüşleri (II), *Bilimname Dergisi*, S. XIV, 2008/1.

el-Kisâî, Ali b. Hamza, *Mâ Telhanu fîhi'l-Âmme*, thk. Ramazan Abduttevvab, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, Mektebetu'r-Rifâî, Riyad, 1982, (Mukaddime: Ramazan Abduttevvab).

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîr)*, 3.b., Mısır, 1966, I-XX.

el-Luğavî, Ebu't-Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1974.

el-Ma'sarâvî, Ahmed İsa, *el-Kâmilu'l-Mufassal fi'l-Kırââti'l-Erbeati Aşer*, Dârü'l-İmamu'ş-Şâtıbî, Kahire, 2009.

el-Mahzûmî, Mehdî, *Medresetü'l-Kûfe ve Menhecühâ fî Dirâseti'l-Luğati ve'n-Nahv*, Beyrut, 1986.

el-Makdisî, Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim, *İbrâzü'l-Meâni min Hırzi'l-Emâni* (thk. İbrahim Atva Avvad, Mukaddime), Kahire, 1981.

el-Makdisî, Ebû Şâme Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrahim, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmi'n-Tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz* (thk. Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, Ankara, h. 1407/m. 1986.

Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, 23.b., Akdem Yayınları, İstanbul, 2015.

Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye (İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed en-Neccâr), *Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'd-Da'vet, ty.

el-Merzubânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Umran, *Nûru'l-Kabesi'l-Muhtasar fî Ahbâri'n-Nühât ve'l-Üdebâ ve'ş-Şu'arâ ve'l-Ulemâ*, İhtisar: Yusuf b. Ahmed b. Mahmut el-Yağmûrî, Wiesbaden, 1964.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015.

en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed en-Nahvî, *İ'râbu'l-Kur'ân,* 1. b, Dâru'l-Kütübi'l-

İlmiyye, Beyrut, h. 1421.

Okuyar, Murat, "Kıraatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2012.

Otto Pretzl, *et-Teysîr Mukaddimesi*, İstanbul, 1930.

Ömer, Ahmed Muhtar ve Mekrem, Abdülâl Sâlim, *Mu'cemu'l-Kırââti'l-Kur'âniyye*, Kuveyt: Camiatü Kuveyt, 1988.

Öztoprak, Sirâceddin, *Kur'ân Kıraatı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005.

Râfiî, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğati'n-Nebeviyye*, 9.b., Beyrut, 1973.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, Dirâsât, İstanbul, ty.

es-Sâlih, Subhi, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1979.

es-Samerrâi, Fâzıl Sâlih, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî,* IV. b, Dâru Ammar, Amman, h. 1427/m. 2006.

Serkîs, Yusuf İlyas, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, Mısır, 1928, I-II.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Mansûr, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Barûdî, Beyrut, 1988, I-V.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.

es-Sirâfî, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdillah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve Merâtibühüm ve Ahzü Ba'zihim an Ba'z*, thk. Muhammed İbrahim Bennâ, Kahire, 1985.

Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1973, I-II.

es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, b.y.y., 1971, I-IV.

es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Ahmet Suphi Fırat, İstanbul, 1975-1978.

es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lugati ve Envâiha*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, 1987, I-II.

es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'n-Nahviyyîn ve'l-Lugât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, ty., I-II.

Şen, Ziya, "İbn-i Kesir ve Kıraatı", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2000.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. b., Müessesetü'r-Risâle, h. 1420/m. 2000.

Tanç, Halil İbrahim, "Al-Kisâî Hayâtı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1993.

Tanç, Halil İbrahim, "el-Kisâî'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münâzaralar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, S. 18.

Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevdûâtü'l-Ulûm*, (trc. Kemâleddin Muhammed Efendi), İstanbul, h. 1313.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî, Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kâhire, ty.

Tayyar Altıkulaç, "Kisâî", *DİA*, C. XVI, 2002.

Topaloğlu, Bekir ve Karaman, Hayreddin, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv,* 12. b., Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.

Tuğral, Rahim, "Farklı Kıraatlerin Tefsir'deki Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. VII, İzmir, 1992.

Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü,* Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

el-Yâfiî, Abdullah b. Esad, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbratü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, thk. Abdullah el-Cubûrî, Beyrut, 1984, I-III.

Yazıcı, Hüseyin, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2013.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Merve Yayınları, İstanbul, 2001.

Yüksel, Yakup, "Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansıtılması Sorunu (İsra ve Kehf Sûreleri Örneği)", *Ekev Akademi Dergisi*, (Bahar 2016), Yıl: 20, S. 66.

ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım, *el-Îdâh fî İleli'n-Nahv,* thk. Mâzin el-Mubârek, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *Mecâlisü'l-Ulemâ,* thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire, 1983.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, nşr. Ali Tevfik, Beyrut, 1984.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, h. 1413.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Ma'rifetü'l- Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakât ve'l-Âsar,* , thk. Muhammed Seyyid Câdü'l-Hak, Dârü'l-Hadîse, Kahire, 1969.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni't-Te'vîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, h. 1433/m. 2012.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufassal fi'n-Nahv*, nşr. Muhammed İzzeddîn es-Saidî, Beyrut, h. 1410/m. 1990.

Zerkâni, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1948, I-II.

Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), 2.b., Mısır, 1972, I-IV.

ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müstağribîne ve'l-Müsteşrikîn*, XV. b., Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

ez-Zübeydî, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan b. Abdillah b. Bişr, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, 1984.